

Міністерство освіти і науки України

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

О.К. Чаплигін, Л.В. Філіпенко
Т.Г. Прохоренко, О.Є. Сук, Чхеайло І.І.

ОСНОВИ СОЦІОЛОГІЇ ТА ПОЛІТОЛОГІЇ

Конспект лекцій

Харків
ХНАДУ
2021

ВСТУП

Навчально-методичний посібник підготовлений авторським колективом викладачів, кафедри філософії та педагогіки професійної підготовки студентів ХНАДУ. У ньому в стислому вигляді, з урахуванням державних освітніх стандартів вищої професійної освіти, дається виклад основних тем дисциплін «Соціології» та «Політології», засвоєння яких є важливою складовою загальної професійної освіти будь-якої галузі.

Даний посібник має допомогти формуванню у студентів соціологічної культури, яка має дозволити майбутньому спеціалісту вільно орієнтуватись в сучасних соціальних процесах; володіти необхідною кількістю інструментів (у вигляді концепцій, категорій) для аналізу соціальних явищ та процесів як в окремих організаціях, так і в суспільстві в цілому; сприятиме політичній соціалізації студентів, розумінні ними політичного життя, влади, місця людини в історичному процесі та в політичній організації суспільства.

Конспект лекцій складається з двох частин. Перша присвячена тематичному блоку соціології, друга – політології. В кінці кожної частини додається базова та додаткова література, словник термінів і понять, які необхідно засвоїти слухачеві екстернату, а також перелік питань до заліку з соціології та політології.

ЗМІСТ

Частина I. «СОЦІОЛОГІЯ»

Тема 1. СОЦІОЛОГІЯ ЯК НАУКА ПРО СУСПІЛЬСТВО І НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА.

Тема 2. ВИНИКНЕННЯ СОЦІОЛОГІЇ ЯК НАУКИ. ОСНОВНІ ЕТАПИ І НАПРЯМКИ ЇЇ РОЗВИТКУ.

Тема 3. СУСПІЛЬСТВО ЯК ОСНОВНИЙ ОБ'ЄКТ СОЦІОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ.

Тема 4. СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА І СТРАТИФІКАЦІЯ.

Тема 5. СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУТИ.

Тема 6. ОСОБИСТІСТЬ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ ЗВ'ЯЗКІВ.

Тема 7. КОНКРЕТНО-СОЦІОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

ЗАПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК З СОЦІОЛОГІЇ

Частина II. «ПОЛІТОЛОГІЯ»

Тема 8. ПРЕДМЕТ, МЕТОДИ, СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІЇ СУЧАСНОЇ ПОЛІТОЛОГІЇ.

Тема 9. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ.

Тема 10. ПОЛІТИЧНІ ТЕОРІЇ ТА ІДЕОЛОГІЇ.

Тема 11. ПОЛІТИЧНА ВЛАДА.

Тема 12. ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА. ДЕРЖАВА ЯК СТРИЖНЕВИЙ ЕЛЕМЕНТ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ.

Тема 13. ПОЛІТИЧНІ РЕЖИМИ.

Тема 14. ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ТА ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ.

Тема 15. ВИБОРЧЕ ПРАВО ТА ВИБОРЧІ СИСТЕМИ.

Тема 16. ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ ТА ЇХ ВПЛИВ НА СИСТЕМУ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК З ПОЛІТОЛОГІЇ

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

ЗАПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ

ЧАСТИНА І. СОЦІОЛОГІЯ

Тема 1. Соціологія як наука про суспільство і навчальна дисципліна.

- 1.Об'єкт, предмет, та основні категорії соціології.
- 2.Структура і функції соціологічного знання

1. Об'єкт, предмет, та основні категорії соціології.

Соціологія «дуже молода наука про дуже стародавній предмет – суспільство». Протягом двох з половиною тисяч років мислителі аналізували і описували суспільство, не називаючи отримані знання соціологічними. І лише 150 років тому виникла потреба виділення накопиченої інформації в окрему наукову галузь. Саме поняття «соціологія», як позначення сфери наукового знання, було введено в науковий обіг французьким філософом О. Контом в роботі «Курс позитивної філософії» (1842).

Соціологія, виникнувши пізніше багатьох інших наук, вбирає в себе їх поняття і конкретні результати, статистику, табличні дані, графіки і понятійні схеми, теоретичні категорії. В кінці ХІХ - початку ХХ століть соціологами були великі вчені, які не мали соціологічної підготовки. Вони були випускниками факультетів права, економіки, політекономії та філософії. У першій половині ХХ століття навчання соціології в США і Європі найчастіше відбувалося не на кафедрах соціології, а в змішаних департаментах. Соціологи, як правило, викладали на кафедрах економіки, історії, філософії, політології або на загальній кафедрі соціальних наук.

Перший в світі факультет соціології в Чиказькому університеті (1892) був насправді спільним: він об'єднував соціологію і антропологію. Навіть, засновник соціології як науки, О.Конт, ототожнював її з суспільствознавством. В такій інтерпретації соціологія не мала свого специфічного предмету дослідження, який дозволяє виділити особливості соціології на відміну від інших суспільних наук. Першим соціологом, який спробував відділити соціологію від інших суспільних наук, був французький соціолог Еміль Дюркгейм. Він вважав, що суспільне життя породжує особливу соціальну субстанцію, яку не можна зводити ні до психічних, ні до природних (фізичних) явищ. Саме вона і складає предмет соціології. Ця ідея Дюркгейма відіграла важливу роль у виділенні соціології в самостійну галузь знання поряд з іншими науками про суспільство.

Уявлення про предмет, методи, спрямованість соціологічних досліджень розвивалися і доповнювалися з розвитком соціології. Однак, навіть в наші дні визначення соціології трактується неоднозначно як в зарубіжній, так і у вітчизняній соціології. Загалом існує два основні підходи:

1) соціологія – це наука про становлення, розвиток, зміни та перетворення соціальних спільнот і форм їх самоорганізації: соціальних систем, структур, інститутів;

2) соціологія - це наука про поведінку людей як представників великих соціальних груп: соціальні відносини, механізми взаємодії, закономірності соціальних дій.

Об'єктом соціологічної науки виступає соціальна реальність.

Особливою характерною рисою цієї реальності, німецький соціолог, М. Вебер визначив – усвідомлену взаємодію людей: «очікування очікування очікування». Тобто, людина з достатньою впевненістю очікує, що інші люди від неї очікують і готові відреагувати на її дії так, як вона очікує. Спряженість взаємних очікувань – головна характеристика соціальної реальності, а значить і об'єкта соціології. Соціальні зміни (економічні, політичні, соціокультурні) можуть змінювати систему очікувань.

Так само, як фізика відображає фізичну реальність через поняття гравітації, взаємодії, інерції, атомарної будови речовини. Частина реальності, що вивчається анкетними опитуванням (хоча не тільки їм одним) і описується соціологічними поняттями, називається соціальною реальністю.

Соціолога цікавить, перш за все, не виняткове або унікальне, а закономірне і типове. Стан наукового знання сучасної соціології виражається в її предметі. Предмет соціологічної науки – це специфічний кут зору, під яким досліджується соціальна реальність.

Тому ми сміливо можемо стверджувати: *предметом соціології виступає концептуальна (тобто понятійна) схема соціальної реальності, в якій її головні риси та елементи приведені в систему і логічно виводяться одна з одної.*

Предмет сучасної соціології - результат тривалого історичного розвитку, плід зусиль багатьох поколінь учених, кожне з яких додавало крупиці нового знання, переглядаючи усталені уявлення. Хоча й досі визначення предмета соціології викликає розбіжності та суперечки, більшість дослідників згодна з тим, що основними елементами предмета соціології виступають два поняття – **соціальний статус і соціальна роль**. Перше дає статистичне зображення предмета, а друге - динамічне.

Статусом називається позиція, положення людини в групі або суспільстві. Бути лідером або аутсайдером в малій групі, наприклад, в компанії друзів, означає мати неформальний, або особистий статус. Бути інженером, чоловіком, українцем, православним, консерватором, бізнесменом значить займати формальний (соціальний) статус. Іншими словами, займати певне місце в системі суспільного розподілу праці.

Статус реалізується через роль. Бути чоловіком означає мати статус «чоловік» і виконувати роль чоловіка. Будь-який статус складається із сукупності прав і обов'язків, які за традицією суспільство закріплює за цією позицією. Модель поведінки відповідно до формальних прав і обов'язків, закріплених за даним соціальним статусом, називається соціальною роллю. Одні і ті ж обов'язки можна виконувати по-різному, отже, той самий статус може мати багато ролей.

Кожна людина має безліч статусів і стільки ж ролей. Роль надає життя і динаміки статусу. Статус може бути порожнім, а роль ні.

Сукупність порожніх, тобто не заповнених людьми статусів, утворює соціальну структуру суспільства. В соціальну структуру суспільства входять, також «соціальні групи» і «соціальні інститути». Соціальні групи утворюються тоді, коли ми заповнюємо порожні клітинки - статуси – людьми. В кожному осередку виявляємо по великій соціальній групі: всі пенсіонери, всі студенти, всі православні. Сукупність великих соціальних груп називають соціальним складом населення.

У кожної людини є потреби. Найважливіші, або фундаментальні, потреби у всіх однакові, а другорядні – різні. Установи, що покликані задовольняти фундаментальні потреби суспільства, називаються соціальними інститутами. Основних соціальних інститутів всього п'ять: сім'я, виробництво, релігія, освіта, держава.

Зробимо узагальнення: основними елементами предмета соціології виступають **статуси і ролі**. Вони дають статичну і динамічну картину суспільства. Сукупність статусів дає нам соціальну структуру суспільства, в якій здійснюється соціальна взаємодія індивідів і їх соціалізація (проникнення в культуру суспільства). Можна сміливо стверджувати, що соціальні статуси пов'язані соціальними відносинами, особисті статуси пов'язані міжособистісними відносинами. Для соціології важливо не те, в які особисті відносини вступають люди, а те, як крізь них проглядає щось більш фундаментальне – соціальні відносини. (Будь який керівник може симпатизувати своєму підлеглому. Особисті відносини у них можуть бути чудові. Але якщо підлеглий погано справляється зі своєю професійною роллю, не відповідає статусу, його звільнять).

Індивіди, які виконують соціальні ролі, вступають між собою в соціальну взаємодію. Це регулярний, повторюваний процес. Тільки регулярно повторювані соціальні взаємодії кристалізуються в соціальні відносини.

Все життя ми вчимося правильно виконувати соціальні ролі, слідувати запропонованим нормам і обов'язкам, засвоюємо традиції і цінності культури. Цей важкий процес, що триває все життя називають соціалізацією. Наглядає за тим, правильно чи неправильно проходить соціалізація, особливий механізм регуляції поведінки індивідів і груп – соціальний контроль. Соціальний контроль пронизує все суспільство, приймає безліч форм і облич (громадська думка, цензура, адміністративні обмеження і т.п.), але складається всього з двох елементів – соціальних норм (приписів, що потрібно робити) і санкцій (винагород і покарань, стимулюючих дотримання приписів).

Коли в суспільстві припиняють діяти закони і норми, починається безлад, хаос, або говорячи соціологічною мовою, стан соціальної аномії. Якщо від норм суспільства відхиляється окрема людина або їх порушує, таку поведінку називають девіантною.

Для завершення огляду основних соціологічних категорій не вистачає ще двох важливих понять – соціальної стратифікації і соціальної мобільності. В суспільстві різні соціальні групи мають нерівний доступ до влади, ресурсів, мають різний престиж професій і т. ін. Така ієрархічна будова суспільства,

тобто сукупність великих соціальних груп, розташованих за критерієм соціальної нерівності і званих стратами називається соціальною стратифікацією. Перехід з однієї страти в іншу, нерівну (з бідних в багаті), або в рівну (студент одного університету переходить в інший) описується поняттям соціальної мобільності.

Таким чином, ми розглянули об'єкт, предмет та основні категорії соціології.

2. Структура і функції соціології

Сучасна соціологія являє собою розгалужену систему знань, яка має доволі складну структуру. По-перше, це загальна соціологічна теорія. Сюди відносять фундаментальні дослідження, де здійснюється систематичний виклад найбільш загальних законів, за якими живе і розвивається людське суспільство. Загальнотеоретичні дослідження залежать від базових підходів в межах яких вони розвиваються. У зв'язку з цим іноді говорять про панівну парадигму в даному напрямку.

Поняття «парадигма» ввів наукознавець Т. КУН. Під цим терміном він розумів «визнані всіма наукові досягнення, які протягом певного часу дають модель постановки проблем і їх рішень науковій «спільноті ». Відповідно можна говорити про дві основні парадигми в соціології:

- антропоцентристська (від грец. Antropos – людина) – в центрі уваги соціологів інтереси окремої, самостійної людини,
- соціоцентристська, коли в центрі уваги – суспільство, його структура, тенденції та закономірності його функціонування і розвитку. При цьому акцент робиться на іншій стороні соціального протиріччя: так, кожна людина самостійна, але люди взаємодіють, їх пов'язують соціальні відносини. Вони живуть в суспільстві і не можуть бути вільними від його норм і законів. Суспільство одночасно і продукт соціальної взаємодії (причому - не тільки нині існуючих людей, а й усіх історичних поколінь), і найважливіший фактор життєдіяльності кожної людини.

Кожна з двох парадигм – правильна, кожна – по-своєму обмежена. Т. Кун говорив, що через якийсь час нормальна наука починає продукувати ряд аномалій, які не можуть вирішитися в рамках панівної парадигми. У цій точці настає перелом і стара парадигма замінюється новою, яка веде до нового періоду «нормальної науки». Найчастіше зміна наукової парадигми співпадає з соціальними заворушеннями та зі станом соціальної аномії.

Саме в рамках загальної соціології відбувається теоретичне осмислення і узагальнення безлічі емпіричних фактів, систематизація їх з тих чи інших обставин, розробка категоріального апарату, встановлення закономірностей і формулювання законів. Однак, досліджувані об'єкти можуть бути різними за масштабом та діапазоном. Наприклад, можна зосередитись на дослідженні певної групи студентів, курсу, факультету, вузу, міста, а можна досліджувати студентство країни чи світу. У соціології це призводить до необхідності виділяти рівні дослідження. Найчастіше розмежовуються два рівня (за аналогією з фізикою - «макро-» і «мікро-»), виділяються:

- **макросоціологія** – дослідження, які орієнтуються на вивчення суспільства як цілісного соціального організму, на аналіз соціальних структур, спільнот, великих соціальних груп, систем і процесів, які в них відбуваються; не вимагають детального вивчення конкретних проблем і ситуацій.

- **мікросоціологія** – орієнтується на аналіз малих груп та їх взаємовідносин, спрямована на вивчення соціальної поведінки індивідів, мотивації їх дій, міжособистісного спілкування і т.п. Мікросоціологія тісніше пов'язана з емпіричними дослідженнями.

У співвідношенні цих рівнів існують певні проблеми. Одні з них пов'язані з тим, що виділення тільки двох рівнів робить перехід від одного до іншого занадто різким. Не випадково, американський соціолог Р. Мертон запропонував виділяти теорії «середнього рівня»(або середнього радіусу дії), зорієнтовані на вивчення досить великих за масштабом і діапазоном соціальних спільнот та інститутів (соціологія міста, молоді, етнічних груп, освіти, дозвілля, сім'ї, і т.д.).

Спеціальні соціологічні теорії уточнюють положення загальних соціологічних теорій. Вони дають можливість осмислити ту чи іншу підсистему, зрозуміти її внутрішні і зовнішні зв'язки і залежності, тобто розкрити механізми соціальної взаємодії. Вони дозволяють встановити відповідність теорії і емпірії.

Бурхливий розвиток цих теорій спричинив створення галузевої структури соціології. В наш час нараховується більше ста галузевих напрямків соціології, які виступають водночас теоріями середнього рівня. Їх можна згрупувати за напрямками:

1. Спеціальні соціологічні теорії, які вивчають основні форми і види людської діяльності (соціологія праці, побуту, дозвілля і т.п.).

2. Спеціальні соціологічні теорії, які виникли на межі соціології з іншими гуманітарними науками (соціологія права, економічна соціологія, соціологія політики та ін.).

3. Теорії, які характеризують діяльність соціальних інститутів (соціологія управління, соціологія організацій, сім'ї, освіти, науки тощо).

4. Теорії, які характеризують соціальну структуру суспільства (соціологія класів, соціальних груп, соціологія міста і села і т.п.).

5. Спеціальні соціологічні теорії, які вивчають аномальні явища (соціологія девіантної поведінки, злочинної поведінки).

Існують десятки інших соціологічних концепцій, які також можна віднести до розряду теорій середнього рівня, цілком очевидно, що з ускладненням суспільного життя їх кількість буде тільки зростати.

Другим елементом структури є емпіричні соціологічні дослідження. Емпіричне дослідження – фундаментальне дослідження, проведене відповідно до вимог наукового методу і спрямоване на підтвердження приватної теорії.

Головна мета – приріст наукових знань, відкриття нових закономірностей і виявлення невідомих соціальних тенденцій. На підготовку

емпіричного дослідження йде від 3 до 10 років. Над його організацією працює численний колектив. Воно проводиться тільки академічними соціологами. Приклад: міждержавні, загальнонаціональні, регіональні дослідження та ін. Емпіричні соціологічні дослідження пов'язані з отриманням конкретної, розгорнутої інформації про ті чи інші явища і процеси. Якщо теоретичні дослідження проводяться за допомогою загальнонаукових методів, то емпіричні спираються на статистичний аналіз, на методи конкретного соціологічного дослідження (опитування, соціологічні спостереження і експерименти тощо).

Третім елементом структури соціології є конкретно-соціологічні дослідження або прикладна соціологія. Головною їх метою є здобування, одержання конкретних фактів, їх опис, класифікація, інтерпретація на основі тих підходів, принципів, показників, які дають загальні і спеціальні соціологічні теорії. Чим відрізняється прикладна соціологія від емпіричної?

Місце прикладної соціології в системі суспільствознавства ще не зовсім усвідомлено і не визначено. Найчастіше її ототожнюють з проведенням емпіричних або конкретних соціологічних досліджень, які ставлять завдання емпіричного обґрунтування наукового висновку, і лише на заключній стадії – розробку практичних рекомендацій, які мають зовнішні по відношенню до соціології цілі.

Але емпіричні соціологічні дослідження практичні завдання самостійно не вирішують. Вони найчастіше проводяться для того, щоб на основі зібраного фактичного матеріалу робити теоретичні узагальнення.

Для того, щоб реалізувати фундаментальні принципи науки на практиці, потрібно переведення теоретичних положень соціології на конкретну мову управлінських рішень, програм і планів соціального розвитку, соціальних нормативів. Логіка цього перекладу не вкладається в рамки перекладу від теоретичного до емпіричного рівня знання, вона повинна бути логікою прикладного дослідження.

дійсність і зміни, які відбуваються в ній, пояснює логіку процесів соціального розвитку, допомагає людині визначити своє місце у суспільстві, визначити життєвий шлях, сконцентрувати власні зусилля на вирішенні соціальних протиріч.

Функції соціології.

Соціологія безпосередньо включається в життя суспільства шляхом виконання нею певних соціальних функцій. Розглянемо основні з них.

- Теоретико-пізнавальна функція властива будь-якій науці. Кінцева мета наукового пошуку - нові знання, відкриття законів і закономірностей. Соціологія на всіх своїх рівнях забезпечує приріст нового знання про суспільство і його соціальні засади, розкриває перспективи соціального розвитку, виявляє у суспільстві те, що вимагає радикальних змін, тощо.
- Практична функція соціології витікає з першої. Отриманий і систематизований соціологами матеріал у подальшому може бути

використаним у практичній діяльності. Зокрема, на основі соціологічних досліджень приймаються управлінські рішення, законодавчі акти, здійснюється соціальний контроль над соціальними процесами. Соціологічна інформація допомагає проаналізувати стан соціально-психологічного клімату і напруженості в трудових колективах, навчальних групах, організаціях, що гальмує виникнення і подальший розвиток соціальних конфліктів. Слід відзначити, що з розвитком демократичних процесів у суспільстві потреба в таких знаннях у сфері політики, економіки, управління, соціального розвитку невинно зростає.

- Прогностична функція соціології полягає у здатності розробляти науково обґрунтовані прогнози стосовно тенденцій розвитку соціальних процесів і спільнот у майбутньому. Особливо важливе значення такі прогнози мають в перехідні, як зараз у нас, епохи розвитку суспільства. В цьому плані соціологія може визначити діапазон можливостей і ймовірностей, розробити і представити декілька сценаріїв розвитку тих чи інших процесів, розрахувати можливі втрати по кожному з вибраних варіантів, визначити небажані ефекти, а також довгострокові наслідки. Великою популярністю сьогодні користуються прогнози соціологів стосовно результатів виборів, референдумів, плебісцитів.
- Соціоінженерна функція вважається сьогодні найбільш перспективною функцією. Вона означає конструювання соціальних процесів, розробку соціальних технологій. Традиційні функції соціології пов'язані з реєстрацією соціальних процесів і явищ. Соціоінженерна функція якісно відрізняється від традиційних. Тут соціологи виступають як конструктори або архітектори соціуму. Це необхідно, зокрема, при проектуванні нових закладів, організацій, для коректування роботи управлінських структур, при розробці і здійсненні різноманітних соціальних програм. Наприклад, соціоінженерний підхід передбачає розробку надійної технології соціальної роботи з безробітними або малозабезпеченими громадянами на основі соціологічних знань.

Однак, потрібно бачити і можливі негативні наслідки перенесення та перекладу висновків і рекомендацій соціологів на операційний рівень, їх перетворення в «прагматичне знання», в доступну для управлінців і інженерів інформацію. Яка може бути використана в різноманітних «технологіях поведінки» та реалізована в масовому масштабі.

Таким чином, за умови виконання соціологією цих функцій вона здатна зайняти важливе місце в житті суспільства і кожної людини. Соціологія сприяє формуванню знань про соціальну

Тема 2. ВИНИКНЕННЯ СОЦІОЛОГІЇ ЯК НАУКИ. ОСНОВНІ ЕТАПИ І НАПРЯМКИ ЇЇ РОЗВИТКУ

1. Донауковий етап розвитку соціологічного знання.

Зачатки знань про людину і суспільство з'явилися ще в давнину. Донауковий етап розвитку соціології є найтривалішим за часовим проміжком (III ст. до н.е. – XVIII ст.). В цей час з'являються перші спроби осмислити суспільні підвалини і дати рекомендації зі сталого управління державою.

Першим в історії соціології твором вважають «Державу» Платона, де мислитель підкреслив роль поділу праці в розвитку суспільства і сформулював першу відому теорію стратифікації. В «ідеальній державі» Платона суспільство складалось з трьох станів: мудреців, керуючих державою; воїнів-вартових, захищаючих державу та закони; селян і ремісників, покликаних забезпечувати матеріальний добробут країни. На думку Платона, жорстка соціальна ієрархія, де кожен повинен як найкраще виконувати свої обов'язки, та неможливість переходу з однієї страти в іншу, мали створити оптимальні умови для існування «ідеальної» держави.

Інший древньогрецький філософ, Аристотель продовжив аналіз суспільства. Головним елементом в соціальній структурі у нього виступає середній клас, який, на його думку, є основою стабільної, нормально функціонуючої держави. Доречі, це ствердження Аристотеля підтверджується багатьма сучасними дослідженнями і досі не втратило своєї актуальності.

В середні віки – відповідно до теорії «двоїстої істини» – суспільство і людина вивчалися лише остільки, оскільки через них можна було вийти на розуміння «вищої» істини – Бога. Такий погляд на науку був обумовлений низкою об'єктивних обставин – руйнування Римської цивілізації, значне погіршення умов життя: варварські набіги, епідемії, війни та ін. спонукали мислячі верстви населення шукати пояснення цим процесам та сенсу свого життя. Тому в цей період значно посилюється роль релігії, бо люди розуміють, що шукати справедливості на землі марно, тому вони сподіваються знайти її на «небі».

С точки зору середньовічних теологів, пізнання має лише одну мету – Бог, істина, але є два шляхи її досягнення: прямий – через віру; не прямий – через розум, який може пізнати божественний промисел через вивчення божественних творінь – людину, світ. Так, Августин Аврелій (351-430), розглядаючи суспільство, прийшов до висновку, що майнова нерівність людей є цілком природною і не є проявом особистих якостей людини, а лише проявом божої волі. Соціальний прогрес розглядався як реалізація заздалегідь передбаченого Богом плану. Інший мислитель середньовіччя, Фома Аквінський (1225-1274) розглядав людину як суспільну істоту, а суспільство як ієрархію станів, кожне з яких виконує певні обов'язки. Держава встановлена Богом. Мета держави – сприяти загальному благу для підтримання миру, порядку, добродійної поведінки людей.

В епоху Відродження та Просвітництва знання про суспільство приростало в рамках різних наук, в основному – філософії. Відбувалося

відродження античних поглядів, починалося віддалення від релігійного світогляду, розвивалося антропоцентричне розуміння світу. Просвітителі почали розділяти поняття: суспільство і держава, суспільство і культура; розробляли ідею прогресу, яка пізніше стала основою теорії еволюції. В той же час виникає статистика, яка згодом стане базою для соціологічних досліджень.

Таким чином, суспільне самопізнання довгий час відбувалося в ненауковій формі (міф, релігія, утопія) або в неадекватній формі (в рамках інших наук). Але поступово розрізнені знання про суспільство перетворюються в нову науку. З епохи Відродження і особливо в Новий час формується попередниця наукової соціології – «соціальна фізика».

2. Становлення соціології як самостійної науки в 19 ст.

Соціологія як наука виникла як реакція на деякі нові тенденції в суспільному розвитку першої половини ХІХ ст. Можна виділити три групи передумов, які сприяли цьому процесу:

1. Соціально-економічні передумови полягають в тому, що розвиток капіталізму поставив проблеми суспільних відносин в центр соціального знання, сприяв виникненню соціології як вчення про суспільство, яке повинно було пояснити природність і закономірність капіталізму і всього, що з ним пов'язано.

2. Виникненню соціології сприяли і загальноцивілізаційні чинники. Поступове формування світового ринку, виникнення схожих політичних структур, процес взаємозв'язку різних культур вимагали вивчення цих процесів в межах особливої науки про суспільство.

3. Логіка розвитку самої науки про суспільство також сприяла появі соціології. Розвиток індустріального способу виробництва не тільки ускладнив загальну картину соціального життя, але привів до накопичення значної кількості фактичного матеріалу, статистичних даних і результатів конкретних соціальних обстежень. Для усвідомлення нових соціальних процесів і явищ знадобилась особлива наука. Виникає соціологія.

Після виходу в світ «Курсу позитивної філософії» О. Конта соціологія отримала своє власне ім'я і систему. **О. Конт** вважав, що соціологія повинна базуватися на фактах і досліджувати соціальні явища емпірично й аналітично подібно до природничих наук. Постійно порівнюючи соціологію з науками про природу, які домінували в той час, Конт називає її соціальною фізикою, маючи на увазі створення позитивної науки про суспільство. Аналогія соціології з соціальною фізикою привели О. Конта до необхідності виділення в ній **соціальної статички** і **соціальної динаміки**.

Соціальна статика і соціальна динаміка – це анатомія і фізіологія суспільного організму: перша вивчає явища суспільної будови, друга – процеси суспільного життя, її розвиток.

Соціальна статика вивчає суспільство в стані цілісності і рівноваги його елементів і як основний розглядає закон соціальної гармонії. Соціальна динаміка вивчає суспільство як розвиток і перехід від одного стану до іншого. Основна ідея соціальної динаміки – інтелектуальна еволюція людства. Її

основний закон – закон зміни трьох стадій: теологічної (до 1300р., , але все пояснюється на основі релігійних уявлень); метафізичної(до 1800р., спроба пізнання реальних явищ, однак через абстрактні поняття); і позитивної (з 1800р.дослідження законів світу за допомогою раціональних методів пізнання).

Головним методом досліджень в соціології, за Контом, є спостереження соціальних фактів, що надає науці об'єктивності. Другий метод – експеримент, під яким він розумів спостереження за змінами предмета, процесу, третій – порівняльний метод, який базується на порівнянні різних явищ. Однією з фундаментальних тез Конта є теза про необхідність ретельної емпіричної перевірки наукових положень.

Середина і друга половина XIX ст. в інтелектуальній історії Заходу – час майже загального захоплення успіхами природничих наук і максимального розвитку позитивістсько-натуралістичного світогляду, під впливом якого розвивалася соціологія того часу.

Видатним представником натуралістичної орієнтації у соціології був **Г. Спенсер**. Еволюція для англійського соціолога – універсальний процес, який однаково пояснює всі зміни як природних, так і соціальних феноменів. Він прибічник так званого організмичного підходу до соціальних фактів і розглядає суспільство за аналогією з єдиним біологічним організмом. Ототожнювання суспільства з біологічним організмом привело Спенсера до своєрідного трактування структури і функцій соціальної системи. Так, хліборобство і промисловість, на його думку, виконують функцію споживання, інститут торгівлі – функцію кровообігу, армія – своєрідний шкіряний покрив, транспорт – судинна система і т.п.

В його працях можна знайти чимало плідних підходів до вивчення суспільства. Один з них – виділення шести типів соціальних інститутів (промислових, професійних, політичних, церковних, обрядових, домашніх) і вивчення їх у розвитку. Характеризуючи цей процес, Спенсер виділяє два його боки – інтеграцію і диференціацію соціальних інститутів. Сучасна соціологія дуже широко використовує такий підхід у дослідженнях.

Криза біолого-натуралістичних теорій в кінці XIX ст. сприяла посиленню психологічних тенденцій в соціології (Л. Уорд, Ф. Гіддингс, Г. Лебон, Г. Тард). Зведення різноманітних соціальних явищ до біологічних більше не влаштовувало соціологію. З появою психологічної соціології виникає інтерес до проблем мотивації людської поведінки та її психологічних механізмів, до вивчення внутрішнього світу людини, соціально-психологічних відносин між людьми і спільнотами, особливості поведінки в натовпі і т.д. Разом з тим, переборовши біологічний редукціонізм, прибічники психологічного напрямку перебільшували значення психологічного фактора у соціальних процесах.

На межі XIX-XX ст. соціологія перетворюється на загальновизнану науку. З'явилися нові соціологічні концепції, які в значній мірі сприяли професіоналізації соціології.

Велику роль в цьому процесі відіграла творчість видатного німецького соціолога **Ф. Тьоніса**, який є одним із засновників формальної школи соціології.

Головним в його творчості виступає вчення про соціальні відносини і соціальні зв'язки. Так, у своїй головній книзі «Спільнота і суспільство» він порівнює два типи соціальних зв'язків – общинні і суспільні. Перші визначаються психологічними характеристиками – душевною близькістю, емоціями і переживаннями, другі – характеристиками раціонального плану, такими як обмін, торгівля. Перший тип властивий патріархально-феодалістичним суспільствам, другий – капіталістичним.

Іншим не менш відомим представником формальної школи в соціології є **Г. Зіммель**. Головною «клітиною» суспільства він вважав взаємодію. Взаємодія завжди виникає внаслідок певних цілей і спонукань. Діловий інтерес, релігійні імпульси, прагнення допомогти, навчитися, а також багато інших мотивів спонукають людину до діяльності. З цих взаємних дій і носіїв цих імпульсів і утворюється суспільство.

Він глибоко проаналізував такі форми соціальної взаємодії людей, як конфлікт, конкуренція, авторитет, договір тощо. З іменами Е. Дюркгейма, М. Вебера, В. Парето завершується процес оформлення соціології у самостійну галузь наукового знання.

Основні праці **Дюркгейма** – «Про розподіл суспільної праці», «Правила соціологічного методу», «Самогубство». Заслуга Дюркгейма полягає в його «соціологізмі», тобто спробі аналізувати соціальні явища і процеси, виходячи з них самих. Суспільство, на його думку, являє собою соціальну реальність, яка складається з сукупності соціальних фактів. Вивчення соціальних фактів і складає предмет соціології. Соціальний факт – це дії, які мають власне існування і здатні зовні впливати на інших індивідів.

Дюркгейм обґрунтував також соціологічний метод. Його сутність полягає в наступному: 1) соціальні факти необхідно розглядати як існуючі об'єктивно, незалежно від людини; 2) говорити про колективний стан свідомості можна лише на основі об'єктивних даних про поведінку і діяльність людини; 3) соціологічний метод вимагає аналізу залежності соціального явища від його середовища; 4) соціологічний метод повинен будуватися на постійному порівнянні соціальних фактів, які пояснюються.

Центральною категорією у творчості Дюркгейма є «соціальна солідарність». Усі зв'язки між людьми у суспільстві повинні базуватися саме на ній. Звідси структурно-функціональний підхід до суспільства як соціального організму, в якому різні органи виконують різні функції. На відміну від К. Маркса Дюркгейм вважав, що суспільний розподіл праці зумовлений не економічними, а моральними факторами. В той же час він бачив кризові явища буржуазного суспільства – соціальну нерівність, відсутність чіткої моральної регуляції поведінки людини.

Один із найвпливовіших теоретиків соціології – **М. Вебер**. Відправним пунктом в його соціології була діюча людина, яка являє собою «атом соціальних наук». Основою його соціології є вчення про ідеальні типи.

«Ідеальні типи» – це штучне, логічно сконструйоване поняття, яке дозволяє виділити основні риси соціального феномену, що досліджується.

Вчення про ідеальні типи стало основою «розуміючої соціології». За Вебером соціологія – це наука, яка вивчає усвідомлену поведінку людини, соціальну дію. Соціальні дії орієнтовані на інших людей. На відміну від Маркса і Дюркгейма, які розглядали соціальні явища об'єктивно, а головним предметом аналізу робили суспільство, М.Вебер розглядав природу соціального суб'єктивно, акцентуючи увагу на поведінці індивіда. Індивід з його мотивами. Потребами, цілями, уявленнями дозволяє зрозуміти причини соціальних взаємодій. Дія стає соціальною тоді, коли сенс, що мається на увазі співвідноситься з діями інших людей і на них орієнтується. Відповідно до критерію усвідомленості М. Вебер виділяв чотири види соціальної дії:

1) Цілерациональна дія – тут усвідомлені як цілі, так і засоби їх досягнення. Це головний ідеальний тип, а зменшення раціональності є відхиленням від нього. Саме цей тип найбільш розвинений в економічній сфері.

2) Ціннісно-раціональна дія – заснована на вірі в безумовну цінність самої дії, безвідносно до її результатів. Тут людина рухається до мети, співвідносячи засоби досягнення не тільки з зовнішнім світом, а й зі своїми суб'єктивними цінностями – етичними, естетичними, релігійними.

3) Традиційна дія заснована звичці до певних дій. Така дія виконується автоматично, бо суб'єкт приймає рішення за традицією.

4) Афективна дія. Тут домігантою є емоційний стан суб'єкта. Вчинок визначається не метою або системою цінностей, а емоційною реакцією на обставини.

За М.Вебером, тільки перші два типа дій можна вважати дійсно соціальними типами дій.

Докапіталістичні типи суспільства Вебер називає традиційними, тому що раціональні засади не характерні для них. Вони стають принципом лише капіталістичної організації суспільства.

Серед змістовно творчих основ людської поведінки Вебер особливо виділяв релігію. Його цікавила не сутність релігії, а її сприйняття людиною. Це дало йому виявити зв'язок між релігійними переконаннями і економічною поведінкою. Вебер аналізував соціальні групи капіталістичного суспільства перш за все за їх престижем і статусом у суспільстві, зробив опис конфліктів між ними. Він бачив посилення бюрократичного апарату і чиновників, пророкував встановлення їх диктатури, полемізуючи в той же час з положенням марксизму про перспективи диктатури пролетаріату.

2. Розвиток західної соціології в 20 ст.

XX століття характеризується бурхливим розвитком соціології. Однією з ознак цього є розвиток різних напрямків і галузей соціології. Змінюється статус і роль соціології у суспільстві. Соціологія стає університетською дисципліною, в галузі соціології працює значна кількість спеціалістів, на проведення досліджень асигнуються великі кошти. Соціологію розглядають як

інструмент усунення конфліктів у суспільстві, знаряддя забезпечення соціальної стабільності, управління, підвищення продуктивності праці і забезпечення добробуту громадян.

В першій третині 20 ст. сформувалася як самостійний напрямок західної соціології **емпірична соціологія** (Ч. Буту, А. Левенштайн). Під нею слід розуміти дослідження, пов'язані зі збиранням і аналізом конкретних соціальних фактів, з використанням спеціальних методів: опитування, спостереження, експеримент та ін. Такі дослідження стали активно проводитися в 20-30 роки спочатку в США, а потім і в інших країнах. Однак у другій половині 20 ст. стали виявлятися обмеженість цього напрямку, розуміння того, що емпіричні дослідження можуть бути плідними лише у межах соціологічної теорії. Починається активний пошук соціологічної теорії, яка спиралася б на конкретні соціологічні дослідження.

У 50-60 рр. на таку роль претендує **структурний функціоналізм** (Р. Мертон, Т. Парсонс). Структурно-функціональний аналіз базується на структурному розчленуванні соціальної цілісності, кожному елементу якої надається певне функціональне призначення.

Ідея поєднання емпіричного і теоретичного в соціології була однією з центральних в праці Р. Мертона «Соціальна теорія і соціальна структура» (1949 р.). Він створив теорію функціонального аналізу, згідно з якою суспільство в цілому і його окремі частини мають тісний взаємозв'язок, який закріплюється їх функціями. Тому не варто розмірковувати про внутрішній зміст соціологічних фактів і об'єктів, а треба розглядати реальні наслідки, які можна спостерігати і які пов'язані з фактами і об'єктами. Саме в них і проявляють себе функції. Водночас, дисфункції – це такі наслідки, які послаблюють самореалізацію даної системи та її пристосування до довкілля.

Ідеї «системного функціоналізму» були розвинуті Т. Парсонсом. Вихідним у формуванні системного функціоналізму став принцип системної будови суспільства. Соціальні системи виконують чотири основні функції: адаптація, досягнення мети, інтеграція, відтворення структури. Ці функції властиві всім соціальним явищам, включаючи макро- і мікрорівні. Кожна соціальна система, щоб вижити, повинна розвиватися, діяти. Всі соціальні системи повинні бути так організовані, щоб стати сумісними з іншими системами і використовувати підтримку інших систем. Система повинна мобілізувати своїх членів на підтримку життєдіяльності системи, повинна контролювати відхилену поведінку своїх учасників, жорстко контролювати конфліктні ситуації, які виникають, і володіти спільною мовою та принципами спілкування серед своїх учасників. Інакше інтеграція системи порушується, і вона зникає.

На противагу функціоналістським підходам, які підкреслюють стабілізаційні та еволюційні моменти соціального розвитку, в сучасній західній соціології виникли й інші підходи, які вбачають у суспільстві не консенсус, а боротьбу різних груп і напрямків. Мова йде про **конфліктологічні теорії** (Р. Мілс, Л. Козер, Р. Дарендорф).

З точки зору конфліктології будь-яке суспільство засновано на примусі

одних людей іншими. Розподіл ресурсів знаходиться в руках невеликої групи людей, яка протистоїть всьому суспільству. Політична влада захищає існуючий економічний порядок і тому теж протистоїть суспільству. Звідси випливає. Що соціальні конфлікти неминучі, тому що породжуються системою громадських відносин. Але, на думку Л.Козера, існують і позитивні функції конфлікту, як стабілізуючого механізму в підтримці динамічної рівноваги соціальної системи.

В 20-ті роки ХХ століття, як спроба з'єднати психологізм з організмом, виникає теорія **символічного інтеракціонізму**. Дане теоретико-методологічний напрям приділяє увагу аналізу соціальних взаємодій в їх символічному змісті. Основна ідея цієї теорії в тому, що поведінка по відношенню один до одного і предметів навколишнього світу визначається тим значенням, яке вони їм надають. Символічний інтеракціонізм (Дж. Мід, Р. Блумер, А. Строс та ін.) у своїх теоретичних побудовах головний акцент робить на лінгвістичний бік комунікації, особливо на роль мови у формуванні людини і суспільства. Характерними рисами символічного інтеракціонізму стали, по-перше, його прагнення виходити при поясненні поведінки не з індивідуальних спонукань, потреб, інтересів, а з суспільства (яке трактується як сукупність міжособових взаємодій), і, по-друге, спроба розглянути всі багатогранні зв'язки людини з речами, природою, іншими людьми, групами людей і суспільством в цілому як зв'язки, опосередковані символами. При цьому особливе значення надається мовній символіці. В основі символічного інтеракціонізму лежить уявлення про соціальну діяльність як сукупність соціальних ролей, яка фіксується за допомогою мовних та інших символів.

У 60-і роки серед соціологів Заходу підвищується інтерес до праць німецького філософа феноменологічного напрямку Е. Гуссерля, і, відповідно, широкого розвитку набула так звана **феноменологічна соціологія**. Значний вплив на розвиток цього напрямку мали праці А. Шюца. У центрі уваги Шюца знаходиться проблема «інтерсуб'єктивності», тобто того, як ми розуміємо один одного, як формується загальне сприйняття і спільне уявлення про світ. Шюцевські аналізи інтерсуб'єктивності стали підґрунтям для «соціології буденного знання» – однієї з найбільш розроблених на сьогодні концепцій феноменологічної соціології (П. Бергер, Т. Лукман). Друга концепція феноменології отримала назву «етнометодологія» (Г. Гарфінкель, Д. Дуглас). Етнометодологи вважають, що, вступаючи у взаємодію, кожний індивід має уявлення про те, як повинна протікати ця взаємодія. Звідси програмне положення етнометодології: риси раціональності поведінки повинні бути виявлені в самій поведінці. Гарфінкель сконцентрував свою увагу на дослідженні поодиноких фактів соціальної взаємодії. На його думку основне завдання соціології – виявлення раціональності повсякденного життя.

Теорія «**соціального обміну**» (Дж. Хоманс, П. Блау) концентрує свою увагу на людині, її поведінці. Суспільне життя вона трактує як безкінечний обмін цінностями між людьми і суб'єктами соціуму. Саме це розглядається як головний мотив поведінки людей і умови їх взаємодії. Людям необхідні

різноманітні види винагород, отримати які вони можуть тільки вступаючи у взаємодію з іншими людьми. Винагороди можуть бути різними: повага, статус, соціальне схвалення, практична допомога тощо. Однак відносини в процесі взаємодії можуть бути нерівними. В цьому випадку людина, яка володіє засобами для задоволення потреб інших людей, може використовувати їх і для придбання влади над ними. Теорія обміну, таким чином, визначає поведінку людини як сукупність реакцій на зовнішні стимули.

Як бачимо, зарубіжна соціологія 20 ст. характеризується появою нових напрямків, їх боротьбою зі старими, ускладненням концептуального апарату і подальшим пошуком специфіки соціологічного підходу до вивчення суспільства.

3. Виникнення і розвиток вітчизняної соціології

Виникнення соціології в Росії та Україні відноситься до 60-90 рр. XIX ст. і є закономірним результатом суспільних змін, особливо розвитку капіталістичного способу виробництва, посилення суспільної потреби у вивченні нових соціальних реалій, а також впливу західноєвропейської соціології.

На першому етапі свого становлення вітчизняна соціологія розвивалась у межах натуралістичного і психологічного напрямків.

Теоретичною основою соціологічного позитивізму була ідея про історичну еволюцію людського суспільства, а також спроби перенести закони природи на закони суспільного розвитку. При цьому для кожної школи характерна абсолютизація тієї чи іншої сторони суспільного життя. Так, географічна школа виділяла значимість географічного фактора (клімату, ландшафту місцевості, системи річок тощо). В соціологічній теорії Л.І. Мечникова провідна роль у соціальному прогресі суспільства відводилась системі річок, морів і океанів, тому що історія свідчила: в долинах річок утворилися перші цивілізації (Стародавній Єгипет, Індія, Китай, Ассіро-Вавілонське царство). Життя там вимагало від людей спільної діяльності, солідарності, кооперації праці. Саме на географічному факторі життя суспільства Л.І. Мечников розробив ідею закономірності суспільного розвитку і соціального прогресу.

Провідного становища в українсько-російській соціології цей напрямок не отримав, як і інший – органіцизм, який розглядав суспільство як живий, цілісний організм і ототожнював соціальне з біологічним, соціальну структуру суспільства з розподілом функцій між окремими органами живого організму. У межах цього напрямку слід особливо виділити погляди представника позитивізму в Україні А.І. Строніна.

С. Подолинський у своїх поглядах поєднує марксистські і соціалдарвіністські погляди. Еволюціонізмом відзначаються соціологічні погляди Ф. Вовка: всі суспільні явища є результатом повільного ступеневого розвитку зародків фізичної природи людини.

У 90-і роки 19 ст. в результаті кризи механічного природознавства посилюється антипозитивістська течія, яка виступала проти наукових методів вивчення суспільства, еволюціонізму і зближення соціології з

природознавством. На думку антипозитивістів необхідно вивчати механізм дії, мотиви поведінки індивідів, соціальних груп, соціальних інститутів, підходячи до індивіда як до суб'єкта, якому властива особиста автономія. Звідси визначальною орієнтацією соціологічної думки стає суб'єктивізм. Його представники особливого значення надавали етичним проблемам соціології. Найбільш яскравими представниками суб'єктивістської соціології були П.Л. Лавров, М.К. Михайловський, М.І. Карєєв.

Важливий внесок у розвиток соціологічної думки в Росії та Україні зробив М.М. Ковалевський. Ще 17-річним юнаком він ознайомився з працями О. Конта. Понад 25 років його життя проходило за кордоном, що дало йому змогу не лише читати твори, але й знати особисто таких відомих соціологів, як Г. Спенсер, Тард, Дюркгейм, Маркс та ін. Історію суспільства Ковалевський розуміє як закономірний і природний процес, в якому рівноправну роль відіграють багато факторів, але жоден з них не є визначальним. Таким чином, суспільне життя він пояснює через «теорію факторів», тобто теорію функціонального зв'язку соціальних явищ. У книзі «Сучасні соціології» Ковалевський акцентує увагу на тому, що індивід не може бути принесений в жертву родині, роду, державі тощо, але його діяльність має бути, в той же час, узгодженою з діяльністю інших, рівних йому одиниць і спільнот; їх спільні зусилля мають бути спрямовані на забезпечення загального блага.

В галузі загальної та історичної соціології одним з перших був український дослідник В.Б. Антонович. Він зробив значний внесок у вивчення поведінки натовпу, соціальної структури, психологічних типів, факторів соціального розвитку.

О.О. Богданов у галузі соціологічного знання розробив теорію соціальної адаптації. Брати О. і Е. Кулішер висунули гіпотезу про те, що головні напрямки світової історії можна пояснити з точки зору різного роду міграцій. Початок юридичній соціології поклав Н.М. Коркунов. Він розвинув правову систему з позицій соціологічної науки. Психологічна соціологія Л.І. Петражицького дала можливість за допомогою «емоційної соціології» проаналізувати види соціальних процесів, їх структуру і соціальний розвиток, приділивши головну увагу юридичним і політичним інститутам. Підґрунтям біхевіористської школи в соціології стали праці І.П. Павлова і В.М. Бехтерева. Вони приділяли велику увагу проблемі «колективної поведінки».

Вперше в українській історіографії застосовує історико-соціологічний метод Грушевського. Основні думки Грушевського-соціолога закладені в його праці «Початки громадянства. Генетична соціологія». Він чітко окреслює власний аспект у розумінні розвитку людства, висловлюючи сумнів у правомірності як позитивістських (включно з марксизмом), так і суто психологічних підходів до природи соціальної еволюції. Його основна ідея полягає в тому, що соціальний прогрес зумовлюється, насамперед, протистоянням і змаганням протилежних потягів – до колективізму, з одного боку, та індивідуалізму, з іншого. Звідси, характерною тенденцією соціального розвитку є чергування процесів інтеграції та диференціації під впливом різноманітних комбінацій факторів.

Значний вплив на розвиток усієї соціології 20 ст. мали праці П.О. Сорокіна. Основою соціологічного аналізу Сорокін вважав соціальну поведінку, соціальну взаємодію. Взаємодія індивідів є основою соціальної групи і суспільства в цілому. Самі соціальні групи поділяються на неорганізовані та організовані. Особлива його увага була зосереджена на аналізі ієрархічної структури організованої соціальної групи. В середині групи існують страти (прошарки), які виділяються за економічними, політичними і професійними ознаками. Він стверджував, що суспільство без розшарування і нерівності - міф. Змінюватися можуть форми і пропорції розшарування, але сутність його постійна.

Сорокіна цікавила також динаміка змін соціальної структури суспільства, проблеми соціальної мобільності. Соціальна мобільність означає перехід від однієї соціальної позиції до другої (по вертикалі і горизонталі), переміщення як всередині групи, так і між ними. Теоретичні підвалини теорії соціальної стратифікації і соціальної мобільності були викладені ним в праці «Система соціології».

Широта і різнобарвність соціологічної проблематики, її новітність і оригінальність сприяли інституалізації російсько-української соціології на початку 20 століття. Процес оформлення вітчизняної соціології як науки і суспільного явища не відбувся б, коли б не з'явилися заклади і організації, які займалися проведенням соціологічних досліджень, популяризацією соціології, підготовкою відповідних кадрів. Перший російський навчальний соціологічний інститут виник у Парижі. В 1901 р. за ініціативою М.М. Ковалевського була заснована російська вища школа соціальних наук, яка проіснувала до 1904 р. В 1908 р. у приватному психоневрологічному інституті була створена перша кафедра соціології, де працював М.М. Ковалевський, Е.В. Роберті, П.А. Сорокін, К.М. Тахтарьов.

Невдовзі починають з'являтися наукові секції, товариства і т.п., які спеціалізувалися на соціологічній тематиці. Так, в 1912 р. в Петербурзькому університеті при історичному товаристві була створена секція соціології. Цей процес привів до створення в 1916 р. російського соціологічного товариства ім. М.М. Ковалевського. Після лютневої революції вводяться вчені ступені з соціології, в університетах створюються кафедри, з'являються підручники.

Інституалізація соціології в Україні відбувалася трохи пізніше. Так, в 1919 р. в еміграції М. Грушевський започатковує у Відні Український соціологічний інститут, який мав стати містком між європейською та українською наукою. Однак йому не вдалося перенести його в Україну.

Перша в Україні кафедра соціології виникла в 1918 р. у Всеукраїнській академії наук. Очолював кафедру протягом 1918-1920 рр. Б. Кістяківський.

Таким чином, прийшовши до нас із Заходу, соціологія пройшла складний і суперечливий шлях свого становлення від механічного копіювання західних соціологічних теорій до інституалізації, тобто оформлення і затвердження її самостійного соціального статусу у вітчизняному соціокультурному середовищі.

З перемогою Жовтневої революції продовжився процес розвитку

соціології.

Поряд з теоретичними досліджувалися і конкретні соціальні проблеми. Велике значення мали дослідження проблем робітничого класу і селянства (Е.О. Кабо, В.Б. Ольшанський, О.І. Тодорський та ін.).

Оригінальні дослідження були виконані також з проблем урбанізації, соціального розвитку міст. Узагальнюючи матеріали перепису населення, соціологічних досліджень, вчені намагалися визначити соціологічну концепцію соціалістичного міста, сформувані рекомендації для архітекторів щодо створення нових типів поселень.

У 20-і роки активно досліджуються соціальні проблеми праці в десяти наукових інститутах країни. Так, С.Г. Струмилін активно досліджував бюджет часу робітників, взаємодію науки і виробництва, займався теорією розподільчих відносин.

Директор Центрального інституту праці А.К. Гастев був прибічником тейлоризму, виступав за раціоналізацію праці, скорочення до мінімуму зайвих операцій у процесі праці. В той же час, на відміну від Тейлора, його концепція отримала соціально-ідеологічний відтінок, відчула на собі вплив революційного романтизму, характерного для багатьох вчених того часу. Так, норма виробітку у нього – показник соціального розвитку пролетаріату. Його цікавили також проблеми трудової культури, виробничої поведінки робітника.

В.М. Бехтерев, Н.А. Вітке займалися дослідженням проблем колективної діяльності. Особливу увагу при цьому приділяли соціально-психологічному клімату колективу, згуртованості колективу, які розглядалися як важливі фактори управління виробництвом.

А.Ф. Журавського цікавила проблема способу життя робітника як фактора підвищення продуктивності праці.

Одним із центрів розвитку соціології праці в Україні був Всеукраїнський інститут праці в Харкові, який очолював Ф.Р. Дунаєвський. Інститут займався такими проблемами як управлінський контроль, колегіальність управління, удосконалення організаційної структури і стилю управління. Ще в ті роки в роботі інституту використовувались і тісно переплітались методи соціальної інженерії і прикладної соціології. Так, завдяки використанню особливих професіограм визначались індивідуальні риси особистості та її відповідність вимогам певних професій.

Однак період успішного розвитку науки не був тривалим. На початку 30-х років політична ситуація змінюється, утверджується тоталітарний режим. В таких умовах соціологія не могла існувати. В результаті соціологія на декілька десятиріч припинила своє існування.

І лише наприкінці 50-х років з'явилася можливість відродження соціології. Ідеологічні догми стали причиною того, що конкретно-соціологічні дослідження того часу давали доволі однобічну інформацію про соціальні процеси, виділяючи при цьому лише позитивні моменти. Разом з тим існували і колективи, які проводили об'єктивні дослідження, орієнтуючись на діагностику дійсного, а не бажаного стану суспільства.

Новий етап характеризувався початком процесу створення соціологічних

наукових закладів. Ці процеси торкнулися й України: створювалися лабораторії, відділи в науково-дослідних інститутах. Однак, ці процеси не стосувалися сфери освіти. Негативним було також і те, що вітчизняна соціологія розвивалася в умовах ізоляції, штучно створеного методологічного монізму марксизму.

В середині 80-х років відбулися зміни, які створили принципово нові умови для розвитку соціології. Вони проявились у наступному:

а) демократизація суспільного життя створила умови для виникнення соціальної потреби в об'єктивній соціологічній інформації;

б) в ідейно-теоретичних процесах були створені умови для методологічного плюралізму, існування різних підходів, орієнтацій в соціальних дослідженнях;

в) суспільні науки стали відкритими для взаємного обміну із світовою наукою.

Наявність цих умов привела до принципово нової ситуації в самій соціології. В ній почався процес всебічної інституалізації.

Тема 3. СУСПІЛЬСТВО ЯК СОЦІАЛЬНА СИСТЕМА

1. Сутність суспільства та його ознаки.

2. Основні методологічні підходи до вивчення суспільства в історії соціології.

3. Типи суспільств.

1. Сутність суспільства та його ознаки.

Найбільш стисло соціологію можна визначити як науку про суспільство. Що ж уявляє собою суспільство з соціологічної точки зору? Філософська і соціологічна думка від свого зародження постійно намагалася пізнати, осмислити сутність, основні засади функціонування, найхарактерніші особливості суспільства як соціального феномену. Так, античні філософи, зокрема Платон, Аристотель, ототожнювали суспільство з державою. У середньовіччі поширеною була думка про те, що суспільство виникло внаслідок домовленості людини з Богом; у Нові часи переважала ідея суспільного договору, внаслідок якого виникло та існує суспільство.

Якісно нове розуміння категорії «суспільство» запропонувала соціологія в середині 19 – на початку 20 ст. Так, О.Конт і Г.Спенсер вважали його динамічним утворенням, що, як і кожний живий організм, перебуває у постійному розвитку, виявляючи здатність до саморегулювання. Е.Дюркгейм розглядав суспільство як надіндивідуальну духовну реальність, що заснована на колективних уявленнях. Для М.Вебера суспільство – це взаємодія людей, яка є продуктом соціальних, тобто орієнтованих на інших людей, дій. Т.Парсонс визначає суспільство як систему відносин між людьми, засновану на нормах і цінностях.

Складність загального визначення поняття «суспільство» пов'язана з рядом обставин. По-перше, це – дуже широкі за обсягом поняття. По-друге,

«суспільство» – надзвичайно складне, багат шарове і багатогранне явище. По-третє, «суспільство» – поняття історичне, загальне визначення якого повинно охоплювати всі етапи його розвитку. По-четверте, «суспільство» – стикова категорія соціальної філософії, соціології, історії, соціальної психології і деяких інших наук, кожна з яких по-своєму його визначає. По-п'яте, поняття «суспільство» використовується в житті дуже широко і багатозначно.

Узагальнюючи соціологічні уявлення про суспільство можна стверджувати, що суспільство є найзагальнішою системою взаємозв'язків і взаємовідносин між людьми соціальними групами, спільнотами та соціальними інститутами. Це сукупність усіх способів взаємодії та форм об'єднання людей, яка склалася історично.

Суспільство складається з великої множини індивідів, об'єднаних соціальними зв'язками, взаємодіями та відносинами. Але його не можна розглядати як просту суму цих складових. На рівні суспільства індивідуальні дії, зв'язки, відносини утворюють нову системну якість. Системна якість – це особливий якісний стан, коли суспільні взаємодії і відносини набирають надіндивідуального, надособистісного характеру. Цілісність суспільства тримається завдяки дії звичаїв, традицій, законів тощо. «Суспільство» – поняття, що безпосередньо характеризує соціальну організацію країни і тому займає центральне місце в системі категорій соціології.

Суспільству притаманна низка ознак:

- спільна територія проживання, яка становить основу соціального простору, в якому складаються і розвиваються взаємозв'язки і взаємодії членів даного суспільства. Зазвичай вона збігається з державними кордонами;

- загальноприйнята система норм і цінностей, певний рівень культури, що є основою зв'язків між людьми. Завдяки цьому суспільство має велику інтегруючу силу. Воно соціалізує кожну людину, кожне покоління людей, підпорядковуючи їхню поведінку чинним нормам і включаючи її до загальної системи зв'язків;

- здатність підтримувати і постійно відновлювати високу інтенсивність внутрішніх взаємозв'язків, забезпечувати стійкість соціальних утворень;

- автономність, саморегуляція, саморозвиток, що забезпечується тими інститутами й організаціями, які виникають у самому суспільстві. Суспільство здатне без втручання зовнішніх сил створювати для людей такі форми організації та умови їх життя, які необхідні для задоволення їхніх потреб, їхнього самоствердження та самореалізації.

Цілісній системі притаманні безліч зв'язків, взаємодій і відносин. Найбільш характерними є взаємодії і відносини, що включають у себе координацію і субординацію елементів. *Координація* – це визначена погодженість елементів, той особливий характер їхньої взаємної залежності, який забезпечує збереження цілісної системи. *Субординація* – це підпорядкованість, що вказує на особливе місце, неоднакове значення елементів у цілісній системі. Отже, суспільство стає цілісною системою з якостями, яких немає в жодного з включених у нього елементів окремо.

Системний підхід до суспільства доповнюється у соціології детерміністським. Детерміністський підхід найяскравіше виражений у марксизмі. З погляду цього вчення, суспільство як цілісна система складається з наступних підсистем: економічної, соціальної, політичної, ідеологічної. Усі ці системи є ієрархічною структурою, тобто знаходяться в співвідношенні субординації, підпорядкованості в тому порядку, як вони перераховані. У марксизмі чітко вказується на залежність і обумовленість усіх систем від особливостей економічної системи, в основі якої лежить матеріальне виробництво, що базується на визначеному характері відносин власності.

Прибічники *технологічного детермінізму* схильні бачити визначальний чинник суспільного життя в матеріальному виробництві. Характер праці, техніка, технологія, на їх думку, визначають не лише кількість і якість матеріальних благ, але і культурні запити людей. Порівнюючи примітивні в технічному відношенні суспільства з високорозвиненими, вони відзначають принципово інші потреби, устремління, цінності людей, іншу культуру поведінки, міжособового спілкування, інші форми самовираження.

Прибічники *культурного детермінізму* вважають, що остов суспільства складають загальноприйняті цінності і норми, дотримання яких забезпечує стійкість і неповторність самого суспільства. Відмінності культур зумовлюють відмінності у вчинках і діях людей, в організації ними матеріального виробництва, у виборі форм політичної організації.

Слід зазначити, що при найтіснішому взаємозв'язку таких важливих і широко вживаних понять, як «суспільство», «країна» і «держава», їх необхідно чітко розмежовувати. «Країна» – це поняття, яке відображує переважно географічну характеристику частини нашої планети, визначувану кордонами незалежної держави. «Держава» – поняття, яке акцентує увагу на політичній системі країни і тому виступає найважливішою категорією політології. «Суспільство» – поняття, яке безпосередньо характеризує соціальну організацію країни і тому займає центральне місце в системі категорій соціології.

2. Основні методологічні підходи до вивчення суспільства в історії соціології.

В історії соціології існували й існують різні теоретико-методологічні підходи до вивчення суспільства. Наявність різних підходів пояснюється складністю самого феномену суспільства. Кожен з компонентів суспільства (соціальні зв'язки і стосунки, соціальні організації, цінності, норми, соціальні ролі) привносить в соціальне життя організуюче начало і може бути розглянутий як початкова ланка в логічних побудовах.

Так, І.Попова виділяє три пари методологічних опозиційних стратегій, тобто побудованих на протилежних засадах, до вивчення суспільства:

1. Поведінкова і інституційна або (мікро- і макро-) – залежно від того, який рівень аналізу є головним – рівень поведінки людей або суспільства в цілому. Мікросоціологія вивчає спілкування й поведінку людей, їх вчинки,

мотиви, значення якого надають вони своїй взаємодії. Людська взаємодія, поведінка є вирішальним чинником побудови суспільства у мікросоціологічній теорії. Саме суспільство розглядається як продукт взаємодії різних груп людей. Але суть взаємодії різні автори тлумачать по-різному. Наприклад, автор теорії соціального обміну Дж.Хоманс взаємодію розуміє виходячи із засад заохочення та покарання, а рушійним мотивом людської діяльності є отримання зиску. Дж.Мід, Г.Блумер та інші представники теорії символічного інтеракціонізму гадають, що взаємодія людей, їх спілкування зумовлюється тим значенням, яке люди надають матеріальним речам і різним зовнішнім виявам поведінки (слова, вчинки, міміка, жести тощо).

Представники макросоціології визнають значущість взаємодії для розуміння суспільства, але, на їх думку, ця взаємодія зумовлена загальною природою суспільства як цілісної соціальної системи. Таких поглядів додержувалися О.Конт, Г.Спенсер, для яких суспільство – це система взаємопов'язаних і взаємозалежних частин, зокрема головна увага звертається на соціальні інституції суспільства (економіку, політику, релігію, сім'ю та ін.). Такими були концепції Е.Дюркгейма, М.Вебера, К.Маркса, пізніше Т.Парсонса, Р.Мертонна та ін.. розглядає суспільство на рівні інституційних взаємодій.

2. Іншу пару представляють об'єктивно-предметні і суб'єктивно-ціннісні стратегії – залежно від уявлень про значущість об'єктивного або суб'єктивного в суспільному житті. До першої групи належать різного роду натуралістичні теорії, які суспільні явища уподібнюють природному, тобто все, що відбувається в суспільстві пояснюють природними, біологічними законами. Такими є теорії О.Конта, Г.Спенсера та ін.. До цієї групи можна віднести теорію К.Маркса, згідно якої суспільство – це сукупність відносин, які виникають, перш за все, в процесі спільної діяльності людей. За Е.Дюркгеймом головним системо утворюючим елементом суспільства є «соціальний факт», тобто будь-який спосіб дій, здатний справляти на індивіда зовнішній тиск.

У суб'єктивно-ціннісній стратегії пріоритет віддається мотивам дій, суспільним цінностям. Такий підхід переважав наприкінці ХІХ ст. у західній соціології. Особлива роль надавалась людській свідомості, завдяки чому цей підхід отримав назву «розуміючої соціології». Таких поглядів дотримувалися М.Вебер, Г.Зіммель, П.Сорокін та ін..

3. Функціональна і конфліктна стратегії склалися залежно від того, яким силам надається перевага у суспільстві: тим, що сприяють підтримуванию рівноваги, усталеного порядку, чи тим, які призводять до постійних змін, під впливом суперечностей і конфліктів. Функціоналізм має тривалу історію розвитку. На зміну функціоналізму Е.Дюркгейма прийшов структурний функціоналізм Т.Парсонса, Р.Мертонна. Спільним для них є те, що головна увага приділяється чинникам, які підтримують сталий стан суспільства. Соціальна система мусить створювати відповідні механізми, пристосовуватися до постійних змін, що відбуваються в навколишньому

природному і соціальному середовищі, зміцнювати єдину систему цінностей, здійснюючи соціальний контроль, долати кризові стани.

Конфліктологічний підхід також має багато різновидів. За К.Марксом, суспільний прогрес здійснюється завдяки виникненню і розв'язанню суперечностей у царині економічних відносин, які є визначальними в життєдіяльності людини, суспільства. Згідно з конфліктологічною концепцією Р.Дарендорфа соціальні відносини за своєю природою суперечливі. Вони потребують узгодження ролей, примусового виконання певних обов'язків, а отже утиску і пригноблення, що, у свою чергу, породжує соціальну конфліктність. На його думку, суспільство не може позбутися конфліктів, але може зробити їх регульованими. За Л.Козером, люди у своїй поведінці керуються не загальноприйнятими нормами і цінностями, а власними інтересами. Оскільки інтереси окремих соціальних груп не збігаються, то в процесі їх реалізації виникають конфлікти. При цьому конфлікт відіграє прогресивну роль, так як виступає засобом досягнення певної мети.

3. Типи суспільств.

Суспільство динамічна система, що проходить певні етапи в своєму розвитку. Кожен з них має свої особливості. Існує безліч способів класифікації суспільств. Згідно марксистської традиції тип суспільства визначається способом виробництва, тобто тим як використовуються і контролюються економічні ресурси, якими воно володіє. У зв'язку з цим розрізняються, наприклад, феодальне, капіталістичне, соціалістичне, комуністичне суспільства.

Класифікація суспільств може бути складена також на основі пануючих в них релігій (наприклад, мусульманське суспільство) або мови (франкомовне суспільство, англомовне).

Г. Ленські склав наступну класифікацію суспільств відповідно до властивих їм основних способів добування коштів для існування: суспільство мисливців і збирачів, садівниче, аграрне і промислове.

Переосмислення соціальних змін, що сталися в ХХ столітті, стали спостерігатися в кінці 60-х початку 70-х років, що привело до появи концепцій постіндустріального суспільства, які достатньо глибоко були розроблені західними дослідниками: Д. Беллом, Дж. Гелбрейтом, Дж. Мартіном, І. Масудой, Ф. Полаком, О. Тоффлером, Ж. Фурастьє та ін. А вперше це поняття було запропоноване Д. Беллом в книзі «Прийдешнє постіндустріальне суспільство».

Критерії	Аграрне	Індустріальне	Постіндустріальне
Основна сфера діяльності	Сільське господарство	Промисловість	Сфера послуг
Найбільш впливова	Землероби, священники	Промисловці, банкіри	Учені, менеджери-

соціальна група			консультанти
Форми соціальної організації	Церква, армія	Корпорації, банки	Університети
Соціальна диференціація	Стани, касти	Класи	Професійні групи
Соціальне положення індивіда визначається	Владою	Грошами, капіталом	Знаннями

Характерними ознаками постіндустріального суспільства є:

- знання стають «осьовим принципом» суспільства, джерелом інновацій;
- на зміну виробництва товарів приходять виробництво послуг;
- основними класами стають професіонали і технічні фахівці.

На межі II і III тисячоліть людство переживає одну з найістотніших в своїй історії трансформацій – глобалізацію, перетворившись на єдину (глобальну) функціональну систему. Глобалізація – виникнення світової загальної соціокультурної системи. Ознаки глобалізації: формування світового ринку, політики, комунікації, культури, спортивної діяльності, туризму, розвиток неймовірних для попередніх епох продуктивних сил, створення усесвітньої фінансової системи і усесвітнього інформаційного поля, створення міжконтинентальних структур і організацій.

Інформаційна гегемонія сьогодні починає відігравати визначальну роль, домінуючи над виробничою і фінансовою сферами. Тому новий тип суспільства, яке затвердилось в наш час, називають інформаційним. Інформаційне суспільство – це суспільство, в якому більшість працюючих зайнято виробництвом, зберіганням, переробкою, продажем та обміном інформації. Це суспільство, в якому інформація є найважливішим стратегічним ресурсом. Теорії інформаційного суспільства безпосередньо виходять з концепцій постіндустріалізму.

Суспільство вважається інформаційним, якщо:

- будь-який індивід, група осіб, підприємство або організація в будь-якому місці країни і у будь-який час можуть отримати за відповідну плату або безкоштовно будь-яку інформацію і знання, необхідні для їх життєдіяльності, вирішення особистих і соціально значимих завдань;
- у суспільстві виробляється, функціонує і доступна будь-якому індивідові, групі або організації сучасна інформаційна технологія;
- мають місце розвинені інфраструктури, які забезпечують створення національних інформаційних ресурсів в об'ємі, необхідному для підтримки науково-технологічного прогресу;
- відбувається процес прискореної автоматизації і роботизації всіх сфер і галузей виробництва й управління;
- відбуваються радикальні зміни соціальних структур, наслідком яких стає розширення сфери інформаційної діяльності і послуг.

Одним з критеріїв переходу суспільства до постіндустріальної і далі до інформаційної стадії розвитку може служити відсоток населення, зайнятого у сфері послуг:

- якщо в суспільстві більше 50% населення зайнято у сфері послуг, настала постіндустріальна фаза його розвитку;
- якщо в суспільстві більше 50% населення зайнято у сфері інформаційних послуг, суспільство стало інформаційним.

Інформатизація дозволяє як вирішувати багато проблем суспільства і людини, так і породжує нові.

Вивчаючи еволюцію суспільства, соціологи виявили наступні закономірності:

- Кожна подальша стадія у декілька разів коротше, ніж попередня. Найдовшою була первісна формація, яка проіснувала сотні тисяч років.
- Різні народи і нації, навіть у межах однієї держави розвиваються з різною швидкістю.

Тема 4. СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА І СТРАТИФІКАЦІЯ

1. Поняття соціальної структури суспільства
2. Соціальна стратифікація та соціальна нерівність.
3. Історичні типи стратифікації. Соціальна мобільність та соціальна маргінальність.

1. Поняття соціальної структури суспільства.

Суспільство, як будь-який живий організм має певну внутрішню будову. У соціології прийнято називати внутрішній устрій суспільства **соціальною структурою**. Соціальна структура (лат. - будова) – це внутрішній устрій суспільства (спільноти, групи); впорядкована сукупність соціальних спільностей, соціальних інститутів і стосунків між ними. Соціальна структура грає найважливішу роль у збереженні цілісності і стабільності суспільства.

При аналізі соціальної структури суспільства зазвичай розглядаються наступні соціальні явища: соціальні статуси, соціальні ролі, соціальну диференціацію, соціальна стратифікацію, соціальну мобільність, соціальну маргінальність, соціальні інститути і соціальні організації, і т. д. Залежно від того, на що з цих явищ звертається головна увага, створюється певна теорія і використовується відповідний підхід до вивчення суспільства.

(Наприклад: представники концепцій соціальної структури суспільства прагнуть пояснити поведінку людини або групи людей з точки зору їх місця і ролі в соціальній структурі; представники структурного підходу роблять наголос на стабільності в соціальній структурі суспільства (виділяють страти, аналізують класову нерівність і тому подібне), а представники функціонального підходу, навпаки, аналізують процеси взаємозв'язку між окремими групами (досліджують проблему маргінальної, горизонтальної і вертикальної мобільності).

У соціології під соціальною структурою найчастіше розуміється

сукупність соціальних статусів і ролей функціонально пов'язаних між собою. Де статуси є статичними показниками структури, а ролі їх динамічними проявами. Тим самим, суспільство (соціальна структура в широкому сенсі) і особистість зв'язуються один з одним.

Соціальний статус – це інтегральний показник громадського положення особи або соціальної групи. Соціальний статус - це деякі стабільні, стійкі елементи соціальної структури, які визначають становище людини в суспільстві, задають певну сукупність прав і обов'язків. До основних елементів соціального статусу відносяться:

- статусна роль - модель поведінки, орієнтована на конкретний соціальний статус;

- статусний діапазон - вибір моделі поведінки у рамках соціальної ролі, заданої соціальним статусом (у індивіда завжди є варіанти поведінки в межах наданих правил);

- статусні права - ті права, які індивід отримує при придбанні цього соціального статусу (з підвищенням на посаді підвищується зарплата, кількість підлеглих і тому подібне);

- статусні обов'язки - з придбанням будь-якого статусу індивід не лише наділяється новими правами, але отримує і нові обов'язки;

- статусний образ - з'єднання прав і обов'язків (громадська думка, що склалася, про поведінку людей, які мають цей статус);

- статусні символи - зовнішні відзнаки (наприклад, уніформа); - статусна ідентифікація - суб'єктивне (психологічне) зближення індивіда зі своїм соціальним статусом (деякі люди " живуть " виключно роботою і тим самим ідентифікують себе тільки з цим соціальним статусом).

Людина може займати відразу декілька соціальних статусів (син, батько, консерватор, православний, студент, чоловік і так далі).

У соціології розрізняють предписані та досягнуті статуси. Предписаний статус отримується від народження – етнічність, соціальне походження, місце народження і так далі). Статуси, що досягаються, людина здобуває сама упродовж свого життя (статус студента, професора, президента і так далі). Роль соціального статусу (його положення і місце) серед інших статусів визначається престижем статусу.

Існують різні критерії розподілу соціальних статусів по рангу. Це залежить від культурного розвитку суспільства, його пріоритетів і критеріїв успішності. Престиж того або іншого соціального статусу або соціальної ролі в суспільстві постійно змінюється, тому і переваги людей відносно тих або інших професій також змінюються.

Таким чином, престиж соціального статусу – це своєрідний магніт, який притягує або відштовхує людей від якої-небудь соціальної позиції в громадській ієрархії.

Соціальні статуси - це лише осередки структури, назва місця, яке ми займаємо в суспільстві. Проявити себе в реальності статус може тільки через соціальну роль.

Соціальна роль – це очікувана поведінка особи, пов'язана з її соціальним

статусом і типова для індивіда відповідного статусу в цьому суспільстві.

Соціальна роль виступає як норма (зразок) поведінки особи певного статусу. Соціальна роль може закріплюватися формально (наприклад, в посадовій інструкції, де перераховуються права і обов'язки людини, що перебуває на цьому посаді), а може носити неформальний характер (наприклад, громадська думка формує установки і очікування людей стихійним чином). Соціальні статуси і соціальні ролі, розставляючи кожну людину по осередках соціальної структури, детермінують його поведінку.

Таким чином, поняття соціальної структури включає в себе, з одного боку, соціальний склад і сукупність різних типів соціальних спільностей усередині суспільства, з іншого – соціальні зв'язки усіх складових частин, які розрізняються за широтою розповсюдження їх дії, за значенням і характеристикою соціальної структури суспільства на певному щаблі розвитку.

Базовим елементом соціальної структури є соціальна спільність, яка виступає цілісним суспільним угрупованням, що виникає об'єктивно, в силу необхідності життя людей, і характеризується стійкими зв'язками, що відбиваються в спільності їх об'єктивних і суб'єктивних боків стосовно до інших соціальних груп, у певній схожості способу життя, тенденцій і перспектив розвитку.

У зв'язку з тим, що об'єднання людей в соціальні спільності відбувається на підставі різних характеристик і ознак, правомірним є виділення соціально-класових, соціально-професійних, соціально-демографічних, соціально-поселенських, соціально-етнічних та інших спільностей, що складають різні структурні підсистеми соціальної структури суспільства. Кожна з цих спільностей, в свою чергу, є складним утворенням, що складається з різних прошарків і зв'язків.

2. Соціальна стратифікація та соціальна нерівність.

Соціальна стратифікація (Від латів. *stratum* - шар, пласт, *facere* - робити) – процес і результат розділення суспільства на різні соціальні шари, що відрізняються своїм громадським статусом. Це може бути нерівний об'єм влади або багатства, неоднакові права і обов'язки і тому подібне. Термін "стратифікація" запозичений соціологією з геології, де він означає розташування пластів землі по вертикалі.

Соціологія уподібнила будову суспільства будові землі, тобто розділила суспільство на "страти" (класи, стани, касти і тому подібне). Кожен пласт землі складається з однорідних елементів, так само і страта включає людей, що мають однакові доходи, освіту, владу і престиж. Великі громадські страти називаються також класами, усередині яких виявляються дрібніші підрозділи (власне страти, шари). Соціальні шари розташовуються за критерієм доступу до влади, багатства, освіти і престижу.

Зазвичай виділяють три базисні види стратифікації (економічну, політичну, професійну), а також небазисні види стратифікації (культурно-мовна, вікова і так далі).

Економічне розшарування характеризується показниками доходу і

багатства. Доход вимірюється в грошових одиницях, які отримує окремий індивід (індивідуальний дохід) або сім'я (сімейний дохід) впродовж певного періоду часу. Сюди входять заробітна плата, пенсія, посібники, гонорари і так далі. Політична стратифікація характеризується об'ємом влади. Влада – здатність здійснювати свою волю, визначати і контролювати діяльність інших людей за допомогою різних засобів (право, насильство, авторитет і так далі). Таким чином, об'єм влади вимірюється, в першу чергу, кількістю людей, на яких поширюється владне рішення. Професійна стратифікація вимірюється рівнем освіти і престижем професії. Освіта – це сукупність знань, умінь і навичок, придбаних в процесі навчання (вимірюється числом років навчання) і якістю отриманих знань, навичок і умінь. Освіта також, як дохід і владу, є об'єктивною одиницею виміру стратифікації суспільства.

Проте важливо враховувати також суб'єктивну оцінку соціальної структури, адже процес стратифікації тісно пов'язаний з формуванням системи цінностей, на основі якої формується "нормативна шкала оцінювання". Так, кожна людина, виходячи зі своїх переконань і пристрастей, по-різному оцінюють існуючі в суспільстві професії та статуси. При цьому оцінка здійснюється за багатьма ознаками (місце проживання, тип дозвілля і так далі). Основні виміри соціального положення – багатство, влада, освіта, престиж часто не співпадають. Наприклад, на шкалах освіти і престижу професор стоїть вище за поліцейського, але на шкалах доходу і влади, навпаки, поліцейський знаходиться вище за професора.

Різні соціологи приводять різні підстави при поясненні вертикального розшарування суспільства. Найбільш відомі два підходи до пояснення соціальної стратифікації (соціальної нерівності) – функціоналізм і теорія конфлікту.

Теорія функціоналізму виходить з того, що соціальна нерівність є необхідною властивістю всякої соціальної системи, що нормально розвивається. Вже Е. Дюркгейм в роботі "Про розподіл праці" (1893) обґрунтовує думку, що в кожному суспільстві конкретним видам діяльності віддається найбільша перевага, що закладає ієрархічну будову суспільства. Усі функції суспільства розташовуються в ієрархічному порядку. На основі ієрархії соціальних функцій складається відповідна ієрархія соціальних шарів, що виконують ці соціальні функції. Розвиваючи погляди Е. Дюркгейма, К. Девіс і У. Мур (США) обґрунтовують точку зору, що нерівність у винагороді за працю і статусний розподіл базується на функціональній значущості статусів: "Соціальна нерівність є тим засобом, що несвідомо розвивається, за допомогою якого суспільство свідомо забезпечує зайняття найбільш важливих постів кваліфікованими індивідами".

Таким чином, з точки зору функціоналізму, жодне суспільство не може обійтися без класового розшарування, оскільки нерівний розподіл соціальних благ служить інструментом для вирішення завдань розміщення і мотивації індивідів в соціальній структурі. Іншими словами, соціальна нерівність корисна для суспільства, оскільки система соціальної стратифікації сприяє заповненню усіх статусів, які утворюють цю соціальну структуру. Соціальний

порядок забезпечується розподілом індивідів по соціальних статусах відповідно до їх вкладу в досягнення сукупних громадських цілей. При цьому суспільство повинне постійно стимулювати людей до виконання певних соціальних ролей.

Але багато соціологів піддають цю теорію критиці. Так, місце людини в суспільстві часто визначається не його талантами і здібностями, а його походженням. Багато відповідальних посад в науці, освіті і так далі, тобто в провідних сферах сучасного громадського життя, оплачуються не на високому рівні.

Представники *теорії конфлікту* фокусують увагу на відмінності (протилежності) інтересів великих соціальних груп (класів). Ця теорія соціальної стратифікації найдетальніше викладена в працях К. Маркса. Марксизм виводить соціальну нерівність з існування приватної власності на основні засоби виробництва, нерівного розподілу матеріальних благ, тому в марксизмі під соціальною стратифікацією розуміється класове розділення суспільства. Представники теорії конфлікту вважають, що соціальне розшарування існує виключно через те, що одним соціальним групам вигідно мати певну владу над іншими соціальними групами. Суспільство розглядається як арена боротьби, де індивіди і соціальні групи борються за отримання або перерозподіл різних привілеїв, влади, престижу і тому подібне. З точки зору цієї теорії, для кожного історичного періоду характерний свій тип економічних стосунків, тобто конкретний механізм закріплення економічного і політичного панування одних груп населення над іншими.

Конфліктологічний підхід реалізується в соціології в різних варіантах. Наприклад, намагаючись здолати деякі недоліки марксистської методології, М. Вебер виводить соціальну нерівність не лише з економічної нерівності, а із з'єднання трьох чинників – багатства (що в основному враховує марксизм), престижу професії і влади. Таким чином, М. Вебер приймає точку зору К. Маркса на класи, проте перераховує більше різних чинників, що детермінують утворення класів.

Стабільність будь-якого суспільства, стійкість його соціальної структури пов'язана з профілем соціальної стратифікації, тобто залежить від кількості середнього класу і тієї ролі, яку він грає в цьому суспільстві. Займаючи проміжне положення, середній клас виконує єдину роль між двома полюсами соціальної ієрархії, знижуючи їх протистояння. Чим більше середній клас, тим більше він впливає на формування фундаментальних цінностей суспільства, надає стійкість державі. На цю особливість уперше звернув увагу ще Аристотель, вважаючи, що переважаюча кількість середнього стану в державі сприяє стабільності і благополуччю усього суспільства.

3. Історичні типи стратифікації. Соціальна мобільність та соціальна маргінальність.

У соціології виділяють чотири головні типи стратифікації - *рабство, каста, стани і класи*. Стратифікаційні системи можуть бути закритого типу (рабовласницьке, кастове, феодалне суспільство), та відкритого

(індустріальне, постіндустріальне) і змішаного типів. Закритість або відкритість соціальної стратифікації залежать від можливості індивідів або цілих груп міняти своє положення в ієрархічній системі. Цей процес називають *соціальною мобільністю*.

Соціальна мобільність – це переміщення індивіда (соціальної групи) з одного соціального шару в інший; зміна місця в соціальній структурі суспільства. Чим вище рівень соціальної мобільності, тим відкритішою є система стратифікації в цьому суспільстві. Існує два основні типи соціальної мобільності: горизонтальна — зміна людиною упродовж свого життя одного статусу на інший, які є приблизно еквівалентними і вертикальна — зміна людиною свого статусу на вищій соціальний статус — з більш високим престижем, доходом і владою або на нижчий.

До «традиційних», або «до індустріальних» типів стратифікації відносять – рабство, каста та стани.

Рабство - економічна, соціальна і юридична форма закріпачення людей (повне безправ'я рабів і крайня міра нерівності рабів і рабовласників).

Каста - соціальна страта, членом якої людина є по народженню. Головне місце в цьому суспільстві відводиться приписуваному (успадкованому) статусу. Цей тип стратифікації був притаманний суспільству Індії. Критерієм виділення каст є професійна спеціалізація. Членам каст дозволяється займатися тільки певного роду зайняттями. Норми поведінки, вчинки членів кожної каст визначаються зведенням приписів і заборон, освячених релігією. Крім того, кожній касті був наказаний характер житла, їжі, тип одягу. Ці умовності перетворювали касту на замкнутий соціальний організм, що не міняється впродовж століть.

Стан – соціальна група, що має права і обов'язки, закріплені звичаєм або юридичним законом і передані у спадок. Для станової системи характерна ієрархія, виражена в нерівності положення і привілеїв різних страт. Стани ґрунтувалися на земельній власності. Права і обов'язки кожного стану визначалися юридичним законом і освячувалися релігійною доктриною. Членство в стані передавалося у спадок. Соціальні бар'єри між станами були досить жорсткими, тому соціальна мобільність існувала не стільки між станами, скільки усередині станів.

Рабство, каста і стани - це соціальні страти традиційного (до індустріального) суспільства. Загальним для них є те, що місце людини в суспільстві визначається не залежними від людини чинниками - релігією, законом, звичаєм. Кожен індивід назавжди залишався заручником своєї соціальної страти. Відома приказка: "Одного разу селянин - назавжди селянин". Промислова революція XVIII - XIX ст. зруйнувала станову для феодала систему і привела до формування класового ладу.

Клас - головний елемент соціальної стратифікації капіталізму. У широкому значенні під класом розуміють велику соціальну групу людей, що володіють або не володіють засобами виробництва, що займає певне місце в системі громадського розподілу праці і характеризується специфічним способом отримання доходу. У вузькому значенні клас - будь-яка соціальна

страта в сучасному суспільстві, що відрізняється від інших доходом, освітою, владою і престижем. На відміну від інших типів страт, класи не створюються на основі правових і релігійних норм; членство в них не ґрунтується на спадковому положенні або на звичаях. Соціальна мобільність в класових системах набагато простіша, ніж в інших типах. Класи залежать від економічних відмінностей між групами людей, пов'язаних з нерівністю у володінні і контролі над матеріальними ресурсами (у докласових суспільствах важливими є позаекономічні чинники).

У сучасних суспільствах прийнято виділяти наступні класи: – вищий клас – ті, хто володіє (чи прямо контролює) виробничими ресурсами; багаті, великі промисловці, верхівка керівництва; - середній клас, що включає більшість "білих комірців" і професіоналів; - робочий клас - "сині комірці", або зайняті ручною працею. У деяких індустриальних країнах, таких як Франція або Японія, існує так званий четвертий клас - це селянство (люди, зайняті в традиційних типах сільськогосподарського виробництва)

Таким чином, основним критерієм віднесення суспільства до «традиційного» (закритого), або «модернізованого» (відкритого) є рівень соціальної мобільності, як групової так й індивідуальної.

У суспільстві спостерігається і таке явище як соціальна маргінальність. Маргінали – це сукупність людей, яких складно віднести до якої-небудь певної соціальної групи. Їх свідомість, поведінка і статус знаходяться як би на межі соціальних груп. Це ті люди, які, виявившись відірваними від одного соціального середовища, наприклад, національного, релігійного, сільського, так і не змогли влитися в нове для себе соціально культурне середовище. Через це маргінал не здатний до однозначної самоідентифікації. Маргінальність, як соціальне явище широко поширюється в сучасному суспільстві. Особливо вона характерна для тих країн, що переживають гострі соціальні катаклізми. В стабільному суспільстві, що спокійно еволюціонує, маргінали не займають більш-менш значимого місця в соціальній структурі суспільства і не надають впливу на його розвиток.

Нажаль, в сучасній Україні гостро стоїть проблема маргіналізації всієї соціальної структури (бездомні люди, безпритульні діти і т.д.). причинами цього стають: економічна криза (безробіття, масові скорочення), міжнаціональні конфлікти (біженці, збільшення людей з травмованою психікою), масовий від'їзд працездатного населення в інші країни.

Тема 5. СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУТИ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ.

1. Інституціалізація як соціальний феномен.
2. Види і функції соціальних інститутів.
3. Основні риси соціальної організації.

1. Інституціалізація як соціальний феномен

Для суспільства як складноорганізованої системи життєво важливо закріпити певні типи соціальних взаємодій, зробити їх узгодженими,

доцільними, функціонуючими за певними правилами. Досягненню цієї мети служать такі елементи суспільства, як соціальні інститути та організації.

Соціальний інститут уявляє собою відносно стійку модель поведінки людей і організацій, що історично склалася у певній сфері життєдіяльності суспільства. До вивчення цього феномену соціологія вдавалася з часу становлення її як науки. Так Г. Спенсер вважав, що соціальні інститути є каркасом соціуму і виникають внаслідок процесу диференціації суспільства. Еволюцію регулятивної системи суспільства він поєднував з розумінням соціальних інститутів. Е. Дюркгейм пов'язував природу соціальних інститутів з визначенням суспільства як цілісності, тлумачив їх як «фабрики відтворення» соціальних відносин і зв'язків між людьми. П. Сорокін класифікував соціальні інститути, аналізував їх функції, розглядав їх як механізми соціальної селекції і розподілу індивідів в суспільстві. Центральним поняттям соціальні інститути стають у Т. Парсонса, а соціологію він розглядає як науку про соціальні інститути.

Нині це поняття широко вживається у вітчизняній і зарубіжній літературі і вказує на такі їх суттєві структурні елементи:

- соціальні інститути є комплексом формальних і неформальних правил поведінки, соціальних норм і санкцій, які регулюють різні сфери діяльності індивідів у суспільстві і обмежують вчинки людей відповідно до суспільних інтересів;

- соціальні інститути охоплюють певну сукупність людей та установ, які покликані вирішувати важливі для розвитку суспільства завдання. Наприклад, інститут освіти реалізує свою діяльність щодо навчання, виховання, професійної підготовки через школи, університети та ін.;

- вони включають набір соціальних позицій і ролей, зумовлених поділом праці у структурі певного соціального інституту;

- передбачають наявність матеріальних і фінансових ресурсів, необхідних для функціонування того чи іншого соціального інституту.

Ознаками соціальних інститутів є стійкість у просторі і часі, тобто історичність; специфічність інституціональної поведінки для кожного інституту; обов'язковість норм і вимог для представників певного інституту.

Таким чином, соціальний інститут – це певна форма соціального устрою суспільства, стійка форма організації спільної діяльності людей, яка виникла історично в певній сфері життєдіяльності суспільства. Інституційна діяльність є формою людської діяльності, яка ґрунтується на чітко розробленій системі правил і норм, а також розвинутому соціальному контролю за її виконанням. Соціальні інститути, забезпечуючи відносну стійкість соціальних відносин, є подвійним соціальним утворенням: за формою – це організаційний механізм, за змістом – функціональний. Без соціальних інститутів жодне сучасне суспільство існувати не може. Інститути є символами порядку й організованості в суспільстві.

Інституціалізація – процес виникнення і становлення соціальних інститутів як ключових структурних елементів суспільства. Для її здійснення необхідні певні умови. По-перше, поява об'єктивної потреби та усвідомлення

її як загальносоціальної. До таких ключових соціальних потреб Г. Ленські відносить потребу у комунікації, у виробництві продуктів і послуг, потреба у розподілі благ і привілеїв, потреба безпеки громадян, потреба у соціальному контролі за поведінкою членів суспільства і т.п. Сучасне суспільство характеризується розростанням та ускладненням системи соціальних інститутів. З одного боку, одна і та сама потреба може породжувати існування численних інститутів, з іншого – кожен інститут реалізує комплекс базових потреб щодо соціалізації індивідів, трансляції соціальних норм і культурних цінностей, соціального досвіду.

По-друге, наявність притаманного конкретному інституту культурного середовища – системи цінностей, соціальних норм і правил. Кожен соціальний інститут має свою систему цінностей та правил, які визначають мету його діяльності. Діючи в межах інститутів, а також всередині різних соціальних ролей, пов'язаних із специфічними соціальними позиціями (статусами), ці норми дозволяють, пропонують або забороняють певні види поведінки, що робить дії людей корисними та односпрямованими.

По-третє, наявність необхідних ресурсів (матеріальних, фінансових, трудових, організаційних), які суспільство повинне стабільно поповнювати шляхом капіталовкладень у них та підготовкою кадрів.

Інституціоналізація є складним і тривалим процесом, за якого певна суспільна потреба починає усвідомлюватися як загальносоціальна, а не приватна. Зрілість суспільства визначається різноманітністю соціальних інститутів, їх розвиненістю, здатністю задовольняти різноманітні потреби індивідів, соціальних спільнот. Зміни у соціальній практиці можуть привести як до модифікації існуючих інститутів, так і до появи нових інституціональних форм.

2. Види і функції соціальних інститутів

Соціальні інститути класифікують за різними критеріями. Найпоширенішою є класифікація за цілями і сферами діяльності. У такому разі прийнято виокремлювати наступні комплекси інститутів:

– економічні – регулюють соціальні зв'язки в господарській сфері, забезпечують процес виробництва, виконують нормативно-розподільну функцію, розподіляючи та перерозподіляючи матеріальні блага чи їх еквіваленти. Вони формують економічний потенціал суспільства, підтримують стійкість його соціальної структури, розмежовують організації і професійно-статусні групи за способами і якістю споживання, за типами способу життя;

– політичні – регулюють соціальні зв'язки з приводу використання влади, її здійснення та розподілу. Політичні інститути встановлюють і підтримують політичну владу соціальної групи, що домінує в суспільстві, забезпечує збереженням і відтворенням ідеологічних цінностей;

– культурні та соціалізації – їх діяльність пов'язана з розвитком і поширенням культури, соціалізацією особистості; засвоєнням нею соціальних цінностей. Соціокультурні інститути засвоюють, а потім відтворюють культурні та соціальні цінності, нагромаджені в процесі соціальної діяльності, залучають індивідів до певних субкультур, а також регулюють їх

соціалізацію через засвоєння стійких соціокультурних стандартів поведінки, захист відповідних цінностей і норм. Одним з найважливіших соціокультурних інститутів є сім'я. Його діяльність, відносини між батьками та дітьми, методи виховання тощо визначається системою правових та інших соціальних норм. Поруч із цим інститутом функціонують соціокультурні інститути освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, культурно-виховні та ін.

Усі соціальні інститути у своїй діяльності взаємозв'язані. Так, організація виробництва забезпечує сімейні потреби в квартирах, одязі, продуктах харчування; державна політика визначає перспективи розвитку освіти; торгівля враховує запити споживача тощо.

Між інститутами існує залежність, зміни в одному інституті, як правило, призводять до змін в інших. Проте, кожен з інститутів намагається зберегти свою інституційну автономію, зберегти недоторканими свої інституційні норми, правила, кодекси та ідеологію. Соціальний порядок може бути забезпечений лише вдалим поєднанням взаємодії інститутів і збереженням ними незалежності стосовно один одного.

Соціальні інститути як підсистема соціального цілого, діяльність якої пов'язана з реалізацією життєво важливих потреб загальної системи, є основою всього соціального життя і забезпечує життєдіяльність людей через виконання певних функцій. Найбільш значущими з них є наступні:

– Регулятивна функція проявляється в тім, що функціонування соціальних інститутів забезпечує закріплення та відтворення суспільних відносин, створюючи певні шаблони поведінки. Уся життєдіяльність кожної людини відбувається через її участь у функціонуванні різних інститутів. Людина, виконуючи ті чи інші ролі, додержується певних правил і знає, чого можна очікувати від людей, з якими вона взаємодіє. Саме за допомогою інститутів забезпечується передбачуваність поведінки, коли дії кожної людини відповідають соціальним очікуванням. Таке регулювання є необхідним для спільної діяльності.

– Трансляційна функція полягає в передаванні соціального досвіду новачкам соціальних інститутів. Це допомагає їм адаптуватися до цінностей, норм, ролей інституту і забезпечує нормальне його функціонування. Так, виховання дітей у сім'ї спрямоване на додержання сімейних традицій; церква залучає якомога більше людей до відповідної віри; державні установи орієнтують громадян на дотримання норм закону.

– Інтегративна функція полягає у забезпеченні згуртування, взаємозалежності і взаємовідповідальності членів суспільства, що відбувається під впливом інституціоналізованих норм, правил, санкцій і системи ролей. Інтеграція людей в інститути передбачає консолідацію чи об'єднання зусиль, мобілізацію кожним членом групи своїх ресурсів для досягнення спільної мети і узгодження особистих цілей із цілями інших членів групи.

– Комунікативна функція спрямована на забезпечення зв'язків, спілкування, взаємодії між людьми за рахунок певної організації їх спільної

життєдіяльності.

Функції бувають явними та латентними. Явні (формальні) функції зафіксовані в нормативних документах, усвідомлені й прийняті причетними до певного інституту людьми, підконтрольні суспільству. До явних функцій, наприклад, інституту освіти можна віднести набуття грамотності, професійну соціалізацію тощо. Латентні (приховані) функції є офіційно незаявленими. Латентною функцією інституту освіти є, наприклад, так звана «соціальна селекція», що виявляється у закріпленні через систему освіти соціальної нерівності. Інколи явні та латентні функції можуть збігатися, але за їх розбіжності виникає нестабільність, навіть дезорганізація суспільства.

Крім функцій соціальним інститутам можуть бути властиві дисфункції. Серед найпоширеніших дисфункцій виділяють: невідповідність інституту конкретним потребам суспільства; розмитість, невизначеність функцій; зниження авторитету соціального інституту в суспільстві; персоналізація діяльності інституту, яка означає, що він змінює свої функції залежно від інтересів окремих людей.

У сучасному суспільстві можуть мати місце прояви інституціональних дисфункцій у діяльності основних соціальних інститутів. Наприклад, дисфункції політичних інститутів можуть проявлятися у нездатності стабілізувати суспільне життя, працювати в інтересах більшості населення, беззаконні, корумпованості тощо.

3. Основні риси соціальної організації

Слід зазначити, що суспільство як соціальна реальність упорядковано не тільки інституціонально, а й організаційно. Організація як процес налагодження та узгодження поведінки індивідів притаманна всім суспільним утворенням – об'єднанням людей, закладам, установам тощо. Соціальна організація – соціальна група, орієнтована на досягнення взаємопов'язаних специфічних цілей і формування високоформалізованих структур.

Соціальні організації відрізняються від соціальних інститутів. По-перше, соціальна організація утворена усвідомлено і цілеспрямовано для досягнення конкретних цілей своєї діяльності. Вона є певним засобом вирішення завдань. Переслідуючи організацією мета не обов'язково збігається з цілями людей, що беруть участь у її діяльності. Тому організація створює різні системи стимулювання, за допомогою яких залучає індивідів до діяльності для досягнення загальної мети. По-друге, соціальна організація має ієрархічну структуру – загальнообов'язковий порядок, систему статусів і ролей. Їй властивий високий ступінь формалізації відносин. Правила, розпорядок охоплюють усю сферу поведінки її учасників, соціальні ролі чітко визначені, а відносини передбачають владу і підпорядкування. По-третє, для координації дій кожна організація повинна мати координуючий орган або систему управління. Функції її різноманітні, а оптимальний їх набір залежить від цілей організації, зовнішнього середовища.

В залежності від цілей соціальні організації поділяються на:

– організації з виробництва товарів і послуг (промислові, сільськогосподарські, сервісні підприємства і фірми, фінансові установи);

- організації в галузі освіти (дошкільні, шкільні, вищі навчальні заклади) ;
- організації в галузі медичного обслуговування, охорони здоров'я, відпочинку, фізичної культури і спорту (лікарні, санаторії, стадіони, туристичні бази);
- науково-дослідні організації;
- органи законодавчої, виконавчої влади.

Їх називають ще діловими організаціями, які виконують суспільно корисні функції: кооперацію, співробітництво, підпорядкування, управління, соціальний контроль. Загалом кожна організація існує у специфічному фізичному, технологічному, культурному, політичному і соціальному оточенні, повинна адаптуватися до нього і співіснувати з ним. Немає організацій самодостатніх, закритих. Усі вони, щоб існувати, функціонувати, досягати цілей, повинні мати численні зв'язки з навколишнім світом.

Інколи формальна організація перетворюється на бюрократичну систему. Термін «бюрократія» французького походження, від слова «бюро» – офіс, контора. Бюрократія виникла на початку ХІХ століття в Європі. Бюрократія – складний і неоднозначний соціальний феномен. Виникнення бюрократії було явищем прогресивним, оскільки бюрократ має бути професіоналом високого класу, що забезпечує узгодженість різних потоків інформації. Відмітні властивості бюрократа добре описані Вебером: ієрархія посад і позицій; робота здійснюється на основі контракту; розмір заробітної плати залежить від місця, займаного в ієрархії; специфікація функцій кожної посади; строга службова дисципліна і контроль; просування по кар'єрних сходах відбувається по заслугах або за старшинством.

Бюрократія інколи може доводити діяльність організації до абсурду, захищаючись формальними правилами і нормами від реальних проблем.

Тема 6. ОСОБИСТІТЬ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

1. Соціологічне поняття особистості, її структура.
2. Соціальний статус і соціальні ролі особистості. Рольові конфлікти.
3. Соціалізація особистості.
4. Особистість і суспільство: проблеми взаємовідносин.

1. Соціологічне поняття особистості, її структура.

Кожна людина тисячами ниток, видимих і невидимих, пов'язана із зовнішнім середовищем, з суспільством, поза яким вона не може сформуватися як особистість. Саме це - взаємодія індивіда і суспільства розглядає соціологія, а відношення «суспільство-особистість» - базове соціологічне співставлення.

Звернемося до поняття «особистість». Особистість, індивід, людина – ці близькі, але не тотожні поняття які є об'єктом різних наук. *Людина* розглядається як вид, що представляє вищий щабель еволюції життя на Землі, як складна система, в якій пов'язано біологічне і соціальне, як біосоціальна

істота. Кожна одинична, конкретна людина – це *індивід*, він неповторний; звідси, коли говорять про індивідуальність, то підкреслюють саме цю неповторність, унікальність. *Індивідуальність* - специфічні природні і соціальні якості, які склалися у людини на основі успадкованих біологічних передумов, його соціального стану та виховання.

Своєрідність соціологічного підходу до людини характеризується тим, що вона вивчається перш за все як соціальна істота, представник соціальної спільності, носій характерних для неї соціальних якостей. При дослідженні процесів взаємодії людини і соціального середовища особистість розглядається не тільки як об'єкт зовнішніх впливів, але головним чином як соціальний суб'єкт, активний учасник громадського життя, що має власні потреби, інтереси, прагнення, а також здатності і можливості надавати свій вплив на соціальне середовище.

Який же зміст вкладається в поняття «особистість»? Відразу виникає ряд питань: чи кожен індивід – особистість, які критерії, дають підставу вважати індивіда особистістю, чи пов'язані вони з віком, свідомістю, моральними якостями і т.і.

Найбільш часто зустрічаються визначення індивіда як особистості, тоді, коли він у взаємодії з суспільством через конкретні соціальні спільності, групи, інститути реалізує соціально значимі властивості, соціальні зв'язки. Таким чином, найбільш широке «робоче» визначення особистості можна сформулювати так: особистість - це індивід, включений у соціальні зв'язки і відносини.

Дане визначення відкрито і рухливе, воно включає міру засвоєння соціального досвіду, глибину соціальних зв'язків і відносин. Дитина, яка виховується в людському суспільстві, вже включений в соціальні зв'язки і відносини, які розширюються і поглиблюються з кожним днем. У той же час відомо, що дитя людини, виховане в зграї тварин, так і не стає особистістю. Або, наприклад, в разі важкого психічного захворювання відбувається розрив, розпад соціальних зв'язків, індивід втрачає якості особистості.

Соціологічний аналіз особистості передбачає визначення її структури. Існує безліч підходів до її розгляду. Одна з найвідоміших концепцій була запропонована З.Фрейдом, який виділив у структурі особистості три елементи: Воно (Ід), Я (Его), Над-Я (Супер-Его).

Воно – це наша підсвідомість, невидима частина айсберга, де панують несвідомі інстинкти. По Фрейду, фундаментальними є дві потреби: лібідозна і агресивна. Я – це свідомість, пов'язане з несвідомим, яке час від часу проривається в нього. Его прагне реалізувати несвідоме в прийнятній для суспільства формі. Над-Я – моральний «цензор», що включає сукупність моральних норм і принципів, внутрішній контролер.

Тому наша свідомість перебуває в постійному конфлікті між проникаючими в нього несвідомими інстинктами, з одного боку, і моральними заборонами, що їх диктують Над-Я - з іншого. Механізмом розв'язання цих конфліктів виступає сублімація (витіснення) Оно.

Довгий час ідеї Фрейда вважалися у нас антинауковими. Звичайно, не в усьому з ним можна погодитися, зокрема, він гіпертрофує роль сексуального інстинкту, але безперечно заслуга Фрейда полягає в тому, що він обґрунтував ідею багатопланової структури особистості, поведінку людини, де поєднується біологічне і соціальне, де так багато непізнаного і, ймовірно, до кінця непізнаного.

Цікавою є запропонована сучасними вітчизняними авторами структура особистості, що включає три компоненти: пам'ять, культуру і діяльність. Пам'ять включає знання і оперативну інформацію; культура - соціальні норми і цінності; діяльність - практичну реалізацію потреб, інтересів, бажань особистості.

Аналізуючи різні підходи, можна дати системне визначення особистості, яке повинно будуватися на наступних принципах:

- 1) особистість виступає одночасно суб'єктом і об'єктом як соціальних, так і біологічних відносин;
- 2) особистість має певну свободу вибору своєї поведінки, що обумовлюється розбіжністю соціальних і біологічних умов;
- 3) особистість, будучи біосоціальним явищем, об'єднує в собі як риси біологічного роду людини, так і соціальної спільності, в якій вона існує;
- 4) поведінка особистості залежить від її неповторних особистісних характеристик, через які переломлюється громадський і особистий життєвий досвід.

З огляду на всі ці принципи, особистість можна визначити як інтегральне поняття, що характеризує людину як об'єкта і суб'єкта біосоціальних відносин і об'єднує в ньому загальнолюдське, соціально-специфічне і індивідуально-неповторне.

Вивчення та аналіз особистості як складного соціального явища передбачає виділення її структури.

Виходячи із зазначених особливостей особистості як явища, можна виділити наступні елементи її структури: біологічне, психологічне і соціальне. Біологічний рівень включає в себе природні, загальні за походженням якості особистості (будова тіла, статеві особливості, темперамент і т. Д.).

Психологічний рівень особистості об'єднує її психологічні особливості (почуття, воля, пам'ять, мислення). Психологічні особливості знаходяться в тісному взаємозв'язку зі спадковістю особистості.

Нарешті, соціальний рівень особистості розділяється на три підрівні:

- 1) власне-соціологічний (мотиви поведінки, інтереси особистості, життєвий досвід, цілі), цей підрівень тісно пов'язаний з суспільною свідомістю, яке об'єктивно по відношенню до кожної людини, виступаючи як частина соціального середовища, як матеріал для індивідуальної свідомості;
- 2) специфічно-культурний (ціннісні та інші установки, норми поведінки);
- 3) моральний (мораль, моральність).

Особливу увагу при дослідженні особистості як суб'єкта суспільних відносин соціологи приділяють внутрішнім детермінантам її соціальної поведінки.

До таких детермінант відносяться перш за все потреби і інтереси.

Потреби - це ті форми взаємодії зі світом (матеріальні і духовні), необхідність яких обумовлена особливостями відтворення і розвитку його біологічної, психологічної, соціальної визначеності і які усвідомлюються, відчуваються людиною в будь-якій формі. *Інтереси* - це усвідомлені потреби особистості. Потреби і інтереси особистості лежать в основі її ціннісного ставлення до навколишнього світу, в основі системи її цінностей і ціннісних орієнтацій.

2. Соціальний статус і соціальні ролі особистості. Рольові конфлікти.

Установки, потреби, інтереси особистості обумовлені як умовами середовища, так і її індивідуальністю, особливостями світосприйняття, духовного світу. Вони реалізуються в соціальній діяльності, де кожна особистість виконує певні соціальні функції: для студента і школяра це навчання, для солдата – служба і т. д.

Функції особистості в сукупності з необхідними правами і обов'язками щодо їх виконання визначають її соціальний статус. Кожна особистість, будучи включеною у безліч соціальних зв'язків, виконує різні функції і відповідно має кілька статусів. Один статус особистість набуває за народженням, його називають запропонованим (статус дворянина, киянина, датчанина і т. Д.), Інші - купуються або досягаються. Вони називаються досягнутими (статус керівника підприємства, статус вчителя, статус чемпіона світу з плавання і т. Д.). Прийнята в суспільстві ієрархія статусів є основою соціальної стратифікації. З кожним статусом співвідноситься певна очікувана поведінка при виконанні відповідних функцій. В цьому випадку ми говоримо про соціальну роль особистості.

Таким чином, соціальна роль – це набір функцій, більш-менш чітко визначений шаблон поведінки, яка очікується від людини, яка займає певний статус в суспільстві. Так, сімейна людина виконує ролі сина, чоловіка, батька. На роботі він може одночасно бути інженером-технологом, керівником підрозділу, членом профспілки і т. д.

Не всі соціальні ролі рівнозначні для суспільства і рівноцінні для особистості. В якості основних слід виділити сімейно-побутові, професійні та суспільно-політичні ролі. Кожній людині доводиться виконувати і безліч ситуаційних ролей. Увійшовши в автобус, ми стаємо пасажиром і зобов'язані виконувати правила поведінки в громадському транспорті. Закінчивши поїздку, перетворюємося в пішоходів і виконуємо правила вуличного руху.

При всіх відмінностях соціальні ролі об'єднує щось спільне – структура, в якій виділяються чотири компонента: опис, припис, оцінка та санкція. Опис соціальної ролі включає уявлення зразка, типу поведінки, яка вимагається від людини в даній соціальній ролі. Ці зразки, шаблони поведінки можуть бути офіційно оформлені у вигляді посадових інструкцій, моральних кодексів, військових статутів та інших документів, а можуть існувати в формі склалися в суспільній свідомості уявлень, стереотипів про «гарну матір»,

«справжнього батька», «вірного друга». Припис означає вимогу вести себе відповідно до ролі. Залежно від цього дається оцінка виконання або невиконання ролі і приймаються санкції – заходи заохочення або покарання. Діапазон соціальних санкцій досить великий. Позитивний, заохочувальний спектр включає такі заходи, як схвалення, подяка, грошові винагороди та просування по службі, державні нагороди та міжнародні премії. Негативні санкції теж різноманітні: докір колеги, критика керівника, штраф, зняття з посади, позбавлення волі.

Соціальна роль не є жорсткою моделлю поведінки, і люди неоднаково сприймають і виконують свої ролі. Однак суспільство зацікавлене в тому, щоб люди вчасно опановували, вміло виконували і збагачували соціальні ролі відповідно до вимог життя. В першу чергу це відноситься до основних ролей, працівника, сім'янина, громадянина.

Однак досягти гармонії соціальних ролей в життєдіяльності людини досить складно. Для цього потрібні великі зусилля, час і здібності, а також вміння вирішувати конфлікти, що виникають при виконанні соціальних ролей. Ці конфлікти можуть бути внутрішньо рольові, між рольові та особистісно-рольові.

До *внутрішньо рольових конфліктів* відносяться ті, при яких вимоги однієї ролі суперечать, протидіють одна одній. Матері, наприклад, пропонується не тільки добре, ласкаве звернення зі своїми дітьми, а й вимогливість, строгість до них. *Міжрольові конфлікти* виникають тоді, коли вимоги однієї ролі суперечать, протидіють вимогам іншої ролі. Яскравою ілюстрацією такого конфлікту є подвійна зайнятість жінок. Завантаженість сімейних жінок в суспільному виробництві і в побуті часто не дозволяє їм повною мірою і без шкоди для здоров'я виконувати професійні обов'язки і вести домашнє господарство, бути чарівною дружиною і турботливою матір'ю. *Особистісно-рольові* конфлікти виникають в ситуаціях, коли вимоги соціальної ролі суперечать властивостям і життєвим устремлінням особистості.

Хоча сучасна людина повинна виконувати безліч соціальних ролей вимоги до яких часто бувають суперечливими не треба думати, що особистість являє собою лише їх суму чи, навпаки – не залежить від своїх соціальних ролей і статусів. Насправді індивідуальність особистості проявляється саме у виборі соціальних ролей; в своєрідному характері їх здійснення; в можливості відмови від виконання неприйнятної ролі.

В той же час діяльність людини в певній ролі робить зворотний вплив на його особистість. Це може проявлятися в мовних, розумових, поведінкових штампах захопленого професіонала в побуті чи на дозвіллі. Одержимість своєю професією може привести до гіпертрофованого розвитку певних якостей і деякої деформації особистості.

Тому ознаками зрілої особистості є не тільки самостійний, усвідомлений вибір соціальних ролей, їх сумлінне і творче здійснення, а й певна автономія, соціальна дистанція між роллю і особистістю. Вона залишає людині можливість поглянути на свою рольову поведінку з боку, оцінити її з

точки зору особистих, групових і громадських інтересів і внести необхідні уточнення, а в крайніх випадках відмовитися від негідної ролі.

4. Соціалізація особистості. Механізми і агенти соціалізації

Соціалізацію можна визначити як процес засвоєння індивідом зразків поведінки, соціальних норм і цінностей, необхідних для його успішного функціонування в даному суспільстві. Таким чином, в процесі соціалізації людина набуває якостей, необхідних для виконання ним соціальних ролей.

Процес соціалізації є двостороннім: з одного боку, це передача суспільством індивіду свого досвіду, а з іншого боку, це процес засвоєння індивідом суспільного досвіду.

У соціологічній науці прийнято виділяти два основних типи соціалізації:

1) первинна - засвоєння норм і цінностей дитиною; 2) вторинна - засвоєння нових норм і цінностей дорослою людиною.

Соціалізація являє собою сукупність агентів та інститутів, які формують, направляють, що стимулюють або обмежують становлення особистості людини.

Агенти соціалізації – це конкретні люди, відповідальні за навчання культурним нормам і соціальних цінностей. *Інститути соціалізації* - установи, що впливають на процес соціалізації і направляють його.

Залежно від виду соціалізації розглядаються первинні і вторинні агенти та інститути соціалізації.

Агенти первинної соціалізації - батьки, брати, сестри, бабусі, дідусі, інші родичі, друзі, вчителі, лідери молодіжних угруповань. Термін «первинна» відноситься до всього, що становить безпосередню і найближче оточення людини. Агенти вторинної соціалізації - представники адміністрації школи, університету, підприємства, армії, міліції, церкви, співробітники засобів масової інформації. Термін «вторинна» описує тих, хто стоїть у другому ешелоні впливу, надаючи менш важливе вплив на людину.

Первинні інститути соціалізації - це сім'я, школа, група однолітків і т.п. Вторинні інститути - це держава, його органи, університети, церква, засоби масової інформації.

Процес соціалізації складається з декількох етапів і стадій.

1. Стадія адаптації (народження - підлітковий період). На цій стадії відбувається некритичне засвоєння соціального досвіду, головним механізмом соціалізації є наслідування.

2.стадія ідентифікації – бажання виділити себе серед інших.

3. Стадія інтеграції – розуміння себе як частини більшого.

4. Трудова стадія – відбувається відтворення соціального досвіду, вплив на середовище.

5. Післятрудова стадія (похилий вік) – передача соціального досвіду. На сучасному етапі спостерігається засвоєння новітніх технологій людьми похилого віку.

На кожному етапі соціалізації на людину впливають ті чи інші чинники, співвідношення яких на різних етапах по-різному.

В цілому можна виділити п'ять факторів, що впливають на процес соціалізації: 1) біологічна спадковість; 2) фізичне оточення; 3) культура; 4) груповий досвід; 5) індивідуальний досвід.

Особистість, що володіє характерними для конкретного суспільства рисами називають **модальною**. Під модальною особистістю розуміється найбільш часто зустрічається тип особистості, що володіє деякими особливостями, притаманними культурі суспільства в цілому.

Груповий та особистий досвід також включені в процес соціалізації. Кожна людина, відповідно до Ч. Кулі, будує своє «я» на основі сприйнятих їм реакцій інших людей, з якими він вступає в контакт. Кулі визначає три стадії формування такого «дзеркального я»: наше сприйняття того, як ми дивимося на інших; наше сприйняття їх думки; наші почуття з приводу цієї думки. Кожен особистісний досвід унікальний, тому що його неможливо повторити в точності. Картина індивідуального досвіду ускладнюється тим, що особистість не просто підсумовує його, а інтегрує.

Таким чином, можна сказати, що на процес соціалізації впливають два найважливіші середовища, що оточують людину: природне і соціальне.

Кожна сфера соціального життя (матеріальна і духовна) бере участь в процесі соціалізації. Найбільш інтенсивно процес соціалізації здійснюється в дитячому та юнацькому віці. До моменту досягнення особистістю свого професійно-посадового статусу процес соціалізації, як правило, досягає певної завершеності.

Соціалізація дорослих відрізняється тим, що це головним чином зміна зовнішньої поведінки (соціалізація дітей - формування ціннісних орієнтацій), дорослі здатні оцінювати норми (а діти тільки засвоювати їх). Соціалізація дорослих має на меті допомогти людині опанувати певні навички. Наприклад, оволодіти новою соціальною роллю після відходу на пенсію, зміни професії чи соціального статусу. В цей період дорослі поступово відмовляються від найвісних дитячих уявлень наприклад, про непохитність авторитетів, про абсолютної справедливості, від уявлення, що існує тільки біле і чорне – що деякі дослідники вважають певним проявом соціалізації.

4. Особистість і суспільство: проблеми взаємовідносин.

Те, що особистість залежить від суспільства, ясно. Вона просто не може існувати без нього. Але чи володіє вона якимись незалежними рисами? І чи існує зворотний вплив? Якщо так, то в якій мірі вона може змінювати суспільне життя? Ця проблема хвилює мислителів з давніх часів, але однозначної відповіді людство не запропонувало до сих пір, так його, ймовірно, і не може бути.

З цього приводу розглянемо три різні концепції, представлені класиками соціології – Е. Дюркгеймом, М. Вебером та К. Марксом.

Відносини індивіда і суспільства - одна з головних проблем соціології Е. Дюркгейма. Він підкреслює, що соціальна реальність автономна по відношенню до індивідуальної реальності, що має біопсихічних характер.

Дюркгейм постійно співвідносить ці два види реальності. Так, «індивідуальним фактам» він протиставляє «соціальні факти», «індивідуальним уявленням» - «колективні уявлення», «індивідуальній свідомості» - «колективна свідомість» і т. д. Для Дюркгейма особистість – подвійна реальність, в якій співіснують, взаємодіють і борються дві сутності: соціальна й індивідуальна. Причому соціальне і індивідуальне НЕ доповнюють один одного, а саме протистоять.

Дюркгейма віддає перевагу саме «колективному» – «колективним уявленням», «колективній свідомості». Суспільство в його інтерпретації виступає як незалежна, зовнішня і примусова сила щодо індивіда. Воно являє собою більш багату і велику реальність, ніж індивід, домінує над ним і створює його, будучи джерелом вищих цінностей.

Дюркгейм визнає, що суспільство виникає в результаті взаємодії індивідів, але, раз виникнувши, воно починає жити за своїми власними законами. І тепер уже все життя індивідів визначається соціальною реальністю, впливати на яку вони не можуть або ж впливають дуже незначно, не змінюючи суті соціальних фактів.

Іншу позицію з цього питання займає М. Вебер. Він серед тих, хто надає величезного значення в розвитку суспільства діям (поведінки) індивіда. Вебер бачить в ролі суб'єкта тільки окремих індивідів. Він не заперечує існування і необхідність вивчення таких соціальних утворень, як «держави», «акціонерне товариство» і т. і. Але з точки зору соціології вони тільки суть процесу і зв'язку специфічних дій окремих людей, так як лише останні є зрозумілими для нас носіями дій, що мають смислову орієнтацію.

Вебер не виключає можливості використання в соціології понять «сім'я», «нація», «держава», але він вимагає не забувати, що ці форми колективності реально не є суб'єктами соціальної дії. Цим колективним соціальним формам не можна приписати волю або мислення. Поняття «колективна воля» і «колективна життя» можна вживати тільки умовно, метафорично.

Соціальною дією можна вважати, за Вебером, тільки осмислене, спрямоване на досягнення ясно усвідомлюваних індивідом цілей поведінку. Такий тип дії Вебер називає *цілераціональна*. Осмислення, цілеспрямована дія і робить індивіда суб'єктом соціальної дії. З цієї позиції він критикує «органічну соціологію», яка розглядає суспільство як умовний організм, в якому індивіди виступають в ролі біологічних клітин.

Дію індивіда, за Вебером, можна зрозуміти, так як вона осмислена і цілеспрямована, вивчати її - заняття для соціологів. Дія ж клітини - ні, так як вона позбавлена названих атрибутів, і це вже сфера біології. На його думку не можна зрозуміти і дії класу, народу, хоча цілком можна зрозуміти дії індивідів, що складають клас, народ.

Ще один варіант вирішення даної проблеми містить теорія К. Маркса. У його розумінні суб'єктами суспільного розвитку є соціальні шари кількох рівнів: людство, класи, нації, держава, родина і особистість. Рух суспільства здійснюється в результаті дій всіх цих суб'єктів. Однак вони аж ніяк не рівнозначні, і сила їх впливу змінюється в залежності від історичних умов. У

різні епохи як вирішальний висувається такий суб'єкт, який є основною рушійною силою даного історичного періоду. У первісному суспільстві основним суб'єктом соціального життя була сім'я або виникали на її основі сполучень (рід, плем'я). З появою класового суспільства суб'єктами суспільного розвитку, по Марксу, стають класи (різні в усі періоди), а рушійною силою – їх боротьба. Наступна зміна суб'єкта соціальної дії передбачалося Марксом в результаті встановлення комуністичних відносин. У цей період людство переходить від стихійного розвитку до свідомого, осмисленого творення суспільних відносин у всіх сферах життя. Маркс вважав, що саме тоді почнеться справжня історія людства.

Але потрібно обов'язково мати на увазі, що в концепції Маркса всі суб'єкти суспільного розвитку діють в руслі об'єктивних законів розвитку суспільства. Вони не можуть ні змінити ці закони, ні скасувати їх. Їх суб'єктивна діяльність або допомагає цим законам діяти вільно і тим прискорює суспільний розвиток, або заважає їм діяти і тоді гальмує історичний процес. Згідно з концепцією Маркса, особистість не тільки суб'єкт, а й об'єкт суспільства. Вона не є абстракт, властивий окремому індивіду. У своїй дійсності вона – сукупність всіх суспільних відносин. Розвиток індивіда обумовлено розвитком всіх інших індивідів, з якими він знаходиться в прямому чи непрямому спілкуванні, воно не може бути відірване від історії попередніх і сучасних йому індивідів.

Таким чином, *життєдіяльність особистості в концепції Маркса всебічно визначається суспільством* у вигляді соціальних умов її існування, спадщини минулого, об'єктивних законів історії і т. Д. Але деякий простір для соціального її дії все-таки залишається. Відповідно до Маркса, історія не що інше, як діяльність переслідує свої цілі людини.

Розглянувши різні концепції з проблеми взаємини суспільства і особистості, відзначимо внесок кожного соціолога в її пізнання. Разом з тим слід зазначити, що абсолютною істиною тут людство не має в своєму розпорядженні. Ступінь впливу особистості на історичні процеси визначається не тільки обмеженим простором її соціального розвитку. Вона залежить від змісту конкретної особистості, її світобачення, соціальної позиції. І тут визначальне значення має поняття про сенс життя - ідеальному розумінні індивіда про зміст, сутність і призначення людського існування.

Тема 8. СОЦІОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Сутність та основні види конкретно-соціологічних досліджень
2. Етапи проведення конкретно-соціологічного дослідження
3. Методи збирання інформації у соціології

1. Сутність і основні види конкретно-соціологічних досліджень

Соціологічне дослідження – відносно самостійний вид діяльності, який

являє собою процедуру аналізу соціальної дійсності.

В залежності від цілей розрізняють конкретні (емпіричні), теоретичні дослідження. Дослідження можуть мати і подвійні цілі, коли водночас вирішуються теоретичні і практичні завдання. В залежності від того, вивчаються соціальні явища процеси в статичі чи динаміці, розрізняють «точкові» і повторні соціологічні дослідження. «Точкове» дослідження дає інформацію про стан аналізу, кількісні характеристики будь-якого явища чи процесу в період його вивчення. Повторне дослідження – вид соціологічного дослідження, коли як основним методом є порівняння з інформацією, одержаною під час попередніх досліджень. Повторне дослідження є засобом порівняльного соціологічного аналізу. Повторні соціологічні дослідження поділяються, у свою чергу, на когортні і панельні. Об'єктом когортних досліджень є одні й ті ж самі люди (термін «когорта» означає сукупність людей одного року народження). Ці дослідження проводяться через певні проміжки часу протягом тривалого часу. Вони дозволяють простежити, як у людей одного покоління з часом змінюються умови і спосіб життя, потреби, ціннісні орієнтації. Панельні дослідження проводяться з такою ж вибіркою, хоча конкретні особи, які увійшли до вибірки, як правило, інші, ніж у першому дослідженні.

За ступенем охоплення генеральної сукупності розрізняють суцільне, монографічне і вибіркоче дослідження. При суцільному – досліджується вся сукупність одиниць обстеження, тобто число обстежуваних дорівнює числу членів генеральної сукупності. Монографічне дослідження передбачає розгляд типових, окремих об'єктів. При такому дослідженні з усієї кількості об'єктів відбирається один і детально вивчається. Взаємозв'язки, які виявляються при цьому, розповсюджуються на всю генеральну сукупність. При вибіркочому дослідженні число одиниць спостереження складає певну частину від сукупності, яка вивчається. Ця частина називається вибірковою сукупністю або вибіркою, виступає мікромоделлю всього об'єкта дослідження.

. Конкретні соціологічні дослідження (КСД) складаються з таких елементів:

- 1) об'єкт – процеси і явища соціальної дійсності;
 - 2) суб'єкт – соціолог-дослідник, або група соціологів;
 - 3) досягнення певної мети і вирішення конкретних завдань;
 - 4) засоби – наукові, технічні й організаційні;
 - 5) результат – нові знання про об'єкт дослідження або підтвердження вже відомих.
- Схема структури процесу соціологічного дослідження:
- суспільна проблема, цілі і завдання дослідження;
 - суб'єкт дослідження, засоби КСД, об'єкт КСД;
 - результат КСД, процес КСД.

Таким чином, процес соціологічного дослідження у загальному вигляді – це використання суб'єктом певних засобів для отримання нового знання про об'єкт і практичного оволодіння ним.

Ефективність соціологічного дослідження визначається зіставленням результату дослідження і цілі.

2. Етапи проведення конкретно-соціологічного дослідження

Головні етапи соціологічного дослідження:

1. Розробка програми дослідження.
2. Визначення об'єкта й одиниць спостереження, тобто, процес вибірки.
3. Розробка засобів збору матеріалу – методик дослідження.
4. Збір матеріалу.
5. Аналіз матеріалу та його узагальнення.

Програма соціологічного дослідження – це науковий документ, в якому зосереджені методологічні, методичні і процедурні засади дослідження соціального об'єкту. Структура програми соціологічного дослідження складається з двох розділів:

1. Методологічний – охоплює наступні елементи:
 - формулювання проблеми, визначення цілей і завдань дослідження;
 - визначення об'єкта і предмета дослідження;
 - інтерпретація головних понять;
 - попередній системний аналіз об'єкта дослідження;
 - формулювання робочих гіпотез.
2. Методико-процедурний охоплює:
 - принципівий (або стратегічний) план дослідження;
 - вибір головних процедур збору та аналізу первинних даних.

Початковим моментом будь-якого дослідження є проблемна ситуація, як специфічний стан об'єкта соціологічного дослідження, який характеризується суперечністю між потребами його розвитку та його сучасним станом. Вирішення проблеми завжди спрямоване на досягнення конкретних цілей і завдань.

Мета конкретно-соціологічного дослідження – це загальна спрямованість дослідження, проект дій, які визначають характер і системну впорядкованість різних актів і операцій. Завдання – це сукупність конкретних цільових установок, спрямованих на аналіз і вирішення проблеми. Завдання дослідження складається з головних і другорядних (додаткових) вимог до аналізу проблеми.

Після того як сформульована проблема, визначені цілі і завдання дослідження, соціолог уточнює об'єкт свого дослідження.

Об'єкт соціологічного дослідження – це явище чи процес, на які спрямований науковий пошук. Об'єкт повинен характеризуватися:

1. Чітким визначенням явища за такими параметрами, як професійна належність; просторова обмеженість (місто, село, район); функціональна спрямованість (виробнича, політична, побутова).
2. Певною часовою обмеженістю.
3. Можливостями його кількісного вимірювання.

Предметом соціологічного дослідження є такий бік об'єкта, який безпосередньо підлягає вивченню. Звичайно предмет соціологічного дослідження включає в себе центральне питання соціальної проблеми, пов'язане з передбаченням можливості виявити закономірність або

центральну тенденцію, суперечність, яке підлягає вивченню.

При проведенні конкретного соціологічного дослідження на етапі визначення його об'єкта і предмета обов'язковою процедурою виступає попередній системний аналіз об'єкта. Його мета – побудувати гіпотетичну модель об'єкта як системи, розкриваючи при цьому весь комплекс його елементів і зв'язків, як внутрішніх, так і зовнішніх. Гіпотетичну модель часто називають концептуальною моделлю.

Поряд з названими моментами, обов'язковою процедурою соціологічного дослідження є формулювання гіпотез.

Визначивши проблему, соціолог у першу чергу намагається пояснити її на основі попереднього досвіду і відомих знань. Говорячи точніше, соціолог намагається пояснити старими знаннями та дослідженнями те, що ще недостатньо пізнано. Але для повного вирішення проблеми цього замало. Тоді на основі знань, які вже склалися, соціолог робить попереднє пояснення проблеми – деякі припущення, які на його думку повністю охоплюють і пояснюють явище, яке досліджується, тобто, формулює гіпотези. Гіпотеза в соціологічному дослідженні – це наукове припущення про структуру соціальних об'єктів, про характер і сутність зв'язків між соціальними явищами. Головна функція гіпотези полягає в отриманні нових наукових висловлювань, які збагачують і вдосконалюють існуючі значення. Наукова гіпотеза може бути сформульована лише в результаті попереднього аналізу об'єкта, який вивчається.

3. Методи збирання інформації у соціології

Методом дослідження називають спосіб, шлях отримання необхідної інформації про соціальні процеси. В соціологічних дослідженнях найчастіше використовують наступні методи збору первинної соціологічної інформації:

1. Вивчення документальних матеріалів.
2. Спостереження.
3. Опитування.
4. Експеримент.

Будь-яке емпіричне соціологічне дослідження повинне починатися з аналізу документів, які існують при вивченні проблеми. Під документами в соціології розуміють спеціально створені предмети, що призначені для передачі і зберігання інформації. За формою, в якій зафіксована інформація, документи поділяються на:

- письмові тексти (друковані, машинописні, рукописні);
- іконографічні (кіно-, відео-, фотодокументи, живопис тощо);
- фонетичні (магнітофонні записи, грампластинки і т.п.).

За джерелом інформації документи поділяються на первинні, які створюються на базі прямого опитування, і вторинні, які являють собою узагальнення, зроблені на основі даних первинних джерел.

За ступенем персоніфікації документи можуть бути особистими (автобіографії, характеристики, анкети і т.п.) і безособовими (архіви, протоколи зборів, засідань і т.п.). Необхідно пам'ятати, що один і той же

документ може бути класифікований за кількома критеріями. Так, особисті документи можуть бути офіційними і неофіційними.

Розрізняють два способи аналізу документальних матеріалів:

1. Традиційний, класичний аналіз, під яким слід розуміти розумові операції, спрямовані на інтерпретацію інформації, що знаходиться в документальних матеріалах, на виявлення їх сутності. Якісний аналіз передбачає виявлення авторитету документа і часу його створення, цілей, обставин, які спричинили появу документа.

2. Прагнення зменшити суб'єктивність традиційного аналізу привело до використання кількісного формалізованого методу. Прийомом кількісного аналізу виступає контент-аналіз-переведення текстової інформації в кількісні показники. Сутність контент-аналізу полягає в знаходженні таких ознак документа, які легко можна підрахувати. В них відображені значущі сторони його змісту. При цьому якісний зміст стає доступним для обчислення. Змістовними одиницями виступає соціальна тема, яка відображається в поняттях, словах або словосполученнях. Одиницями виміру стає кількість друкованих знаків або абзаців тексту, число рядків, друкована площа.

Одним з перших методів, який почали використовувати різні науки, в тому числі і соціологія, є спостереження. Під спостереженням в соціології розуміють безпосереднє, цілеспрямоване сприйняття і реєстрацію соціальних процесів. Використання цього методу дозволяє отримати знання про події, факти, про так звану відкриту поведінку за допомогою безпосередніх вражень про них соціолога.

В залежності від місця знаходження соціолога по відношенню до групи, яка вивчається, розрізняють включне і невключне спостереження.

Включне спостереження – це спостереження з середини, коли соціолог під час спостереження стає членом групи. Невключне спостереження – це спостереження зі сторони. Спостереження може бути відкритим, коли група знає про проведення дослідження, та інкогніто, коли групі невідомо, що за нею спостерігають.

Одним з найбільш розповсюджених в соціологічних дослідженнях є метод опитування. Опитування передбачає отримання відповідей на запитання, які задаються соціологом. Особливості цього методу полягають в тому, що джерелом інформації стає судження, повідомлення опитуваної людини. Опитування дозволяє отримати інформацію про думки і оцінки респондентів щодо тих чи інших сторін дійсності або мотивів їх поведінки.

Розрізняють чотири види опитування:

1. Анкетування – письмове заочне опитування.
2. Інтерв'ю – очне опитування, усна бесіда.
3. Соціометричне опитування.
4. Експертне опитування – передбачає отримання відповідей від компетентних у даній проблемі осіб.

Перевагою анкетного опитування, завдяки якому воно широко розповсюджене, є можливість отримати з його допомогою значний обсяг емпіричної інформації в обмежені строки. Заповнюється анкета самими

респондентами.

Анкета – це сукупність упорядкованих за змістом і формою запитань. Надійність і достовірність інформації в результаті опитування в значній мірі обумовлюються конструюванням і редакцією запитань. Запитання класифікуються за рядом важливих ознак: змістом, функціями, структурою і формою.

За змістом всі запитання поділяються на дві великі групи: запитання про факти і події і запитання про оцінки і судження з приводу цих подій. Кожний з цих двох блоків запитань має свої особливості. Якість опитування в значній мірі залежить від того, наскільки респонденти можуть і бажають щиро відповісти на поставлені запитання. Мають місце випадки, коли респонденти відмовляються дати оцінку тим чи іншим подіям, відповісти на запитання про мотиви поведінки.

За функціями розрізняють чотири типи запитань: основні, фільтраційні, контрольні і контактні.

Якщо основні запитання спрямовані на те, щоб отримати інформацію про соціальні факти, то призначення фільтраційних запитань – відсіяти некомпетентних респондентів. Функції контрольних запитань – уточнити правдивість відповідей на основі запитання. Це своєрідна модифікація основного запитання. Контактні запитання дозволяють встановити доброзичливі стосунки між дослідником і респондентом.

В залежності від структури запитання бувають відкритими і закритими. У відкритих запитаннях респондент сам формулює відповідь. У закритих має місце перелік варіантів відповідей; респондент обирає з цього переліку ту відповідь, яка підходить йому.

При підготовці запитань анкети треба виходити з наступних правил формування питань:

1. Запитання повинне відповідати цілям і завданням дослідження.
2. Кожне запитання повинне бути логічно окремим.
3. Запитання повинно бути зрозумілим кожному респонденту, тому не слід використовувати вузькоспеціальних термінів. Запитання повинні відповідати рівню розвитку респондентів, в тому числі і менш підготовленим.
4. Не треба задавати дуже довгих запитань.
5. Слід прагнути до того, щоб запитання стимулювали респондентів до активної участі в опитуванні, підвищували інтерес до проблеми, яка вивчається соціологами.
6. Запитання не повинне нав'язувати респонденту той чи інший варіант відповіді. Воно повинне формулюватися нейтрально.
7. Треба дотримуватися балансу можливих позитивних і негативних відповідей. Інакше запитання може спрямувати відповідь респондента.

Анкета не є простою сумою запитань, вона має певну структуру.

Анкета, як правило, складається з трьох частин: вступу, основної частини і паспортички. Вступ – це звернення до респондентів, де їх інформують про мету опитування, умови анонімності, напрямки використання його результатів, правила заповнення анкети.

В основній частині знаходяться запитання про факти, поведінку, результати діяльності, мотиви, оцінки і судження респондентів. Остання частина анкети включає запитання про соціально-демографічні і біографічні дані опитуваного.

Інтерв'ю доцільно використовувати при розробці програми дослідження. Спрямованість бесіди визначається проблемою, яка досліджується соціологами, а також метою дослідження. Розрізняють два види інтерв'ю: стандартизоване і нестандартизоване. Перший вид передбачає детальну розробку всієї процедури опитування (послідовність запитань, варіанти відповідей і т.п.). Нестандартизоване – це бесіда без жорсткої деталізації запитань. Кожен з цих видів має свої недоліки і переваги. Так, нестандартизоване інтерв'ю є більш гнучким. Це забезпечує більшу порівнянність інформації при узагальненні результатів. Перевагою стандартизованого інтерв'ю є можливість підключити до його проведення осіб без спеціальної соціологічної підготовки.

Специфічною формою опитування є соціометричне опитування. Термін «соціометрія» означає вимір ступеня дружніх стосунків. Основна відмінність соціометрії від інших видів опитування полягає в можливості з її допомогою виявити взаємні почуття симпатії і неприязні між членами первинного колективу і на цій основі отримати кількісну оцінку міжособових стосунків у ньому.

Експеримент у соціології – це засіб отримання інформації про кількісні і якісні зміни показників діяльності і поведінки об'єкта внаслідок дії на нього певних факторів, якими можна керувати і які можна контролювати. Основна мета його проведення – перевірка тих чи інших гіпотез, результати яких мають прямий вихід на практику, на різноманітні управлінські рішення.

Загальна логіка експерименту полягає у:

- виборі певної експериментальної групи;
- вміщенні її у незвичну експериментальну ситуацію, під вплив певного фактора;
- простеженні скерованості, величини і сталості змінних характеристик, які називаються контрольними і які настали внаслідок дії введеного фактора.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК З СОЦІОЛОГІЇ

Анкета – тиражований документ, який містить певну сукупність запитань, сформульованих і пов'язаних між собою за встановленими правилами

Аномія – стан соціальної системи, за якою значна частина громадян, знаючи про існування обов'язкових норм, ставиться до них негативно або байдуже

Вибірковий метод – науково обґрунтований підхід, за результатами якого роблять висновки про об'єкт дослідження як ціле, спираючись на дані аналізу його певної частини

Відносини соціальні – відносини між групами людей, які займають різне положення у суспільстві, беруть неоднакову участь у економіці, політиці і духовному житті суспільства, різняться способом життя, рівнем і джерелами доходів, структурою власного споживання.

Громадська думка – стан масової свідомості, що відображає в прихованій чи наявній формі ставлення суспільства або його частини до суспільних явищ і процесів, до діяльності окремих особистостей, їх груп, організацій і т.д.

Девіантна поведінка – вчинок, дія людини, групи людей, які не відповідають офіційно встановленим у суспільстві нормам

Динаміка соціальна – розвиток, зміна, еволюція, будь-якого соціального явища під впливом сил, що діють на нього, у результаті чого це явище відхиляється від попереднього стану

Дисфункція соціальна – метод у соціології, якій використовується для поглибленого аналітичного вивчення соціальної реальності шляхом збору інформації про чинники, які на неї впливають, про результати та наслідки такого впливу

Еліта соціальна – цим поняттям позначається соціальна група, яка є меншістю, що визначається в деякому “вищому” через свою владу над іншими групами або через свій вплив у суспільстві

Емпіричне соціологічне дослідження – наукове дослідження з метою одержання фактофіксуючого знання

Зрілість соціальна – ступінь розвитку соціальних якостей у різних соціальних спільнот і окремих осіб в конкретному соціально-культурному контексті, оточуючого людину соціального середовища

Інститут соціальний – форма організації і засіб здійснення спільної життєдіяльності людей

Інтерв'ю – цілеспрямована бесіда, мета якої – одержати відповіді на запитання, передбаченні програмою дослідження

Інтеріоризація – засвоєння індивідом вироблених суспільством і різними групами норм, цінностей, установок, стереотипів, уявлень тощо

Контроль соціальний – механізм саморегуляції суспільства і соціальних

груп, який забезпечує їх цілеспрямований вплив на поведінку людей з метою зміцнення порядку і стабільності

Конфлікт соціальний – найвищий ступінь розвитку соціальних протиріч у суспільстві, характеризується гострим зіткненням сторін (людей, соціальних груп, сил, інститутів і т.д.), тенденцією посилення їх свідомого протистояння в процесі реалізації суперечливих інтересів.

Конформізм – позиція особистості, яка відзначається схильністю уникати самостійних рішень та пасивним прийняттям існуючого порядку речей, пануючих думок, готових групових стандартів поведінки

Мала соціальна група – нечисленна за складом соціальна група, учасники якої об'єднані спільною діяльністю і перебувають у безпосередньому стійкому особистому спілкуванні, що є основою для виникнення як емоційних стосунків, так і особливих групових цінностей і норм поведінки.

Маргіналізація – втрата особистістю належності до певної соціальної групи, норм і цінностей відповідної субкультури без входження до іншої

Метод – головний спосіб, який дослідник застосовує для збирання, обробки та аналізу даних

Мотив – свідомий збуджувач поведінки та діяльності людини, спрямованої на діяльності людини, спрямованої на задоволення різноманітних потреб

Норма соціальна – визнане правило, зразок поведінки чи дій індивідів, соціальних груп

Опитування – метод збору соціальної інформації про досліджуваний об'єкт під час безпосереднього (інтерв'ю) чи опосередкованого (анкетування) соціально-психологічного спілкування соціолога і респондента (опитуваного) шляхом реєстрації відповідей респондентів на сформульовані запитання

Середовище соціальне – сукупність економічних, політичних, соціальних, культурних, духовних, територіальних умов життєдіяльності людини, що впливають на його свідомість та поведінку.

Система соціальна – особливий клас систем, елементний склад яких становлять люди, стосунки, що виникають між ними.

Система соціологічного – знання-сукупність взаємопов'язаних, функціонально визначених структурних елементів соціологічної науки (історія соціології, загальні соціологічні теорії, галузева соціологія)

Соціальна інженерія – вид, напрям діяльності, основним призначенням якої є регулювання соціальних відносин між різними соціальними групами, розв'язання соціальних проблем, забезпечення ефективного впровадження соціальних резервів виробництва тощо на базі застосування результатів і рекомендацій соціологічних досліджень, вироблення соціальних проектів, соціальних технологій.

Соціалізація – процес інтеграції індивіда в суспільство, у різноманітні типи соціальних спільнот шляхом засвоєння ним елементів культури, соціальних норм і цінностей, на основі яких формуються соціально значущі риси особистості.

Соціальна взаємодія – система взаємозумовлених соціальних дій, за яких дія одного суб'єкта (індивіда, групи, спільноти) однозначно є причиною і наслідком відповідних дій інших.

Соціальна диференціація – відмінності між макро- і мікрогрупами, а також індивідами, які можуть належати як до об'єктивних ознак (економічних, професійних, освітніх, демографічних), так і до ознак масової та індивідуальної свідомості.

Соціальна мобільність – міжгрупова або просторова рухливість населення, його здатність до соціальних переміщень.

Соціальна спільнота – сукупність людей, об'єднана відносно стійкими, соціальними зв'язками, відносинами, яка має загальні ознаки, що надають їй неповторної своєрідності.

Соціальна стратифікація – поділ суспільства на вертикально розташовані соціальні групи і верстви, які мають різний престиж, власність, владу, освіту тощо.

Соціальна структура суспільства – ієрархічно упорядкована сукупність індивідів, соціальних груп, спільнот, організацій, інститутів, об'єднаних стійкими зв'язками і відносинами.

Соціальний статус особистості – це її позиція в соціальній системі, пов'язана з належністю до певної соціальної групи чи спільноти, сукупність її соціальних ролей та якість і ступінь їх виконання.

Соціологічне спостереження – метод збору наукової інформації, сутність якого полягає в безпосередній реєстрації фактів, явищ, процесів, що відбуваються в соціальній реальності.

Соціологія – наука про становлення, розвиток і функціонування суспільства, його елементів, соціальних відносин і соціальних процесів, про механізми і принципи їх взаємодії.

Управління соціальне – свідомий цілеспрямований вплив на соціальну систему, організацію, інститут або процес, метою якого є приведення напрямку і темпів їх розвитку та функціонування у відповідність з дією об'єктивних соціальних законів.

Ціннісні орієнтації – соціальні цінності, які спрямовують діяльність та соціальну поведінку особистості і поділяються нею.

Список літератури. Тематичний блок «Соціологія»

1. Бузовский И. Социальная напряженность и тревожность в контексте диагностики общественных конфликтов. / И. Бузовский. // Социология : теория, методы, маркетинг. – 2008. - №3. – С.169 – 176.
2. Вебер М. Основные понятия стратификации / М. Вебер // СОЦИС.- 1994.- №5. – С. 16 – 25.
3. Городянська В. Г. Особистість у системі соціальних зв'язків: [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / Городянська В. Г. – К.: ВД «Професіонал», 2002. – 356с.
4. Западно – европейская социология XIX века: Тексты /Под ред. В.И. Добренъкова. – М.: Изд. Междунар. ун-та Бизнеса и Управления, 1996. – 352 с.
5. Лімаров А.І., О.О.Маркозова. Т.Г.Прохоренко, О.Е. Сук, О.К. Чаплигін. Соціологія і політологія. Конспект лекцій. – Харків: ХНАДУ, 2003. – 160 с.
6. Лукашевич М.П., Туленков М.В., Яковенко Ю.І. Соціологія. Основи загальної, спеціальних і галузевих теорій. Підручник. - К.: Каравела, 2008. - 544 с.
7. Малиш Л. Правила і принципи соціологічного аналізу./ Л.Малиш // Социология : теория, методы, маркетинг. – 2016. - №1. – С.63-82.
8. Некрасов А.И. Социология / Некрасов А.И.- Х.: «Одиссей», 2004. – 304 с.
9. Перегуда Є.В. Соціологія: навчальний посібник / Є.В. Перегуда та ін. – К.: КНУБА, 2012. – 140 с.
10. Пилипенко В. Е. Спеціальні та галузеві соціології: [навч. посіб.] / Пилипенко В. Е. - К.: Каравелла, 2003. – 432 с.
11. Піча В. М. Соціологія: загальний курс: [навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти України] / Піча В. М. – К., «Каравела», 2000. – 248 с.
12. Прохоренко Т.Г. Социология: конспект лекций для русскоязычных и иностранных студентов/ Т.Г. Прохоренко, Е.А. Маркозова, Т.В. Ярмак. – Х.: ХНАДУ, 2014. – 100с.
13. Словник соціально-гуманітарних термінів: філософія, політологія, соціологія, релігієзнавство, етика та естетика, логіка, конфліктологія / [О. К. Чаплигін, Г. Д. Вац, О. П. Зборовська, Т. Г. Прохоренко, О. О. Маркозова та ін.]. – Харків: ХНАДУ, 2006. – 84с.
14. Смирнов П.И. Социология личности. Учеб. пособие. – СПб.: 2001. - 380 с.
15. Современная западная социология : словарь / Ю.Н. Давыдов, М.С. Ковалева, А.Ф. Филиппов. – Москва : Политиздат, 1990. – 432 с.
16. Соціологія. Основи загальної, спеціальних і галузевих теорій: [підруч.] /М.П. Лукашевич, М.В. Туленков, Ю.І.Яковенко – К.: Каравела, 2016. – 544с.
17. Социология: курс лекций. Радугин А.А., Радугин К.А. 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Центр, 1999. - 160 с.
18. Стан сучасного українського суспільства: цивілізаційний вимір. / [О.Г. Злобіна, Н.В.Костенко, М.О. Шульга та ін.] за наук. ред.. М.О.Шульги. – Київ: Інститут соціології НАН України, 2017. – 198 с.
19. Сурмин Ю.П. Туленков Н.В. Методология и методы социологических

исследований.– К.: МАУП,2000– 304с.

- 20.Сурмін Ю. П. Соціологія управління: підручник/ Ю. П. Сурмін, І. П. Бедзюра. – К.: Освіта України, 2012.- 612 с.
- 21.Удальцова М.В. Социология управления. Учеб.пособие.- М.:. Инфра-М, Новосибирск, НГАЭиУ,1998. – 144с.
- 22.Циба В.Т.Соціологія особистості: системний підхід.– К.,2000. –149 с.

**Запитання до заліку для слухачів екстернату. Тематичний блок
«Соціологія».**

- 1.Характеризуйте особливості предмета соціології.
- 2.Яку структуру має соціологія і які функції вона виконує?
- 3.Назвіть і охарактеризуйте етапи розвитку західної соціології в 19 ст.
- 4.Назвіть основні напрямки західної соціології в 20 ст.
- 5.Як і коли відбувалась інституалізація вітчизняної соціології?
- 6.Поясніть як Ви розумієте вислів “суспільство-цілісна соціальна система”
- 7.Які Ви знаєте сучасні соціологічні концепції формування та розвитку суспільства?
- 8.Дайте визначення соціального процесу
- 9.Які типи соціальних конфліктів Ви знаєте?
- 10.Які типи соціальних переміщень Ви знаєте ?
- 11Що включає соціальна сфера суспільства?
- 12.Соціальні інтереси.
- 13.Соціальна інфраструктура:сутність і роль у суспільстві.
- 14.Охарактеризуйте сутність і функції соціального управління.
- 15.Дайте характеристику поняттям: керівник, менеджер, менеджмент.
- 16.Що включає соціальна структура суспільства.
- 17.Назвіть основні соціальні характеристики нації
- 18.Сутність і види соціальних інститутів
- 19.Охарактеризуйте основні функції соціальних інститутів.
- 20.Що таке статус особистості? Які види статусів Ви знаєте?
21. Соціалізація особистості та її проблеми.
- 22.Сутність і види соціологічних досліджень.
- 23.Назвіть і охарактеризуйте основні методи збирання соціологічної інформації.

ЧАСТИНА II. ПОЛІТОЛОГІЯ

Тема 1. ПРЕДМЕТ, МЕТОДИ, СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІЇ СУЧАСНОЇ ПОЛІТОЛОГІЇ.

1. Умови виникнення, об'єкт, предмет та методи політології
2. Політологія в системі соціально-гуманітарних наук.
3. Функції політології

1. Умови виникнення, об'єкт, предмет та методи політології

Політологія одна з наймолодших серед соціально-гуманітарних наук. Політичне знання існувало багато тисячоліть в рамках інших наук, таких як філософія, історія, право та ін., але оформлення його в самостійну галузь наукового знання сталося лише у кінці ХІХ століття. (Ця дата доволі умовна). Тобто до цього часу вже був накопичений великий об'єм теоретичного та емпіричного матеріалу з політології, з'явилися монографічні видання, що відбивали специфіку нової науки, почалася підготовка кадрів і створення наукових і навчальних закладів, сформувалися наукові співтовариства політологів, об'єднані в національні та міжнародні асоціації.

Необхідність виокремлення політології в самостійну науку саме в кінці ХІХ століття було обумовлено глибокими економічними, соціальними, та духовними змінами: 1. Швидкий розвиток науково-технічного прогресу призвів до становлення індустріального способу виробництва, що швидко змінило вигляд Європи. 2. Індустріалізація запустила процес урбанізації, зростання промислових центрів з тисячами робітників. 3. З'являються нові соціальні групи, та класи – буржуазія та пролетаріат, які мають амбіції щодо влади, але не мають до неї реального доступу. 4. Введення загального виборчого права.

З моменту свого виникнення політологія існує в двох формах: 1) як загально-навчальна дисципліна та 2) як «прикладна» наука, що має допомогти практикуючим політикам.

Як навчальна дисципліна політологія починає існувати з 1857 р. в Колумбійському університеті, де утворюється кафедра політичної науки. В 1948 році вона була рекомендована ЮНЕСКО для викладання в усіх вищих навчальних закладах країн-членів ЮНЕСКО. Головним завданням політології як навчальної дисципліни передбачалося формування у студентів громадянської свідомості та моделей громадянської поведінки. Після II Світової війни на неї покладали надії як на своєрідне «демократичне щеплення» проти тоталітарних ідеологій та режимів.

У науковій літературі зустрічаються різноманітні трактовки терміну політологія, в яких фіксується увага на різних аспектах, функціях політичного процесу, компонентах політичного життя (політична система, влада, тощо).

Політологія - це наука про політику, про особливу сферу життєдіяльності людей, пов'язаної з владними стосунками, з державними політичними організаціями суспільства, політичними

інститутами, принципами, нормами, дія яких покликана забезпечити функціонування суспільства, взаємодію між людьми, суспільством і державою.

В якості об'єкту вивчення політології розглядається весь об'єктивний людський світ, та політичні стосунки в суспільстві. Сюди відносяться процеси *функціонування і розвитку влади, включення мас в управління, а також економічні, соціальні і духовні інтереси, що є об'єктом політичної дії*. Інакше кажучи, сфера політичних стосунків - це сукупність усіх об'єктів політичної діяльності. Тому політичні стосунки є об'єктом вивчення не лише політології, але і філософії, соціології, права, історії та інших наук. Але кожна з цих наук має свій предмет у вивченні даного об'єкту.

Предметом політології є політичне життя в цілому, закономірності формування і розвитку політичної влади, форми і методи її функціонування і використання в державно-організованому суспільстві. Об'єкт однієї науки може бути об'єктом іншої, а ось предмет науки - це специфічна точка зору даної науки.

Своєрідність політології полягає в тому, що усі соціальні явища і процеси вона розглядає *відносно політичної влади*. Без влади не може бути політики, оскільки саме влада виступає засобом її організації.

Політологія – це наука про політику. Термін «політика» походить від грецького слова «police», який перекладають як місто, місто-державна, але коректніше було б розуміти його як співдружність вільних громадян. Всі процеси співіснування громадян в межах даного полісу називали політикою.

Політика - це соціальна діяльність орієнтована на прийняття рішень і механізми управління, які загально обов'язкові і регулюють спільне життя людей.

Світ політики надзвичайно широкий, але якщо узагальнити його зміст – отримаємо певну структуру. Політика складається з : 1) нормативної складової (ідеї, цінності), 2. емпіричної складової (практичне завоювання і утримання влади), 3. Політика невіддільна від культурно-утворюючої релігії, історії, культури та економіки.

Методи політології.

Метод – це шлях пізнання. Під методом розуміється сукупність певних дій що дозволяють розкривати зміст предмета дослідження.

Політологія дуже молода наука, яка не має своїх власних, специфічних методів. Вона використовує методи, властиві іншим наукам. У конкретних ситуаціях вона використовує відповідні методи залежно від проблеми, що вивчається. Наприклад, якщо, проблема носить історичний характер, політолог звертається до методів історичної науки, але кожного разу в той же час він повинен модифікувати такі методи з урахуванням політологічного підходу і політологічної мети свого дослідження.

В політології умовно розділяють методи на дві великі групи: традиційні методи теоретичного пізнання та методи емпіричного пізнання.

Найбільш поширені методи теоретичного пізнання:

Ціннісно-нормативний підхід. Він затвердився в політології одним з

перших. Мислителі старовини і античності розглядали політичні явища з точки зору відповідності їх нормам моралі, справедливості, загального блага, зіставляючи реально існуючі стосунки з ідеальними моделями політичного порядку ("Ідеальна держава" Платона). Цей метод не лише сприяв формуванню ідеалів громадського устрою, але і стимулював розвиток громадських рухів за їх реалізацію. Так, теорія Дж. Локка, Ш. Монтеск'є про розділення влади, лягла в основу облаштування демократичного суспільства.

Історичний метод, він дозволяє вивчати політологію на політичних явищах, фактах, процесах, аналізуючи їх зміни в часі і просторі. У витоків цього методу був Н.Макіавеллі.

Інституціональний - спрямований на вивчення взаємодії політичних інститутів : держави, права, партій та рухів. Дозволяє проаналізувати формальні правила ухвалення рішень.

Біхевіористичний (від англ. behavior – поведінка), що виник в 20-30-і рр. ХХ століття, дозволяє вивчати політичну поведінку особи або груп, виходячи із спонукальних мотивів їх діяльності, в основі якої лежить інтерес. (Біхевіористи вважали, що політична поведінка може бути обумовлена не політичними причинами та здоровим глуздом, а особистими мотивами особи, чи групи осіб).

Соціологічний – виявляє залежність політики від соціальних чинників. Дозволяє розкрити соціальну, класову суть влади, держави, визначити соціальну спрямованість її діяльності.

Психологічний – ґрунтується на суб'єктивних почуттях та емоціях. Аналізуються риси вдачі і несвідомі психічні процеси, що впливають на політичну поведінку.

Системний - з'являється в 50-60-і рр. ХХ ст. Аналізується взаємодія політики із зовнішнім світом. Обмін інформацією, способи розподілу ресурсів інститутами влади. Цей підхід дозволяє визначити місце політики в суспільстві, її найважливіші функції.

Порівняльний – порівнюються два чи більше політичних явища, які мають схожість, виявляються тенденції розвитку політичних процесів, аналізуються та робляться висновки.

Методи емпіричного пізнання - це засоби і способи отримання нових знань про конкретні політичні явища. Сюди відносять: 1.опис - спостереження і фіксація в термінах, прийнятих в політичній науці, найбільш значимих рис, проявів політичного життя; 2. різноманітні форми анкетування, які використовуються для виявлення стану громадської думки, створення уявлень про позиції і орієнтації учасників політичного процесу; 3.статистичні методи, за допомогою яких робляться накопичення і систематизоване узагальнення різноманітних емпіричних даних, відомостей, що відбивають різні сторони і стани об'єкту;4. математичні методи збору і узагальнення політичної інформації. Вони відкривають можливість моделювання політичних процесів - складання схематичних образів об'єктів, що вивчаються, відображають їх сутнісні якості.

2. Місце політології в системі соціально-гуманітарних наук.

Розкриваючи питання про місце політології в системі соціально-гуманітарного знання, слід зазначити, що політика є виключно складним і багатограним явищем. Цим-то і пояснюється, що її різні аспекти вивчають багато наук. Але кожна робить це під своїм кутом зору. При такому положенні втрачається цілісність розуміння закономірностей розвитку політичної сфери.

Так, політичну сферу суспільства, поряд з політологією, вивчають філософія, соціологія, історія, право та інші науки. Філософія, виходячи з найбільш загальних законів суспільного розвитку, всебічно оцінює соціально-історичний процес поступового розвитку людства. Політологія, використовуючи філософське обґрунтування політики, методологію, дає ґрунтовний аналіз політичних явищ і процесів.

Якщо економічна наука - наука про закони виробництва, розподілу, обміну і використання матеріальних благ у суспільстві, звертається до розгляду базових підвалин організації суспільного життя, до сфери виробничих відносин, розвитку виробничих сил, корінних потреб матеріального виробництва, то політологія надає обґрунтування принципам розробки і здійснення економічної політики, державного регулювання економічних процесів.

Правові механізми розробки і реалізації політичних рішень є предметом вивчення правової науки. Однак спеціальні норми і відносини без системи політичної влади не можуть стати загальнообов'язковими. Тим, щоб соціальні норми і відносини, за допомогою системи політичної влади, були загальнообов'язковими, і визначається тісний взаємозв'язок правової і політичної науки, забезпечується процес поєднання соціальних норм і відносин політичної влади.

Процес розвитку політичного життя суспільства, державних інститутів, політичних партій досліджує політична історія. Взаємозв'язок політології і історії визначається тим, що, з одного боку, політична наука допомагає створювати теоретичну базу для аналізу політичних процесів, а з іншого – історія і сучасна політична практика є не тільки визначальними критеріями істинності теоретичних визначень політичної науки, але й базою для нових узагальнень і висновків.

Отже, саме політологія є загальною інтегральною наукою про політику в усіх її проявах. Її головна мета – проникнути в суть самої політики, як цілісного громадського явища, виявити на мікро- та макрорівні її необхідні структурні елементи, внутрішні і зовнішні зв'язки і стосунки, визначити основні тенденції і закономірності, що діють в різних суспільно-політичних системах, намітити найближчі і кінцеві перспективи подальшого розвитку суспільства.

3. Функції політології

Як і інші науки, політологія виникла і розвивається для того, щоб зробити знання, які дають людині можливість орієнтуватися у навколишньому світі і завдяки цьому активно освоювати його, а також перетворювати і свідомо формувати політичну систему суспільства.

Призначення політології в житті суспільства визначається тими

функціями, які вона покликана виконувати. Серед безлічі функцій політології слід виділити головні:

1. *Теоретико-пізнавальна*, сутність якої полягає у вивченні, систематизації, поясненні, аналізі та оцінці політичних явищ. Політологія відбивається у вигляді сукупності взаємопов'язаних теоретичних концепцій, які спираються на закономірності суспільного розвитку. Теоретичне пізнання всебічно вивчає та оцінює досвід політичної діяльності, дає знання політичних умов, засобів і форм вирішення соціальних питань.

2. *Методологічна функція* політології охоплює засоби, методи і принципи теоретичного дослідження політики та практичної реалізації набутих знань.

3. *Світоглядна функція*. З її допомогою стверджуються цінності, ідеали, норми цивілізованої політичної поведінки, політичної культури соціальних суб'єктів, що сприяє досягненню визначеного консенсусу в суспільстві, оптимальному функціонуванню політичних інститутів. Вивчення політології дозволяє зрозуміти, чиї інтереси відображають ті чи інші політичні партії, суспільні групи, їх лідери і державні структури. Ця функція впливає на розвиток нового політичного мислення, уміння оцінювати політичні події у контексті і взаємозв'язку з історичними умовами, які реально існують в той чи інший період.

4. *Прогностична функція* полягає у спрямованості політології на передбачення шляхів розвитку політичних процесів, різноманітних варіантів політичної поведінки. В умовах оновлення суспільства, зростає роль прогнозування політичної поведінки соціальних суб'єктів у різних регіонах країни, урахування наслідків політичних акцій, що проводяться.

5. *Прикладна функція* забезпечує розробку практичних рекомендацій про шляхи, методи, механізми реалізації політичних знань, про раціональну організацію політичних процесів. Ця функція забезпечує вивчення і урахування ефективності політичних рішень, що приймаються, стан суспільної думки, відношення суспільства до політичних структур, інститутів і норм.

Тема 2. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ.

1. Політичні ідеї Давнього Сходу та Античності.
2. Розвиток політичної думки в епоху середньовіччя та буржуазних революцій.
3. Політичні ідеї утопічного соціалізму.
4. Історія політичної думки в Україні.
5. Політична наука ХХ століття та її основні школи.

Оформлення політології як окремої науки про політику сталося лише в II половині ХІХ на початку ХХ століття. До цього часу політична думка розвивалась в межах інших наук та різних теоретичних концепцій. На протязі всієї історії людства, мислителі міркували над проблемами природи та сутності феномену влади, аналізували причини утворення та закономірності державного устрою, висловили багато геніальних ідей та прогнозів, розробили

ряд теорій, які ґрунтувалися на історичному та політичному досвіді людства.

1. Політичні ідеї Стародавнього Сходу та Античності.

Як свідчать історики, перші політичні вчення з'являються з виникненням перших держав, коли виникають завдання управління великими масами населення з єдиного центру. Ці політичні уявлення, ще не були політичними ідеями в сучасному розумінні, швидше вони утілювали мрію людини про ідеальну державу, про справедливе правління.

Рабовласницькі держави Древнього Сходу утворилися в 4 -3 тисяч. до н.е. Першими з них були Єгипет та Вавилон. Своєрідний політичний устрій древніх держав Сходу обумовлювався особливостями їх економічного устрою, який формувався в умовах необхідності створення величезних іригаційних систем, без наявності яких земля, в силу посушливості клімату, не давала урожаю. Споруди і користування іригаційними системами були можливі тільки за наявності об'єднання зусиль величезних мас людей, та тільки спільно. Саме тому в державах тривалий час зберігалася сільська громада, а індивідуальна власність розвивалася повільно. Колективна праця вимагала керівництва централізованої влади, яка здійснювалася в найжорсткіших формах східної деспотії. Це відбивалося і в політичних вченнях, що виникали в ту епоху.

Головною ідеєю усіх політичних переконань в Єгипті була ідея збереження необмеженої влади верховного правителя – фараона. Стверджувалося, що ця влада має божественне походження, тому всяке посягання на неї – неприпустиме, а непокора повинна строго каратися.

Аналогічні політичні ідеї панували у Вавилоні. Так, в широко відомих «Законах» вавилонського царя Хамурапі (XVII ст. до н.е.), звеличувалась необмежена влада царя, просліджувалась ідея всемірного захисту інтересів рабовласників, на варті яких стояла держава. Державна влада при цьому ототожнювалася з владою царя.

Переважає більшість вчень виходили з тези про божественний характер влади царя і держави як складової частини світового космічного ладу.

Проповідь необмеженої влади правителя його найближчого оточення була головним змістом політичної думки і Древньої Індії. Релігійно-політичне вчення «брахманізм» розділяло суспільство на 4 варни (стани). До них відносилися брахмани (жерці, учителі), кшатрії (правителі, воїни), вайш'ї (торговці, ремісники, землероби), шудри (слуги). Власне в політичному житті брали участь тільки перші дві варни, вони ухвалювали закони та мали вплив на управління державою. Але в 7 ст. до н.е. в Індії виникає Буддизм. Ця релігійна концепція вперше в історії звертає увагу на пригнічені, безправні маси суспільства та проголошує ідею любові до ближнього та духовну рівність всіх людей.

Іншим центром цивілізації у Стародавньому Світі був Китай. Ця країна представлена в історії політичної думки передусім вченням Конфуція (551-479 рр. до н. е.). За цим вченням ідеальною моделлю державного устрою є сім'я. У такій державі імператор грає роль батька, а піддані - дітей. В управлінні державою імператор спирається на благородних чоловіків, які підготовлені до

такої роботи особливою системою виховання і освіти. Закони такої держави мають спиратися на традиції і культове шанування предків.

Окрім вищеназваних, серед джерел давньосхідної політичної думки слід назвати «П'ятикнижжя Мойсея» в Старому Заповіті, а також "Авесту", в якій, за переказами, викладені суспільно-політичні погляди перського пророка Заратустри.

Особливістю політичних вчень Стародавнього Сходу було те, що вони не відділялися від моралі і були етико-політичними доктринами. Мистецтво управління державою зводилося в них до морального вдосконалення правителів, до управління силою особистого прикладу. Від правителя була потрібна мудрість, від підданих слухняність. Проте вже на ранньому етапі зародження політичної думки були висловлені геніальні припущення, що склали фундамент сучасної політичної науки і практики.

Свого найвищого розвитку політична думка старовини досягла в період Античності (Древня Греція і Рим). Особливість політичного розвитку Древньої Греції полягала у величезній різноманітності державних форм, що виникли в містах-полісах, це дало великий матеріал для наукових узагальнень. Багато істориків вважають основоположником наукових знань про політику великого давньогрецького філософа Платона (427-347 рр. до н. е.). У своїх творах ("Держава", " Політика", " Закони") він сформулював уявлення про ідеальну державу, що підкоряється закону справедливості. Така держава спирається на строгі станові підстави. Перший стан філософів (мудреців) встановлює закони держави, стан вартових захищає державу і стежить за дотриманням законів, третій стан (землероби, ремісники, купці) забезпечують державу матеріально. Сенс справедливості в ідеальній державі полягає в добросовісному виконанні своїх обов'язків і отриманні за це відповідної винагороди. Таким чином, управління державою мало здійснюватись лише освіченою елітою (філософи, мислителі). На думку Платона, керівниками держави мають бути громадяни, які не мають сім'ї, приватної власності, а їх особисті інтереси мають бути підпорядковані суспільним.

Порівнюючи свою «ідеальну державу», як еталон, з реально існуючими формами правління, Платон приходять до висновку, що монархія та аристократія є найприйнятнішими формами правління. А такі форми, як – тімократія (влада честолюбців), олігархія – панування небагатьох багатих над збіднілою більшістю, демократія – влада більшості, що сп'яніла від свободи і вседозволеності та тиранія – влада одного над усіма, на думку Платона, є формами правління, що гірше одна іншої.

Інший великий грецький філософ Аристотель (384-322 рр. до н.е.) свої погляди на політику виклав в працях " Політика", "Афінська політія", " Етика". Критикуючи ідеальну державу Платона, він вважав, що форма правління має бути не ідеальною, а оптимальною, такою, що відповідає умовам життя народу. Він розділяв форми державного устрою на правильні (монархію, аристократію, політію – тут влада здійснюється в ім'я загального блага) і неправильні (тиранію, олігархію, демократію, де механізм влади підпорядкований інтересам тих, хто править). Кращим типом держави

Арістотель вважав політію, при цій формі правління більшість громадян свідомо беруть участь в управлінні державою (це суміш демократії і олігархії, оскільки там фігурує майновий ценз). Філософ звернув особливу увагу на соціальну сторону політичних процесів. Він помітив, що стійкості і процвітанню держави сприяє формування багато чисельного середнього шару громадян, які мають "власність середньої величини і помірні погляди".

Значний інтерес для сучасної політичної науки представляють роботи видатного римського мислителя і політичного діяча Цицерона (106-43 рр. до н. е.). Услід за Арістотелем він виділяв правильні і неправильні форми правління. Щоб запобігти процесу виродження правильних форм, він запропонував поєднувати в одній державі кращі риси монархії, аристократії і політії, у зв'язку з чим його вчення стали називати *еклектичним*. Особливу увагу Цицерон приділяв проблемі участі народу в управлінні державою. Він першим ввів термін **республіка**, що означає державу, в якій джерелом верховної влади є народ. В зв'язку з цим він висунув ідею *створення правової держави*, в якій воля верховної влади була б обмежена публічним законодавством.

В розвиток політичної думки античності гідний внесок зробили також Піфагор, Геракліт, Сократ, Епікур, Сенека та інші.

2. Розвиток політичної думки в епоху середньовіччя та буржуазних революцій

Середньовіччя визначається часовими рамками (V - XV ст.). Початок епохи Середньовіччя розпадає Римської імперії в 476 р. Цей період відрізнявся абсолютним пануванням релігії в духовному житті суспільства, що наклало помітний відбиток на коло політичних ідей та погляди мислителів цього періоду.

Уся середньовічна політична думка носила яскраво виражений теоцентричний та церковно-феодальний характер. Хоча багато дослідників вважають цей період певним застоєм в політичній думці, втім, саме в Середні віки з'являються перші паростки громадянського суспільства. Стародавній світ не знав відокремленої від держави якої-небудь сфери життєустрою людей. У Середньовіччі посилюється релігійний інститут – церква, яка відстоює інші, ніж світська держава, погляди на світоустрій, веде діалог про межі її влади, критикує суспільно-політичні рішення світського правління. Ця боротьба за владу між католицькою церквою та державою стала певним поштовхом для формування громадянської свідомості суспільства в цей період.

Саме в середньовічний період позначився перехід від древньої політичної культури, ядром якої виступали політичні цінності у рамках суспільства-держави, до підстав нової європейської культури, до начал диференціації держави і громадянського суспільства.

В політичній думці цього періоду на перший план висунулися проблеми походження державної влади, а також співвідношення позитивних (державних) законів і божественного одкровення. Без перебільшення можна

сказати, що середньовічна політична думка обертається навколо боротьби, що йде зі змінним успіхом, між церквою та світською владою.

Одним з найбільш відомих мислителів раннього середньовіччя став Аврелій Августин (354 - 430 р.р.). В своїх творах він обґрунтовував нерівність в суспільстві та першим заклав ідею розподілу церкви і держави.

Ідею божественного походження держави і його підлеглості церкві розвиває інший середньовічний теолог Хома Аквінський (1225-1274 рр.). Його ідеї стосовно держави, закону, права були викладені в працях «О правлінні володарів», «Сума теології», де він прагнув обґрунтувати непохитність феодалізму, висловлювався за більш активне втручання церкви в суспільне життя. На його думку, закон – це веління розуму, який має бути спрямований правителем на громадське благо. Якщо правитель відступає від божественних приписів, порушує закон, то піддані можуть відмовити світському володареві в довірі.

Епоха Середньовіччя, з засиллям релігії в суспільно-політичному та духовному житті Європи, поступово змінюється епохою Відродження. Сама назва говорить нам про певне відродження, а саме – відродження інтересу до античної культури, інтересу до окремої особистості, до розуму та наукового світосприйняття. В цей час політичні погляди звільняються від теології. Мислителі переважно аналізують проблеми прав і свобод людини, закони функціонування держави.

Відхід від чисто теологічної інтерпретації політики зробив видатний мислитель епохи Відродження Ніколо Макіавеллі (1469-1527 рр.). Він вважав, що дії правителя слід оцінювати в першу чергу з точки зору тих законів, які діють в політиці, а лише потім з точки зору моралі. Макіавеллі першим вводить поняття держави (*stato*) як особливого апарату управління, відокремленого від населення. Найважливішим своїм завданням він вважав теоретичну розробку мистецтва державного управління, свого роду інструкції по управлінню державою. На його думку, політика - доля небагатьох, але цьому мистецтву також треба вчитися. У своїй роботі "Государ" Н. Макіавеллі сформулював правила політичного мистецтва, які потрібні для створення сильної держави в умовах, коли в народі ще не розвинені цивільні добродетності. Особливу увагу учений приділив політичній психології. Він писав, що поведінкою людей керують два головні мотиви - страх і любов.

Якщо правитель прагне добитися влади, то йому краще користуватися тими символами, які символізують любов. Але утримати владу можна, лише спираючись на мотив страху. Макіавеллі стверджував, що існують відпрацьовані віками правила політики, знання яких веде до успіху, а зневага ними відкриває дорогу поразці.

Значний вклад в обґрунтування пріоритету світської влади зробив французький вчений Жан Боден (1530-1596 рр.). Він перший в історії політичної думки висунув ідею державного суверенітету. Держава має усю повноту політичної влади в країні. Абсолютним джерелом права в державі Ж. Боден вважав монарха, монархія визнавалася ним найкращою формою правління.

У XVII столітті в Європі почалися буржуазні революції, які вивели на політичну сцену третій стан. Політична думка в цей період набуває світського характеру і цивільне звучання. Розробки політичних ідей отримують характер наукового обґрунтування. У цю епоху розробляються проблеми природних прав людини, громадянського суспільства і громадського договору, народного суверенітету, правової держави і розділення влади. Першу спробу систематичного викладу вчення про природне право зробив голландський учений **Гуго Гроцій** (1583-1645 рр.). Подальший розвиток ця теорія отримала в політичних доктринах англійських мислителів Томаса Гоббса (1588-1679 рр.) і Джона Локка (1632-1704 рр.).

Томас Гоббс вважається одним з творців теорії громадського договору, яка мала пояснити причини утворення держави. На думку Гоббса, до утворення держави люди жили в дикому стані, та вели «війну всіх проти всіх», де немає переможців. Але розум підказував людям закони життя, які відповідають їх власній природі. Перший закон свідчить: у будь-якій ситуації треба прагнути до миру. Мир забезпечується укладенням договору, в якому кожна людина відмовляється від частини своїх прав на користь нового утворення – держави. Уклавши договір, люди наділяють главу держави (верховну владу) правом стежити за дотриманням договору і вирішенням конфліктів. Але отримавши права людей, державна влада не має зовнішніх обмежень, вона нікому не підпорядкована і не підзвітна, окрім законів розуму. Вона стоїть над законами цивільними, які від неї тільки і можуть отримати силу. Тому вона перетворилася на своєрідного монстра – Левіофана, який панує над окремими людьми.

Джон Локк був молодшим сучасником Томаса Гоббса, і його погляди склалися багато в чому через критику поглядів останнього. Д. Локк вважав, що в природному стані люди не ведуть запеклу війну, а вільно займаються своїми справами, прагнення до спілкування та вигоди примушує їх укласти громадський договір і створити державу. Створивши державу, люди передають їй тільки частину своїх природних прав. Найважливіші, невідчужувані права (право на життя і свободу) вони залишають за собою. До числа невідчужуваних природних прав Локк відносив право приватної власності. Згодом, саме ці ідеї будуть покладені в основу ідеології лібералізму.

Для збереження невідчужуваних природних прав Локк пропонує будувати державу відповідно до принципу розділення влади на законодавчу, виконавчу та союзну (федеративну).

У політичному житті Франції XVIII століття великим впливом користувалися політичні ідеї **Шарля Монтеск'є** (1689-1755 рр.) і **Жан Жака Руссо** (1712-1778 рр.). Своє вчення Ш. Монтеск'є виклав в знаменитій праці "Про дух законів". На його думку, людина, як істота розумна, може сама встановлювати свої закони. Але людина слабка та залежить від своїх фізичних потреб і постійно порушує нею самою же встановлені закони. Тому держава повинна примусово підтримувати закони, встановлені людським розумом.

Монтеск'є вважав, що є певний зв'язок між законами, суспільним устроєм і природними умовами, в яких живе той або інший народ. На законодавчий лад держави впливають релігія, традиції, риси вдачі і спосіб життя людини, особливості географічного середовища. Французький мислитель був прибічником розділення влади. Він удосконалив концепцію, запропоновану Дж. Локком, і встановив, що в кожній державі мають бути три незалежні гілки влади : **законодавча, виконавча і судова.**

Ж.Ж. Руссо - один з найяскравіших і оригінальніших європейських мислителів. Питання соціальної рівності і соціальної справедливості лягли в основу його політичної доктрини. Багато дослідників вважають, що його вчення багато в чому зумовило ідеологічні і політичні установки Великої Французької Революції. Ж.Ж. Руссо дав оригінальну інтерпретацію теорії громадського договору, розроблену його попередниками. Він вважав, що в результаті укладення громадського договору народ втратив свої природні права і свободи, але нічого не придбав. Перевагою державного стану скористалися власники, які перетворили державу і верховну владу на свого найманого виконавця. Сучасний політичний стан, вважав учений, позбавлений легітимності і підтримується силою і обманом. Уклавши громадський договір, можновладці скористалися силою народного суверенітету в корисливих цілях. На відміну від Дж. Локка, *приватну власність* він розглядав не як запоруку свободи та природне право людини, а як корінь усіх *громадських бід*. Вона створює фактичну нерівність людей при існуванні формальної рівності перед законом.

Ідеологом однієї з найвпливовіших політичних доктрин ХХ століття став **Карл Маркс** (1818-1883 рр.) Основні положення його вчення коротко, але яскраво сформульовані в "Маніфесті Комуністичної партії", написаному спільно з його сподвижником Фрідріхом Енгельсом. К. Маркс вважав, що усе політичне життя суспільства детерміновані економічними стосунками, серед яких найважливішу роль грають стосунки власності. Йдучи услід за Руссо, він розглядав державу як машину політичного панування класу імущих і підтримки режиму експлуатації людини людиною. Соціальна несправедливість, на його думку, може бути усунена тільки революційним шляхом. З перемогою пролетарської революції закінчується етап розвитку суспільства через класову боротьбу і починається епоха комунізму і свідомої побудови громадського життя. Надалі вчення К. Маркса у багатьох країнах набуло своїх послідовників. Особливу популярність здобула течія ленінізму, що поставив своєю метою здійснення марксистської доктрини в Росії.

3. Політичні ідеї утопічного соціалізму

Разом з політичними ідеями, що обґрунтовують виникнення і затвердження капіталістичних громадських стосунків, в цей період розвивається напрям, представники якого критикували цей лад, виступали захисниками інтересів пригнічених класів і намагалися сформулювати проекти майбутнього соціального справедливого устрою. Цей напрям дістав назву «Утопічного соціалізму» . У своєму розвитку утопічний соціалізм

проходив декілька етапів: 1) ранній утопічний соціалізм – Т. Мор, Т. Кампанелла 2) утопічний соціалізм епохи буржуазних революцій – Д. Уинстенли, Г. Маблі, Э. Г. Мореллі, Г. Бабеф; 3) Критичний утопічний соціалізм (перша половина XIX ст.) – А. Сен-Сімон, Ш. Фур'є, Р. Оуен.

Засновником утопічного соціалізму вважають англійського мислителя-гуманіста і політичного діяча **Томаса Мора**, книга якого " Утопія" дала назву цьому напрямку соціально - політичної думки. (Утопія в перекладі з грецького означає місце, якого немає) Свою книгу Т. Мор розпочав з викривальної критики існуючого ладу, нерівності, несправедливості. Головною причиною усіх існуючих соціальних лих він вважав приватну власність. Крім того, він прослідив зв'язок держави з інтересами експлуататорських класів і зробив висновок про те, що держава, усі його органи служать інтересам панівних класів.

Проте основне місце в книзі займав опис справедливого суспільства на острові Утопія. Автор протиставляє існуючому порядку нову державу, ґрунтовану на демократичних принципах. Його основу складає суспільна власність на засоби виробництва, обов'язковість і загальність праці. Держава припускає обов'язкову виборність усіх посадовців, його основними функціями виступають: керівництво народним господарством і освітою, організація виробництва та розподілу благ. Допускається обмежена кількість рабів для виконання найнеприємніших робіт. Життя на Утопії строго регламентується. Результати своєї праці жителі здають в громадські магазини, звідки потім отримують усе необхідне безкоштовно. Життєві потреби визначалися спільно, виходячи з "розумних норм" (що згодом трактувалося як "казармовий соціалізм"). Працюють усі по шість годин, а весь інший час присвячують питанням виховання та освіти. Виборчим правом користуються батьки сімейства, що відбиває патріархальні ідеї. Мор визнав необхідним і деякий мінімум релігійних вірувань.

Подібні ідеї і принципи лягли в основу проекту, який висунув **Томасо Кампанелла** у своїй книзі "Місто Сонця". Він також проголошує ліквідацію приватної власності обов'язковість праці. Багато ідей повторюються: строга регламентація життя суспільства, однаковий розподіл, величезна роль освіти для вдосконалення громадських стосунків.

Значний інтерес представляє політична організація міста Сонця. Верховним його правителем виступає Метафізик (вчений), який володіє усією сумою знань. Усе це говорить про необхідність наукового управління суспільством. Влада в суспільстві стежить за виробництвом і рівним розподілом. Процес праці повинен розвиватися в співвідношенні до громадського блага. Час, вільний від праці, громадяни проводять в "розвитку розумових і тілесних здібностей".

В подальшому, в творах інших утопістів, ми бачимо критичне відношення до різних інститутів державної влади. Висловлювалась думка про відмирання держави. Представники критичного утопічного соціалізму – Сен-Сімон, Фур'є, Оуен значну роль в становленні нового суспільства відводили не розподілу, а розвитку індустрії. Вони обґрунтували ідею про перетворення державної

влади в знаряддя організації виробництва на основі планування, відкидали особисту власність, проповідували розподіл по кількості і якості праці.

Один з важливих етапів в розвитку політичних ідей належить російським та західним революціонерам-демократам другої половини XIX ст. Утопізм у них злився з революційним демократизмом, що дозволяло підняти політичну теорію на більш високу щабель. Їх найвизначнішими представниками є М. Г. Чернишевський, М. О. Добролюбов, О. І. Герцен, М. О. Некрасов, Т. Г. Шевченко, Х. Ботев, Х. Марті, І. Чавчавадзе, Р. Тагор, Сун-Ят-Сен та інші.

4. Історія політичної думки в Україні.

Політична думка в Україні своїм корінням доходить до доби Київської Русі, коли формувалась сильна монархічна держава, як єдина держава східних слав'ян. Високого рівня розвитку Київська Русь досягла за доби княжіння Ярослава Мудрого (XI ст.). У другій половині XII ст. Київська Русь розпадається і починається формування трьох окремих народностей: руської (Велика Русь), білоруської (Біла Русь) і української (Мала Русь).

Під гнітом різних обставин Україні не судилося утворити незалежну, національну державу, але ця ідея в народі жила. Її носіями стали прості люди, які тікали на вільні землі в низинах Дніпра.

В середині XIV ст. окремі козацькі загони об'єдналися в Запорізьку Січ – єдину демократичну республіку з чіткою структурою державних і суспільних інститутів, військовою організацією.

Великий внесок в розвиток політичної думки в Україні в XVII - XVIII ст. внесли вчені Київо-Могилянської академії (П. Могила, Ф. Прокопович, Л. Баранович та ін.). Видатним філософом став випускник Київської академії, наш земляк Г. С. Сковорода (1722 -1794 р.р.). який різко критикував існуючі порядки, духовенство, відстоював ідею рівності між людьми.

В цей час проявили себе як політичні діячі гетьмани України (П. Сагайдачний, М. Дорошенко, Б. Хмельницький, І. Мазепа). Особливе місце в розвитку політичної думки в Україні займає Конституція Пилипа Орлика (1710 р.). Цей політичний документ - одна із найстаріших, а можливо, перша Конституція в світі. За нею Україна має бути козацькою республікою або конституційною монархією (гетьманатом). П. Орлик розробив систему державних посад, він прагнув утворити коаліцію Європейських держав.

Політична думка в Україні в XIX ст. розвивалась в атмосфері закріпачення, поневолення української нації. У цей час формуються теоретичні засади української національної ідеї. На її розвиток особливий вплив склали ідеї та діяльність видатних особистостей - М. І. Костомарова, Т. Г. Шевченка, М. П. Драгоманова, І. Я. Франка, Л. П. Українки, М. М. Коцюбинського, М. С. Грушевського, В. К. Вінниченка і ін.

Так, М. І. Костомаров (1817 - 1885 р.р.) розвивав ідею про самобутність української нації, її мови, культури, про її право на свою історію. Він був супротивником різних форм гноблення (рабства, кріпачства, самодержавства, національного гніту), виступав засновником таємної антимонархічної організації - Кирило-Мефодієвського товариства.

Т. Г. Шевченко (1814 -1861 р.р.). В його поглядах відображені інтереси революційного селянства України середини XIX ст. Він звав народ до сокири, виступав за єдність слов'янських народів на демократичних засадах, боровся за народну республіку і був переконаний, що кріпачтво буде знищено, і що

найважливішу роль в зміні суспільного устрою зіграють народні маси.

М. П. Драгоманов (1841 - 1895 р.р.). Формування його суспільно-політичних поглядів проходило під впливом О. І. Герцена, М. Г. Чернишевського, Т. Г. Шевченка, Ж. П. Прудона. Він виступав проти монархій Росії і Австро-Угорщини, проти клерикалізму, національної обмеженості в питаннях розвитку культури, засуджував будь-яку централізовану владу. Драгоманов підтримував федерацію слов'янських народів, встановлення демократичного політичного устрою.

І. Я. Франко (1856 - 1915 р.р.) - дотримувався соціалістичних поглядів, припускав корінні зміни соціально-політичного устрою у всьому світі. Цей перехід, на його думку, мав здійснитися шляхом світової соціалістичної революції. Він припускав також, що з розвитком суспільства держава, як особливий інститут влади і управління, відіме, вона буде замінена громадськими організаціями. Ідеал І. Франко вбачав в українській демократичній державі, котра буде діяти в інтересах людей. Він виступав за суспільство без експлуатації і соціальної нерівності, за союз слов'янських народів.

М. М. Коцюбинський (1864 - 1913 р.р.) доводив, що тільки, реформами припинити зубожіння селян, змінити їх тяжке становище неможливо. Він вбачав шлях до визволення в революційному поваленні царизму.

Л. П. Українка (Л. П. Косач-Квітка, 1871 - 1913 р.р.) бачила в робітничому класі ту силу, яка покликана очолити народні маси в їх класовій боротьбі. Вона закликала трудовий люд України до об'єднання і укріплення дружби з трударями інших націй. Вона вважала головною умовою національного розвитку соціальну рівноправність.

М. С. Грушевський (1866 - 1934 р.р.) значну увагу приділяв проблемі відносин України з Росією. Майбуття українського народу і його держави він бачив в національному звільненні, утворенні власного демократичного автономного державного самоврядування з такою ж демократичною Росією.

Державний устрій повинен бути принципово новим, без абсолютизму, централізму і бюрократизму влади. М. Грушевський був першим президентом незалежної української держави.

В. К. Вінниченко (1880 - 1951 р.р.) був упевнений в неминучості будівництва соціалізму в Україні, передбачав, що відродження української нації можливе за умови соціального і національного звільнення. Він був прибічником ідеї створення української національної держави. Вінниченко автор майже усіх законодавчих актів УНР.

5. Політична наука ХХ століття і її основні школи

Майже два тисячоліття політична наука розвивалася в контексті загально філософських переконань, і лише у кінці ХІХ століття вона стала формуватися як самостійна галузь наукового дослідження. Велику роль в становленні сучасної політології зіграли італійські учені Вільфредо Парето (1848-1923 рр.), Гаэтано Моска (1858-1941 рр.), а також представники німецької науки Роберт Михельс (1876-1936 рр.) і Макс Вебер (1864-1920 рр.). В. Парето і Г. Моска внесли великий вклад в розробку теорії еліт. У їх творах були поставлені важливі проблеми структури політичної влади і групового характеру її реалізації. Варіантом елітистської теорії влади стала **концепція олігархії**, розроблена Р. Михельсом. Він же провів серйозні дослідження по

проблемах політичних партій.

М. Вебер досліджував такі проблеми, як суть політичної влади, її легітимність, будову і управління державою, феномен бюрократії. Він пропонував створити механізм контролю за державним апаратом з боку громадянського суспільства. Політичні противаги бюрократії він убачав, з одного боку, в демократії, а з іншого, – в харизмі політичних лідерів.

Особливо інтенсивно політологія стала розвиватися після Другої світової війни. В ХХ столітті склалися декілька національних політологічних шкіл. Найбільш потужною з них була політологічна школа США (Г. Лассуел, Д. Істон, Г. Алмонд та ін.). Саме у цій країні розгорнулася так звана біхевіористська (поведінкова) революція в дослідженні політичних процесів. Американським вченим належить заслуга системного аналізу політичних явищ. Показниками розквіту американської політичної науки стала поява величезного потоку літератури з найрізноманітніших питань політики, створення нових наукових і учбових центрів.

Вражаючих успіхів за цей період добилося французька політична думка, в особі таких представників, як М. Дюверже, С. Московічі та ін. Увага французьких вчених була звернена, передусім, на питання партійного будівництва, політичних режимів і формування політичної свідомості.

Значні труднощі в ХХ ст. відчувала німецька політична наука. У кінці 30-х років за політичними мотивами Німеччину покинули видатні представники наукової еліти, такі як З. Фрейд, Э. Фромм, К. Левін, К.Мангейм, Г. Маркузе, Т. Адорно та ін. Після війни німці відновили значну частину наукових напрямів, і передусім в області теорії політики, історії політичних вчень, політичних інститутів – громадянського суспільства і держави, особливу увагу приділяли питанням геополітики.

Значних успіхів на початку ХХ століття досягла російська політична думка, яка була представлена такими ученими і політичними діячами, як Н.Бердяев, А. Богданов, И. Ільїн, М. Ковалевський, В. Ленін, Н.Михайлівський, Г. Плеханов, П. Сорокін, П. Струве та ін. Ці дослідники значну увагу приділяли проблемам співвідношення особи і держави, політичному лідерству і формуванню суб'єктів політичного життя, вони вели широку дискусію про співвідношення реформи і революції. Розвиток російської політичної науки був перерваний настанням тоталітарного режиму і побудовою моноідеологічного суспільства в СРСР. Тільки після падіння радянської політичної системи стало можливим широке знайомство наукової громадськості з досягненнями західної політичної науки і проведення вільних політичних досліджень.

Т 3. ПОЛІТИЧНІ ТЕОРІЇ ТА ІДЕОЛОГІЇ.

1. Політична ідеологія – зміст та призначення.
2. Типи ідеологій та їх роль в житті суспільства.
3. Сутність основних соціально-політичних течій.
(Лібералізму, консерватизму, комунізму, анархізму, фашизму, соціал-

демократизму).

1. Політична ідеологія – зміст та призначення.

Діяльність людини завжди має мету і осмислена, тим більше діяльність політична. Вона конкретно орієнтована, будь то голосування на виборах, участь у політичних акціях або робота в представницьких чи адміністративних органах. Спрямованість і способи політичної діяльності задаються тими уявленнями про розумний устрій суспільства та пріоритетними цінностями, які визначають зміст людських вчинків.

Твердження щодо цінностей і фактів, актуальні для конкретної соціальної групи, індивіда чи партії, що виражають їх інтереси, називаються ідеологією.

Термін «ідеологія» був введений в науковий обіг французьким дослідником А. Дестютом де Трасі в кінці XVIII ст., що означав «науку про ідеї», висловлюючи уподобання певних соціальних груп в конкретно-історичних умовах. Однак згодом значення терміна помітно трансформувалося. В результаті його зміст виявилось розмитим, а затребуваність практикою знала злети та падіння. Епоха Просвітництва проголосила народження ідеологій, показала їх колосальний мобілізаційний і перетворювальний потенціал, підготувавши буржуазні революції. Однак в середині XX в. Д. Белл заявив про «кінець ідеологій» та безглуздість їх подальшого існування.

Теза про «кінець ідеології» стала наслідком реакції на студентських рух, що розгорнувся в 60-х роках. На перший погляд здається, що деідеологація суспільних відносин обумовлена посиленням прагматизму, помітним різноманіттям соціальних інтересів, існуючих без видимих елементів ідеології. Раніше правлячі класи використовували ідеології для маніпулювання масовою свідомістю. Сьогодні рівень інформованості населення помітно зріс, і потреба в ідеології начебто відпала. Але все не так однозначно. Сучасні правлячі еліти світу стикаються зі значними труднощами в модернізації суспільства, викликаними в тому числі і відсутністю чіткої ідеології.

Політичні ідеології виникли в епоху Просвітництва, яка висунула ідею прогресу і можливості створення розумного громадського порядку на основі свідомо сформульованих самими людьми цілей перетворень з передбачуваними результатами. Для обґрунтування можливості цілеполагаючої діяльності людей потрібна була наука про ідеї, що виражала б уявлення про ідеальне, бажане суспільство. Однак природа цих ідей трактувалася доволі неоднозначно.

Деякі дослідники зміст ідеальних уявлень пояснювали їх обумовленістю матеріальними і соціальними умовами життя конкретних класів. В інших випадках ідеї розглядалися в якості свідомо сформульованих ідеалів і цілей, здатних об'єднати і мобілізувати різні спільності на базі етнічної, релігійної та культурної ідентичності.

Неоднозначність в розумінні природи ідеальних уявлень про світ привела до різних трактувань терміна «ідеологія».

Т. Парсонс, розглядав термін «ідеологія» в контексті функціонального

підходу. Він акцентував увагу не на природі і специфіці ідеології, а на її призначенні в суспільстві, тому вважав ідеологію системою цінностей конкретного суспільства, яка виступає в якості універсально заданих орієнтації соціальної діяльності.

У марксизмі, навпаки, існує спроба відокремити ідеологію від інших форм політичної свідомості. Ідеологія розглядається як один з різновидів наукового знання, яка в систематичній формі обґрунтовує претензії соціального класу на політичну гегемонію. Відповідно ідеологія в класичному марксизмі розглядалася як система уявлень, що виражає корінні інтереси класу. Сучасні послідовники К. Маркса трактують ідеологію як таку систему цінностей, яка легітимізує існуючий в даному суспільстві порядок панування (К. Ленк).

Більш конструктивне пояснення феномена ідеології передбачає розгляд її в контексті культури. Дана традиція була закладена роботами М. Вебера, К. Мангейма, Е. Дюркгейма.

Особливе значення в розумінні ролі ідеології в конкретному суспільстві обумовлено, за М. Вебером, заданістю політичних ідеалів релігійними нормами. Ці норми і цінності визначають певний спосіб життя і дії, вони є культурним кодом, що дозволяє зрозуміти специфіку політичних форм життя в конкретному суспільстві. Природно, вони можуть руйнуватися під впливом прогресу суспільства, і тоді виникає потреба в нових значеннях і орієнтаціях.

Цей культурологічний підхід розвивають сучасні дослідники Е. Шилз, У. Матц та інші. Їх цікавить роль ідеологій у соціальному прогресі.

Так Е. Шилз наголошує: «По-перше, поняття ідеології може бути застосовано тільки до такої системи переконань, яка закономірно виходить на політичну сцену під час серйозних суспільних криз. По-друге, ідеологія як політичний світогляд являє собою таку систему цінностей, яка має силу віри і тому має особливо великим орієнтаційним потенціалом. По-третє, орієнтаційні можливості ідеології настільки значні, що вона в змозі приборкати процеси соціальної аномії, викликані кризою».

Будь-яка нова система смислів і орієнтації з'являлася у відповідь на виникаючі невідповідності між зростаючими потребами певних соціальних груп і існуючими цінностями і нормами, що регулюють суспільні відносини. Це відбувається тоді, коли колишня картина світу і притаманна їй система смислів людської діяльності втрачає орієнтаційні і мобілізаційні можливості і суспільство вступає в стан соціальної аномії.

Більш досконалий стан суспільства, запропонований новою ідеологією, обумовлює певну політичну практику. Наприклад, починаючи з XVII ст. складаються, слідуючи одна за одною, найбільш впливові ідеології - лібералізм, консерватизм, соціалізм, комунізм, націонал-соціалізм, які пропонували такі інтерпретації суспільного прогресу, які були актуальні для конкретних товариств в певних історичних умовах.

Роль ідеологій в житті суспільства обумовлена **функціями**, які вони виконують. Серед них можна виділити наступні: 1) орієнтаційна, (вона включає основні уявлення про суспільство, соціальний прогрес, особистість та владу), задає систему смислів людської діяльності; 2) мобілізаційна,

пропонуючи ідеали більш досконалого суспільства, мобілізує суспільство, соціальні групи на їх реалізацію; 3) інтегративна - наділяючи сенсом політичну дію в межах пропонованої фундаментальної картини світу, політична ідеологія задає їй значимість, що перевершує за своїми масштабами будь-який індивідуальний або груповий інтерес. Тим самим виступаючи інтегруючим фактором; 4) амортизаційна, служить послабленню соціальної напруженості в ситуації, коли виникає невідповідність між потребами суспільства, групи, індивіда і реальними можливостями їх задоволення; 5) функцію вираження і захисту інтересів певної соціальної групи, оскільки політичні ідеології виникають на базі інтересів будь-якої соціальної групи і покликані протиставити їх інтересам інших груп.

2. Типи ідеологій та їх роль в житті суспільства.

Ідеології стали зароджуватися в XIV столітті, коли виникла перша суспільна криза. Цей період відзначений початком процесу секуляризації, тобто звільнення суспільної та індивідуальної свідомості від релігії. Поступово на зміну релігійній картині світу приходить раціональна система уявлень про світ. Існуючий колись релігійний світогляд обґрунтовував суспільне життя, політичний порядок релігійними цінностями, які претендували на тотальну значимість.

Розвиток суспільного поділу праці і пов'язаний з ним процес становлення автономної особистості привели до емансипації суспільства від релігійного світогляду, було проголошення релігійний плюралізм, що став одним з результатів Реформації. Реформація призвела до переоцінки цінностей, (раціоналізацію суспільних відносин відділення церкви від держави), створення нової соціально-політичної реальності, що мала формуватись на принципах доцільності, здорового глузду, користі. Тепер вже визнавалося, що політичний порядок не задається нормами релігійної моралі, а ґрунтується на згоді всіх громадян, які для захисту своїх прав і свобод створюють державу.

Зміна релігійної картини світу раціональним поясненням реальності породила стан соціальної аномії, для виходу з якого треба було створення нових ідеалів і смислів. Такі нові смисли, покликані обґрунтувати здатність людини до розумної організації громадського порядку, і почали висувати політичні ідеології. Вони пропонували нові, земні ідеали, здатні інтегрувати і орієнтувати індивідів.

Типи ідеологій.

Політичні ідеології розрізняються за двома підставами: 1) за соціально-політичною парадигмою, тобто за моделлю бажаного суспільства. За цим принципом розрізняють праві, центристські та ліві (про-соціалістичні) ідеології;

2) по відношенню до прогресу і технології його здійснення. За цим принципом протиставляють радикалів, які виступають за постійні глибокі революційні перетворення, консерваторам, які прагнуть до збереження усталеного політичного порядку. Між ними розташовуються сили з помірними політичними орієнтаціями, які віддають перевагу шляху

поступових реформ.

Праві ідеології пов'язували ідею прогресу з суспільством, заснованим на ідеалах вільної конкуренції, ринку, приватної власності і підприємництва. Однак праві політико-соціальні погляди з самого початку були неоднорідними, включаючи цілий спектр політичних ідеологій – від ультраправих (фашизму у всіх його різновидах) до ліберальних демократів.

Ліві ідеології, бачать сенс соціального прогресу в постійному перетворенні суспільства з метою досягнення рівності і соціальної справедливості, створення умов для всебічного розвитку особистості, але способи втілення цінностей рівності та справедливості вони уявляють собі по-різному.

Комуністи віддають перевагу радикальним способам перетворення суспільства, припускають досягнення рівності і справедливості в умовах планово-організованої економіки; вважають за необхідне підтримувати пріоритет державної власності.

Соціалісти і соціал-демократи негативно ставляться до ідеї використання революційних методів соціальних змін і вважають за краще реформи. Рівність і справедливість вони трактують не як рівність результатів, а як рівність «стартів», тобто створення приблизно рівних соціальних можливостей для індивідів, що вступають у самостійне життя.

Центризм – політична позиція, яка передбачає помірність в ідейних перевагах і програмних установках (часто визначає якусь проміжну позицію між двома більш явними ідеологічними лініями). Поняття центризму увійшло в політичну практику з 19 ст., коли німецька римсько-католицька партія офіційно проголосила себе центристською партією, тому центристи часто ідентифікуються з християнсько-демократичними партіями. Проте в ряді країн до центризму себе відносять і інші партії, напр. аграрні партії в Скандинавії, деякі демократичні партії Південної Європи. Визначення "центристський" нерідко застосовують до всіх партій правого спрямування, які займають не радикальні, а більш-менш помірні позиції з актуальних політичних питань. В силу розмитості терміну його застосовність носить обмежений характер. Теоретичне обґрунтування центризму отримав в роботах таких видатних політичних теоретиків, як М. Дюверже і Д. Сарторі.

3. Сутність основних соціально-політичних течій.

Лібералізм (Д. Локк, Т. Гоббс, А. Сміт).

Історично першою політичною ідеологією була ідеологія лібералізму. Лібералізм обґрунтував процес відокремлення і становлення самостійного індивіда в особі «новонародженого» буржуа. Економічно активна, але політично безправна, буржуазія висловила свої претензії на владу в ліберальній політичній доктрині. Сьогодні лібералізм являє собою сукупність концепцій, які неодмінно включають весь базовий набір ліберальних цінностей. Головною тезою ліберальної ідеології є положення про святість і невідчужуваність природних прав і свобод особистості – права на життя, свободу і приватну власність, та їх пріоритет над інтересами суспільства і

держави. Умовами самореалізації індивіда мали бути - наявність зрілого громадянського суспільства, правова рівність громадян, політичний плюралізм як принцип організації життя суспільства на засадах багатоманітності, правова держава з обмеженими можливостями втручання в сфери життя громадянського суспільства.

Однак, глибока криза західного суспільства першої третини ХХ ст. виявила обмеженість можливостей лібералізму стримувати процеси наростання соціальної нерівності, що призвело до певної модернізації ліберальної політичної доктрини в неолібералізм. Виникнувши на базі класичного лібералізму неолібералізм трансформував ряд його ідей, зокрема розширив соціальні функції держави і межі його втручання в економічну та соціальну сфери. Крім того, положення про жорсткий розподіл політичних ролей на керуючих і керованих, змінився тезою про консенсус всіх політичних сил як сутності політики. Лібералізм став ідеологічною основою західних демократій.

Консерватизм.

Початкові цінності консервативної політичної доктрини – порядок, стабільність і традиціоналізм. Ці цінності виникають з соціально політичної парадигми, згідно якої суспільство і держава є результатом природної еволюції, а не договору і об'єднання громадян, як в лібералізмі. Суспільство розвивається завдяки наявності в ньому природної життєвої сили, існування якої раціональне пояснити неможливо. Коли логіка прогресу задана зверху, то протиприродно втручатися в природний хід історичного розвитку.

Приймаючи принципи приватної власності, ринку, вільного підприємництва, консерватори трактують їх як результат розвитку природного життєвого початку. Політичними ідеалами консерватизму є сильна держава, чітка політична стратифікація, згідно якої влада належить еліті, а свободи трактуються як підпорядкування влади і лояльність їй. Консерватизм виник не як ідеологія нових класів, а, навпаки, як реакція на нові умови класів, що йдуть з історичної сцени, зокрема аристократії. Проте слід зазначити, що класичний консерватизм зміг трансформуватися в такі унікальні форми неоконсерватизму, як рейганізм (США) і тетчерізм (Англія), які дуже далеко пішли від первинної ідеї.

По-перше, сталася помітна еволюція консерватизму у бік визнання пріоритету прав і свобод окремої особи, істотного обмеження економічних і соціальних функцій держави, що на практиці виразилося в приватизації державної власності і скороченні соціальних програм. По-друге, введення цих нововведень зробило неоконсерватизм ідеологією широких шарів "середнього класу" західного суспільства.

Комунізм

В середині ХІХ ст. в Західній Європі зародився марксизм. Він став ідеологією пролетаріату, що з'явився внаслідок промислового перевороту. Марксизм був ідеологією, що акцентувала увагу на революційних методах побудови "світлого комуністичного майбутнього". Доктрина марксизму ґрунтувалася на тому, що знання законів дозволяє безпомилково визначити

шляхи перетворення суспільства. Схема історичного прогресу була украй односторонньою і зводилася до *обумовленості громадських змін рівнем матеріального виробництва*, недооцінюючи культурні, психологічні, історичні та інші чинники.

Увесь історичний прогрес представлявся як послідовна зміна суспільно-економічних формацій. Проте якщо (рабовласницька, феодална, капіталістична) зароджуються в надрах попереднього етапу на базі приватної власності, то комунізм (і його перша фаза - соціалізм) створюється на принципово іншій економічній основі - *суспільній власності на засоби виробництва*. Непримиренність соціальних інтересів пролетаріату і буржуазії, були обумовлені зосередженням усієї власності в руках буржуа. В якості основних завдань революційного переходу від капіталізму до соціалізму висувалися *експропріація (вилучення) приватної власності у буржуазії і встановлення диктатури пролетаріату*. Критерієм прогресу форм економічного, соціального, політичного і духовного життя визнавалась їх відповідність інтересам самого передового класу – пролетаріату. Вважається, що встановлення суспільної власності на засоби виробництва автоматично ліквідує усі форми соціальної нерівності.

Нове суспільство, з точки зору комуністичної ідеології, характеризується наявністю нової людини, що знехтувала матеріальний розрахунок і вигоду, що орієнтується на моральні стимули, "відчуття задоволеності від роботи на загальне благо". Найбільш важливим механізмом, інтегруючим різні елементи соціальної системи, визнається *комуністична партія*. Для повнішої реалізації її функцій як направляючої і керівної сили вона повинна перетворитися на владну структуру, зростися з державою.

Фашизм

На відміну від лібералізму, консерватизму і комунізму, орієнтованих на інтереси конкретних класів і соціальних груп, фашизм спирається на ідею расової переваги, національної ідентичності, намагаючись згуртувати населення навколо мети національного відродження.

Такі різновиди фашизму, як італійський фашизм і німецький націонал-соціалізм, були викликані до життя глибокою економічною кризою суспільств, що проводили технологічну модернізацію. Ускладнення соціальних стосунків доповнювалося глибокою економічною кризою кінця 20-х років ХХ ст., та приниженням національної свідомості більшості населення цих раїн у зв'язку с поразкою в Першій світовій війні 1914-1918. – усе це знецінювало ліберальні ідеали вільної особи.

Відмінність між ідеологіями італійського фашизму і німецького націонал-соціалізму полягає в тому, що якщо перша прагнула відродити могутність Священної Римської імперії і була не така переконлива, то друга виявилася в змозі згуртувати різні соціальні групи *ідеєю національної переваги арійської раси*, з'єднавши її з гаслами соціальної рівності і справедливості.

Формування умов для розвитку національної німецької держави передбачалося за рахунок "розширення життєвого простору на Сході", "усунення цілих расових одиниць" і "забезпечення продовольчого постачання"

(А. Гітлер). Ідейні корені фашизму сходять до расово-антропологічного напрямку соціології, зокрема, до робіт Ж.Гобіно, Х.Чемберлена. Теоретики фашизму збудували свою систему цінностей:

1. Нація - вища і вічна реальність, ґрунтована на спільності крові. Існує ієрархія рас і націй, вищі і нижчі, тому необхідно боротися за чистість вищої раси. 2. Вищі раси (арійська) повинні панувати. Нещадно знищуючи опір нижчих. "Необхідно звести слов'ян до мови жестів. Ніякої гігієни, ніяких щеплень. Тільки горілка і тютюн". Гітлер. 3. Сильна, нещадна влада тоталітарної держави, ядром якої є авторитарна партія, що забезпечує загальний контроль над особою і суспільством. 4. Культ вождя.

Створивши терористичні режими, фашизм знищив усі демократичні свободи і інститути. Загальне насильство стало головним інструментом влади.

Його ідеологія, були засуджені Нюрбернським трибуналом (але перший процес проти фашизму відбувся набагато раніше – в грудні 1943 року. І проходив він в Харкові, у будівлі театру опери і балету. Тоді, зимою 1943 року, про це написали газети всього світу.).

Проте вже в 50-60-і роки фашизм почав відроджуватись у вигляді **неофашизму**. Його живучість вимагає від нас розуміння його коренів і здійснення політики що перешкоджає його відродженню. Поживним середовищем фашизму є масовий рух протесту. Воно потребує ідеології, здатної доступно (примітивно) сформулювати цілі і способи їх досягнення, а також створити образ ворога, знищення якого відкриває шлях до рішення проблем. Чим глибше криза, що уразила суспільство, тим ширше соціальна база фашизму.

Анархізм

Анархізм не став впливовою суспільно-політичною течією, проте він мав місце в 19-20 повіках. Основу його теорії (анархія від грецького безвладдя), складає *ідея безвладдя, бездержавне облаштування суспільства*. Його головна мета - знищення держави і заміна його добровільною асоціацією громадян. Анархістські ідеї зустрічалися і в античності, і в середні віки і в Новий час. Але як політичну течію анархізм склався в Європі в 40-70-х ХХ століття. Теоретиками анархізму виступають мислителі, що дуже відрізняються один від одного. (М.Штирнер, Д.Уоррен, Б.Таккер, Прудон, М.А.Бакунін, П.Кропоткін.) Основні постулати: 1. Головна причина соціальної несправедливості – держава та її політико-правові інститути; 2. Заперечення будь-якої форми організації "згори - вниз". 3. Ліквідація будь-яких форм влади, правового примусу - це умова свободи особи.

У 19 столітті анархізм отримав поширення у рамках революційної атмосфери в Європі і США, проте його вплив не був істотним. Досягти своїх цілей анархісти намагалися: організацією масових виступів, індивідуальним терором, роботою в пролетарських профспілках, але не досягли успіху ніде.

Соціал-демократизм

Поряд з лібералізмом, але більш життєздатнішою і соціально ефективною на практиці виявилася ідеологія соціал-демократизму, вона представляє значною мірою центристську політичну орієнтацію, хоча

зародилася вона як ліва ідеологія усередині марксизму.

Пластичність її теоретичних положень, які ніколи не мали ортодоксального характеру, дозволила їй органічно змінюватися разом зі змінами соціальної дійсності. Вона інтегрувала багато досягнень політичної думки різних напрямів (у тому числі марксизму і лібералізму) і створила ідеологію, що виражає інтереси широких верств західного суспільства - робітників, інтелігенції, підприємців.

Теоретичні основи соціал-демократизму були закладені Е. Бернштейном в роботі "Передумови соціалізму і завдання соціал-демократії" (1899), де він звернув увагу на нові тенденції, що розвивалися в надрах капіталізму у кінці XIX ст. Це був відносно мирний період в розвитку капіталізму з ознаками стабілізації, зростанням промисловості, в наслідок науково-технічного прогресу та поступовою інтеграцією пролетаріату в буржуазне суспільство.

Е. Бернштейн вважав, що інтегроване буржуазне суспільство, є взаємозв'язком складних по своїй структурі економічних, політичних і соціальних інститутів, може бути перетворене тільки еволюційним способом, на основі демократії, солідарності, самовизначення без революцій і озброєної боротьби, які лише порушують природний хід соціального прогресу.

У зв'язку з цим соціалізм слід розуміти не як кінцеву мету, до якої прагне пролетаріат після здійснення революції, а як процес постійного зростання громадського добробуту, свободи, справедливості, - процес, що відбувається усередині капіталізму і пов'язаний з обмеженням експлуатації найнятого робітника, розширенням громадського контролю за виробництвом і державою.

Наслідуючи таке розуміння соціалізму, Е. Бернштейн відкинув висновки класичного марксизму про класову боротьбу як рушійну силу розвитку суспільства, про революцію як спосіб усунення панування буржуазії, про пролетаріат як авангард громадських перетворень і про диктатуру пролетаріату як нову форму влади трудящих. Замість них він висунув положення про реформу як єдино можливого і доцільного способі перетворення західного суспільства і демократії, як формі соціального перевлаштування.

З точки зору Е. Бернштейна, держава є органом управління суспільством, який у міру зміцнення демократії і затвердження загального виборчого права втрачає свій класовий характер, стає надкласовим і виражає інтереси усіх членів суспільства. Причому державна влада має бути розділена на виконавчу, законодавчу і судову і повинна спиратися на розвинені інститути парламентської демократії.

Важливим вкладом міжнародної соціал-демократії в політичну теорію і практику є концепція "соціальної держави". Вона виходить з того, що громадський прогрес може забезпечуватися лише співпрацею і партнерством між підприємцями і найнятими робітниками. При цьому кожною із сторін слід враховувати інтереси одна одної. Держава виступає координатором стосунків між підприємцями і найнятими робітниками. Вона захищає інститут приватної власності, що є двигуном прогресу і основою соціальних прав власників. Разом з цим держава піклується про тих, хто потребує соціального захисту.

Система соціального захисту поширюється на усі соціальні групи, а не тільки на соціально ущемлених.

Функціонально політична система будується на поєднанні, по-перше, сильної централізованої влади в особі інститутів парламентської представницької демократії (парламент, уряд, відомства), що забезпечує політичну стабільність суспільства, загальне регулювання соціальних процесів, і, по-друге, демократичності громадських структур, що відбивають високу міру децентралізації влади, зрілості форм безпосередньої демократії, що спираються на принципи самоврядування з широким спектром фінансовий і юридичний самостійність.

Політична практика і ідеологія соціал-демократії сформували певний тип політичної культури, в основі якої лежать здоровий глузд, реалізм, терпимість до інакомислення, прихильність демократії, чесність в політичній боротьбі, схильність до компромісу і суспільного консенсусу.

Кожна з провідних ідеологій, що виникли в 18-19 століттях, виражала інтереси певних соціальних груп. Проте глибокі соціальні зміни в економічній і соціальних структурах сучасного суспільства роблять неможливим збереження чистих ідеологій. В умовах взаємозалежного світу стираються чіткі межі між ними в області програмних установок, з одних і тих же соціальних шарів виходять прибічники різних ідеологій. І усе це стирає чіткі межі між ними.

Тема 4. ПОЛІТИЧНА ВЛАДА

1. Влада як соціальне явище. Поняття політичної влади.
2. Політична влада, її джерела та ресурси.
3. Функції політичної влади та її класифікація.
4. Концепції влади. Легітимність влади.

1. Влада як соціальне явище. Поняття політичної влади

Між повсякденним і науковим трактуванням терміна "влада" існує чітке розходження. Це пов'язано не лише з багатозначністю самого слова "влада", але і з різними способами його вживання.

Поняття "влада" прийнято трактувати як вплив, який чиниться на інших людей; досягнення певних цілей; як можливість використання певних засобів; як особливий тип дій, заснований на можливості змінювати поведінку інших людей; як особливий вид відносин між керуючим і керованим; як можливість прийняття рішень, які регулюють розподіл благ у конфліктних ситуаціях.

Різні трактування поняття "влада" тим не менш вказують, що влада - це основний і необхідний елемент життєдіяльності будь-якої соціальної системи, специфічне ставлення принаймні між двома суб'єктами (окремими людьми, соціальними групами, політичними інститутами).

Влада є соціальним феноменом. Але його соціальний зміст

неоднозначний, оскільки владний початок може бути конструктивним і створюючим, тобто бути реалізований шляхом гармонізації інтересів і потреб більшості населення, а може мати руйнівні наслідки, оскільки може здійснюватися всупереч інтересам індивіда і суспільства в цілому і підтримувати цілісність суспільства за допомогою прямого придушення інтересів однієї групи (керованих) іншою групою (керуючих).

Необхідно також враховувати соціальну сутність влади, яка визначається тим, що вона виникає в суспільстві, оскільки без влади настає хаос, саморуйнування соціальних зв'язків; забезпечує цілісність і упорядкування різноманітних інтересів і відносин між людьми, створюючи загальні для всіх правила поведінки; виступає в якості універсального механізму інтеграції за допомогою різних засобів, у тому числі і примусу (люди займають у суспільстві неоднакове соціальне становище, мають різний рівень життя, матеріального стану, освіти, зайняті різними видами праці тощо). Як відомо, суспільство являє собою сукупність індивідів, можливості яких помітно різняться, що породжує прояви природної і соціальної нерівності людей в суспільстві, а часом і протилежність їх інтересів і потреб. Без влади, то суспільство загинуло б під вантажем нескінченних внутрішніх протиріч. Влада ж погоджує неспівпадаючі інтереси, регулює взаємовідносини між їх носіями, забезпечує взаємодію соціальних суб'єктів і тим самим оберігає суспільство від анархії і розпаду.

Влада функціонує на громадському, публічному і особистому рівнях соціальної структури суспільства, тому існують різні види влади: економічна, сімейна, політична, судова, законодавча.

2. Політична влада, її джерела та ресурси

Найбільш важливим видом влади є політична влада, оскільки політика є причиною, умовою та засобом влади.

Під політичною владою прийнято розуміти здатність одного суб'єкта нав'язувати свою волю групам, масам, організаціям, індивідам, використовуючи при цьому інститути та ресурси держави.

Політична влада здійснюється через діяльність законодавчих, виконавчих і судових органів держави. Здатність одного суб'єкта вирішальним чином впливати на інший суб'єкт може бути заснована на різних ресурсах: страху, інтересі, переконанні, традиції, законі, звичаї тощо.

Основними рисами політичної влади є: верховенство і обов'язковість її рішень для всякої іншої влади; звернення до всіх громадян; моноцентричність (наявність єдиного центру прийняття рішень); наявність особливого апарату управління і примусу; використання легальної сили, опора на традиції і почуття; публічність, тобто загальність і безособовість (звертається до всіх громадян від імені всього суспільства з допомогою права).

Особливостями політичної влади є її пов'язаність зі сферою політичних відносин, основою яких політичне управління; залежність від специфіки політичної системи, інституту держави; обмеженість політичним режимом.

Отже, специфіка політичної влади в тому, що вона завжди носить

суспільний характер і зачіпає інтереси великих груп людей.

Джерелами влади можуть бути закон, сила, авторитет, престиж, багатство, інтерес, харизма, знання, ідеї, організація. Якщо згадати численні приклади з історії, то стає зрозуміло, що дуже часто джерелом влади була і є аж до сьогоднішнього дня сила. Не менше значення в якості джерела влади, особливо в сучасних умовах, має багатство. Хоча немає прямого зв'язку між рівнем матеріального багатства і ступенем доступу до влади, здатністю нею оволодіти, проте політична влада здатна концентрувати в своїх руках значні матеріальні ресурси. Наявність подібних ресурсів може сприяти формуванню у об'єкта влади такого мотиву, як інтерес. Влада, заснована на інтересі, як правило, є найбільш стабільною.

Ресурси влади - це конкретні засоби, за допомогою яких суб'єкт влади впливає на об'єкт для досягнення своїх цілей.

Відомі кілька типологій ресурсів влади. Однією з найбільш поширених є типологія, заснована за сферним принципом, коли окремі види ресурсів класифікуються за сферами їх застосування: економічні, соціальні, культурно-інформаційні, правові, силові та ін.

Економічні ресурси завжди були найважливішими ресурсами будь-якої влади. Без них і в сучасному суспільстві неможливо ні опанувати владу, ні успішно нею розпоряджатися.

Соціальні ресурси влади - це здатність влади змінювати за допомогою різних важелів, включаючи і економічні, соціальний статус індивідів і суспільних груп, забезпечуючи їх підтримку і досягаючи цим певних цілей.

Різноманітними є культурно-інформаційні ресурси. Поряд з власне інформацією, без якої неможливо сьогодні функціонування будь-якої суспільної структури, до культурно-інформаційних ресурсів відносяться різноманітні наукові знання, ідеї, духовні цінності.

До силових ресурсів належать засоби насильства і примусу, включаючи зброю, а також державні інститути, з цим примусом пов'язані: армія, поліція, служба безпеки, в'язниця тощо.

Демографічні ресурси - це самі люди, без яких жодна влада не може обійтися. Прикладом використання демографічних ресурсів є підбір і розстановка кадрів в різних сферах суспільного життя, в тому числі в структурах влади і управління.

Правові ресурси - це закони та інші нормативні акти (укази президента, розпорядження уряду), які використовуються владою в процесі свого функціонування.

Політична влада часто розуміється як синонім державної влади, що спирається на основні інститути держави (парламент, уряд, правоохоронні органи) і використовує всі ресурси, контрольовані державою. Але в сфері політики влада проявляється і в інших формах. Можна говорити, наприклад, про партійну владу, владу громадських організацій (зокрема професійні спілки), духовну, владу, засновану на використанні культурно-інформаційних ресурсів.

3. Функції політичної влади та її класифікація.

Суспільне призначення політичної влади полягає в тому, що політична влада, по-перше, є інструментом підтримки цілісності держави, а по-друге, - засобом регулювання процесу реалізації соціальними суб'єктами своїх індивідуальних, групових та спільних інтересів.

До функцій політичної влади відносяться: формування політичної системи суспільства; організація політичного життя і політичних відносин, які включають відносини між державою і суспільством, громадськими групами, класами, асоціаціями, політичними інститутами, апаратами і органами державного управління, партіями, громадянами тощо; управління справами суспільства і держави на різних рівнях; керівництво органами влади і політичними органами, а також неполітичними процесами; контроль політичних та інших відносин.

Від виконання політичною владою своїх функцій залежать її ефективність, тип правління, політичного режиму, державного устрою та інші політичні характеристики певного суспільства.

В процесі реалізації даних функцій формується певна форма правління в державі, форма її устрою, політичний (державний) режим.

Класифікація політичної влади відштовхується насамперед від форм інституціоналізації. Вона бере початок ще від давньогрецьких і елліністичних мислителів Платона, Аристотеля, Полібія. В якості підстав вони брали кількість центрів володарювання і «правильні» чи «неправильні» методи правління. Звідси - поділ на правильно інституалізовані форми: монархію, аристократію, демократію (політтю) і неправильно інституалізовані - деспотію (тиранію), олігархію, демократію, що переходила в охлократію.

Сучасна наукова класифікація політичної влади передбачає використання таких підстав, як: ступінь наближення до центру державної інституціоналізації (урядова, обласна, районна, міська); суб'єкт владного панування (влада станова, класова, партійна, народна, президентська, парламентська); кількісна ознака (монократична, олігархічна, поліархічна); форма правління (монархічна, республіканська; політичний режим (влада демократична, авторитарна, тоталітарна); соціальний тип (родоплемінна, рабовласницька, феодальна, буржуазна тощо); функції (виконавча, законодавча, судова, контрольна); сфера політики (внутрішньополітична та зовнішньополітична, міжнародна влада всесвітніх та регіональних організацій, спілок, блоків країн та інтегрованих державних співтовариств); публічність (влада офіційна і тіньова).

4. Концепції влади. Легітимність влади.

Для пояснення природи влади в політичній науці існує декілька концепцій.

Міфологічна концепція влади (Л.Дюгі) пояснює, що для виправдання «законності» панування «сильних» над «слабкими» створюються міфи про походження влади - міф про «божественний характер влади» (використовувався в традиційних суспільствах Стародавнього Сходу, Античності, Середньовіччя, підтримувався древніми, а пізніше світовими релігіями) і міф про «громадську волю» (використовується в Новий і Новітній

час). Обидві гіпотези («влада - від Бога» і «влада - від людей») однаково недоказові і однаково незаперечні, а тому - рівноправні.

Прибічники *теологічної концепції* (вчені-богослови) розглядають владу як божественну настанову, вважаючи, що потреба у владі обумовлена «природною гріховністю» людини. *Біологічна концепція* (Ф. Ніцше) вважає владу механізмом для приборкання біологічної агресії, що закладена в людині. *Біхевіористська концепція* (Ч. Мерріам, Г. Лассуель) розглядає прагнення до влади як домінуючий мотив політичної активності людини. Засновники *психоаналітичної концепції* (З.Фрейд, К. Хорні) вважають владу способом панування несвідомого над людською свідомістю. Структурно-функціональна концепція (Т. Парсонс) вважає владу відносинами нерівноправних суб'єктів, чия поведінка обумовлена виконуваними ролями (керуючих та керованих). *Соціальна конфліктологія* розглядає владу як панування та підкорення, можливість або здатність політичного суб'єкта здійснювати (нав'язувати) свою волю. Відповідно до *дуалістичної концепції* (М. Дюверже) влада є подвійною: вона ґрунтується і на прямому примушенні, і на переконанні підлеглих в справедливості свого підкорення.

Крім перелічених концепцій влади існують і інші, такі як телеологічна концепція влади (Б. Рассел), мобілізаційна (К. Дойч) тощо.

Будь-яка публічна влада в процесі виникнення, розвитку і функціонування може по-різному оцінюватися людьми. При цьому діапазон оцінок простягається від безумовного визнання даної влади до категоричного її ігнорування. Позитивна оцінка, прийняття населенням влади, визнання їм її права управляти і згода підкорятися цій владі означає її *легітимність*.

Термін "легітимність" (від лат. законний) виник на початку ХІХ століття у Франції і висловлював прагнення прихильників монархії відновити після революції владу короля як єдино законну, на відміну від влади узурпатора. Тоді ж легітимність придбала й інший сенс - визнання даної державної влади і території держави на міжнародному рівні.

Сьогодні, легітимність - це обов'язкова ознака цивілізованої влади, визнання громадянським суспільством і світовим співтовариством її правомірності.

Необхідно відзначити, що легітимність влади не означає її юридично оформленої законності, оскільки законність розуміється як дія за законом. Легітимність і легальність в категоріальному плані є близькими, але незважаючи на їх схожість, не є тотожними. "Легітимність" як поняття носить оціночний, етичний і політичний характер, а "легальність" - юридичний і етично нейтральний.

Будь-яка влада, яка видає закони, навіть найбільш непопулярні, і забезпечує їх здійснення, є легальною. У той же час вона може бути нелегітимною, тобто не прийматися народом, видавати закони на власний розсуд, використовувати їх як зброю організованого насильства. У суспільстві може існувати не тільки нелегітимна влада, а й нелегальна, наприклад влада тіньовиків, мафіозних структур.

Легітимна влада заснована на визнанні громадянами права носіїв влади

пропонувати норми поведінки членам суспільства. Однак, завжди існує певна частина суспільства (незгодна меншість), яка не визнає і не приймає навіть законно обрану владу. Тому легітимність означає, що більшість членів суспільства визнає наявну владу і виконує її закони і накази, підпорядковується цій владі. Якщо виходити із загального визначення влади, в основі якої зазвичай лежить право суб'єкта і його можливість правити (панувати), то тоді "легітимність влади означає правову обґрунтованість влади, визнання її такою в очах суспільства, відповідність влади законам держави і традицій політичного життя. Легітимність влади протистоїть узурпації влади, її захопленню. Вона забезпечує стабільність і стійкість влади, забезпечує цілісність суспільства, єдність об'єктів і суб'єктів політики.

Тема 5. ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ

1. Політичний режим: поняття, ознаки та класифікація
2. Тоталітарний режим
3. Авторитарний режим
4. Демократичний політичний режим

1. Політичний режим: поняття, ознаки та класифікація

Серед базових для політичної науки понять - поняття "політичний режим" займає надзвичайно важливе місце. Сутність даного поняття полягає в розкритті реального механізму влади на протиположності формальному його визначенню.

Політичний режим – це система засобів і методів здійснення політичної влади, модель взаємодії державно-владних структур і громадян. Будь-який політичний режим визначається трьома елементами: процедурами і способами організації владних інститутів та безпосереднім здійсненням влади; стилем ухвалення соціально-політичних рішень; взаємовідносинами між політичною владою і громадянами. Політичний режим, таким чином, охоплює: порядок формування представницьких установ; становище та умови діяльності політичних партій; правовий статус людини; права та обов'язки громадян; порядок функціонування карних і правоохоронних органів; співвідношення й регламентацію дозволеного та забороненого.

Політичний режим визначається багатьма параметрами. Серед них найважливішими є такі, як: ступінь участі народу у формуванні політичної влади; гарантованість прав і свобод особистості і їх співвідношення з правами держави; ступінь реальної участі народу в політичному житті, наявність механізмів прямої демократії; характеристика реальних механізмів здійснення влади в суспільстві; положення засобів масової інформації, ступінь гласності в суспільстві і прозорості державного апарату; реальне співвідношення між законодавчою, виконавчою і судовою владою; положення політичних партій, рухів, громадських об'єднань в політичній системі; функціонування системи соціального представництва; політичне і юридичне становище і роль в

суспільстві силових структур держави (армії, поліції, органів державної безпеки тощо) домінування певних методів (переконання, примусу і т.п.) при здійсненні політичної влади; врахування інтересів меншості при прийнятті політичних рішень; наявність механізмів політичної та юридичної відповідальності посадових осіб, включаючи самих вищих.

Таким чином, політичний режим є своєрідним соціально значущим «барометром», що визначає стан і якісний зміст державності, ступінь її демократичності, тенденцій розвитку, взаємодії з громадянським суспільством, поєднання примусу і переконання як основних методів владарювання, рівень політичного і ідеологічного плюралізму. Категорія «політичний режим» застосовується при дослідженні таких явищ, як історичний тип, сутність, зміст і форма держави, при визначенні співвідношення держави і права, положення особистості в суспільстві, ролі партій у політичній системі тощо.

Треба звернути увагу на те, що функціонування політичного режиму залежить від співвідношення політичних сил у суспільстві, особистості політичного лідера країни та якостей правлячої еліти; історичних і соціокультурних традицій; політичної культури громадян. Політичний режим складається та змінюється поступово, внаслідок спільних зусиль усіх суб'єктів політичного процесу.

Залежно від ступеня соціальної свободи індивіда і характеру взаємин держави і громадянського суспільства розрізняють три типи режимів: тоталітарний, авторитарний і демократичний.

2. Тоталітарний політичний режим.

Тоталітаризм – це спосіб організації життєдіяльності суспільства, який характеризується повним відчуженням громадян від політичних процесів, монополізацією політичного життя в одному центрі, політизацією та регламентацією усіх сфер життєдіяльності суспільства, всебічним і загальним контролем влади за поведінкою громадян, з'єднанням партії і держави, державною монополією на засоби масової інформації, єдиною та обов'язковою для всіх ідеологією. Тоталітарний політичний режим призводить до політичної пасивності людей, безконтрольності державного апарата, зростанню бюрократизму, який характеризується повним відривом інтересів народу від носіїв влади.

Тоталітарні політичні режими виникли в ХХ столітті, хоча тоталітарні ідеї містилися в більшості утопічних моделей суспільного устрою, висунутих політичними мислителями різних епох, починаючи з античності.

Теорія тоталітаризму складалася в основному на основі аналізу політичних режимів соціалістичних країн, фашистських режимів в Італії та Німеччині. Однак після того, як фашистський і нацистський режими були ліквідовані, а в країнах соціалізму відбулася відносна лібералізація, виникли проблеми з адекватністю опису за допомогою цієї теорії особливостей різних політичних режимів, які тяжіли до тоталітаризму.

Сьогодні тоталітаризм прийнято трактувати як нормативне поняття, що

знаходить практичне втілення в ідеології, політичному русі та реальній політичній системі. У такому плані тоталітаризм характеризується прагненням до всеосяжної організованості суспільства і повного контролю за особистістю з боку влади, до радикального перетворення всієї суспільної системи відповідно до революційної за своїм характером соціальної утопії, яка не залишає місця для індивідуальної свободи і соціальних протиріч.

Виникнення тоталітарних режимів було викликано рядом передумов. Серед них найбільш загальними вважаються складність переходу ряду країн до індустріальної стадії розвитку при слабкості демократичних інститутів, атомізація суспільства в результаті швидкого руйнування передіндустріальних соціальних структур та інститутів, нездатність правлячих еліт вирішувати проблеми модернізації з допомогою механізмів права і вільного ринку. Саме країни, найбільш сильно порушені історичними катаклізмами, виявилися в кінці кінців у владі тоталітаристських сил.

Залежно від пануючої ідеології та особливостей політичної практики тоталітарні режими поділяють на комунізм, фашизм і націонал-соціалізм.

Комуністичний режим (соціалізм) став історично першою і класичною формою тоталітаризму. У ньому риси тоталітаризму представлені в найбільш повному вигляді. Разом з тим необхідно враховувати, що комунізм виріс з вікової мрії людства про загальну рівність, соціальну справедливість і розумно організоване суспільне життя.

Фашистський режим вперше був встановлений в Італії в 1922 р. У ньому тоталітарні риси були виражені не в повній мірі. В державі впливові позиції зберегли імператор, аристократія, офіцерський корпус і церква. Італійський фашизм проголошував за мету не стільки радикальне будівництво нового суспільства, скільки відродження італійської нації і величі Римської імперії, встановлення порядку, твердої державної влади.

Націонал-соціалізм як реальний політичний і суспільний лад утвердився в Німеччині у 1933 р. Це консолідований тоталітарний режим, який багато запозив у радянського комунізму, зокрема форми організації тоталітарної партії і держави. Головною метою він проголошував світове панування арійської раси, для досягнення якого прагнув до крайньої мілітаризації і нестримної військової експансії, до геноциду в окупованих країнах і територіях.

Таким чином, головні відмінності основних різновидів тоталітаризму чітко виражені в їх цілях (відповідно: комунізм, відродження імперії, світове панування арійської раси) і соціальних перевагах (робітничий клас, нащадки римлян, німецька нація).

Характерними рисами тоталітаризму є: ідеологізація всього суспільного життя при монопольному пануванні «єдино вірної» ідеології (класової, расової, націоналістичної), жорстоке придушення будь-якого інакомислення; панування гранично централізованого політичного руху на чолі з масовою партією тоталітарного типу; заборона на будь-яку політичну опозицію; тотальне маніпулювання суспільною свідомістю за допомогою всеосяжної системи пропаганди і агітації, формальної колективістської-

демократичної мобілізації і мобілізувати участі (у виборах, маніфестаціях і т.д.), в політичній свідомості цілеспрямовано формується уявлення про єдність влади і народу; монопольний державний контроль над економікою, засобами масової інформації, культурою, релігією аж до особистого життя громадян, побутовими та навіть шлюбно-сімейними відносинами; домінування в управлінні методів насильства, примусу, терору; наявність потужного апарату соціального контролю і примусу (служби безпеки, армія, поліція); централізація державної влади, сакралізація (обожнювання) її носіїв, культ вождів.

3. Авторитарний політичний режим.

Авторитаризм – тип політичного режиму, який зберігає верховенство влади однієї людини або групи осіб, яким належать широкі повноваження. Ця влада спирається на озброєні сили або політичну поліцію. Разом із тим, на відміну від тоталітаризму, у межах авторитарного політичного режиму послаблюється монополізація політичного життя. Досить часто авторитарні режими – це наслідок нестабільності, нестійкості перехідних періодів суспільного розвитку.

Авторитарний політичний режим можна визначити як необмежену владу однієї особи або групи осіб, яка не допускає політичну опозицію, але зберігає автономію особи і суспільства у внеполітичних сферах

Ознаками авторитарного режиму є: автократизм або невелика чисельність носіїв влади (монарх, диктатор, військова хунта, олігархічна група); непідконтрольність влади народу, звуження або зведення нанівець дії принципів виборності державних органів і посадових осіб; ігнорування принципу розподілу влади; обмеження ролі представницьких органів; монополізація влади і політики, недопущення реальної політичної опозиції і конкуренції; відмова від тотального контролю над суспільством, невтручання або обмежене втручання у неполітичні сфери, перш за все в економіку; відсутність єдиної ідеології; проголошення, а не реальне забезпечення прав і свобод особистості (перш за все, в політичній сфері); не підконтрольність силових структур суспільству.

В останні десятиліття західні науковці визначають авторитаризм, як спосіб правління з обмеженим плюралізмом. Стверджують, що він цілком сумісний з економічним, соціальним, культурним, релігійним, а частково і з ідеологічним плюралізмом. Авторитарна влада має порівняно високу здатність забезпечувати політичну стабільність і громадський порядок, мобілізувати суспільні ресурси на рішення визначених завдань.

Однак авторитарний режим без масової підтримки і розвитку хоча б мінімальних демократичних інститутів навряд чи може бути інструментом прогресивного реформування суспільства. Тому можна, ймовірно, лише говорити про зміцнення влади при її підконтрольності громадянам. Досвід останнього десятиліття показує, що авторитарні режими недовговічні і поступаються місцем демократії.

4. Демократичний політичний режим.

Демократичний режим характеризується децентралізацією влади з метою надання різним суб'єктам можливості рівномірного впливу на функціонування владних органів. Це форма організації суспільно-політичного життя, заснованого на принципах рівноправності його членів, періодичній виборності органів управління і прийняття рішень у відповідності з волею більшості. Зважаючи на зростаючу роль демократії в сучасному світі, дана тема потребує окремого і глибокого аналізу.

Демократія, як форма організації політичного життя відома ще з V – IV ст. до н.е. З тих пір вона постійно розвивається та видозмінюється. Принципи народовладдя застосовуються в досить різних соціально-економічних і історичних умовах, що зумовлює не тільки різноманітність її практичних форм, але і безліч теоретичних тлумачень. Однак основним в демократії є права і свободи людини, рівність, соціальна справедливість і солідарність. Тому під демократією слід розуміти таку форму організації і функціонування політичної системи, при якій існують рівні можливості для здійснення прав і свобод кожного члена суспільства. Крім того, демократія – це форма державно-політичного устрою суспільства, що ґрунтується на визнанні народу джерелом і носієм політичної і державної влади.

Основними рисами демократії, що відрізняють її від інших політичних режимів, є наступні: визнання народу джерелом і носієм політичної влади; пріоритет прав людини над правами держави; наявність і чітке визначення громадянських прав і обов'язків; визнання рівності всіх перед законом; рівна можливість участі у політичному житті усіх громадян; виборність основних органів влади, їх відповідальність і підзвітність народу; економічна свобода.

Важливо усвідомити, що демократія не є ідеальним політичним режимом. Очевидно, що панівний клас, група, чи політична партія, що мають більший вплив у даному суспільстві, будуть прагнути використовувати владу у своїх класових або групових інтересах. Однак у самій сутності демократії, з моменту її виникнення, було закладене прагнення людей до соціальної справедливості і соціальної рівності, і, скажімо, вже наявність Конституції у демократичній державі, несе у собі певні загальнолюдські інтереси, закріплюючи права і обов'язки всіх громадян.

Аналіз сутності демократії не може бути повним без детального розгляду принципів, на яких вона базується. Серед основних принципів демократії слід назвати свободу слова, зборів, недоторканність особистості і її майна, виборність всіх органів державної влади, плюралізм і консенсус, підкорення меншості більшості, верховенство законів, принцип свободи і відповідальності громадян, принцип розподілу влади на законодавчу, виконавчу та судову, гласність, вивчення та урахування суспільної думки, принцип презумпції невинності.

В Україні демократичний розвиток має свої особливості, що впливають на перспективи розвитку консолідованої демократії в нашій країні. Демократичний розвиток посткомуністичного типу, на відміну від інших, не відбувається за класичною схемою, коли нація і держава з'являються раніше,

ніж починається демократія. Україна сьогодні вирішує одночасно чотири важливих проблеми, з якими жодна країна зрілої демократії не стикалася: створює державу, формує націю, демократизує політичну систему і розбудовує ринкову економіку. Тобто одночасно в Україні відбувається і модернізація і демократизація суспільства. Слід усвідомити, що недопустимо як штучно прискорювати процес демократизації суспільства, так і гальмувати його. Демократія має визрівати на національному ґрунті поступово і послідовно, її межі повинні бути обумовлені логікою розвитку посткомуністичного суспільства, його трансформацією у демократичну європейську державу.

Тема 6. ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА. ДЕРЖАВА ЯК ОСНОВНИЙ ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ.

1. Політична система суспільства : структура, функції, типи
2. Держава як стрижневий елемент суспільства

1. Політична система суспільства : структура, функції, типи.

Різні політичні явища в суспільстві об'єднані поняттям «політична система» суспільства.

Політична система є однією з частин (або підсистем) сукупної суспільної системи. Вона взаємодіє з іншими її підсистемами: соціальною, економічною, ідеологічною, етичною, правовою, культурною тощо.

Політична система конкретного суспільства визначається його класовою природою, соціальним устроєм, формою правління (парламентського, президентського), типом держави (монархія, республіка), характером політичного режиму (демократичного, тоталітарного, авторитарного), соціально-політичних відносин (стабільних або ні, гостроконфліктних або консенсусних), політико-правовим статусом держави (конституційна, з розвинутими або нерозвинутими правовими структурами), характером політико-ідеологічних та культурних відносин у суспільстві (відносно відкритих або закритих, з паралельними тіньовими, маргінальними структурами або без них), історичним типом державності (централістським, з ієрархічними бюрократичними структурами), історичною та національною традицією укладу політичного життя (політично активним або пасивним населенням, з кровно-родинними зв'язками або без них, з розвинутими або нерозвинутими громадянськими відносинами тощо.

Створення політичної системи розпочинається з поділу суспільства на класи та з виникненням держави. З розвитком суспільства та зростанням ролі держави політична система стає все більш складною та розгалуженою. Її структура та механізм функціонування визначаються рівнем економічного, соціального, духовно-морального розвитку суспільства, а також різними факторами міжнародного та іншого характеру.

Термін «політична система» суспільства належить до відносно нових понять, що стали широко використовуватися в суспільних науках уже в наш час. Необхідність виділення в науці про політику категорії «політична система суспільства» зумовлена значним розширенням у ХХ ст. сфери політичних дій державних інститутів, політичних партій, суспільно-політичних організацій, рухів, що зв'язані з боротьбою за політичну владу та її здійснення

Існує понад двадцять визначень поняття «політична система» в основі яких лежать різні критерії. Наведемо деякі з них.

Політична система суспільства— це система відношень, пов'язаних з політикою, її виробленням та практичним здійсненням; це—регулятор упорядкування політичного життя суспільства; це— система відношень, ідей, інститутів, політичних і правових норм, пов'язаних з формуванням і здійсненням влади та управління.

Отже, поняття «політична система» відображає єдність двох боків політики: організації і діяльності, діяння і структури.

Будь-яка політична система має певну структуру зі стійкими елементами і стійкими зв'язками між ними. Політичні системи можуть мати складну або просту структуру. Це залежить від інститутів, які в неї входять, від глибини політичного розподілу праці.

В структурі політичної системи виділяються такі підсистеми:

- Інституційна – організації та установи;
- нормативна – правові і моральні норми, політичні традиції;
- функціональна – форми і напрямки політичної діяльності, різні політичні процеси, способи і методи здійснення влади;
- комунікаційна – об'єднуючі зв'язки, форми взаємодії (між політичними партіями і державою, економічною і політичною підсистемами);
- ідеологічна – погляди, їх система.

В літературі виділяються такі структурні елементи політичної системи:

- 1) політичні відносини – відносини між класами, соціальними прошарками, групами, націями і народностями в зв'язку з владою, її завоюванням, закріпленням, використанням. Здійснення державної влади складає головну сферу політичних відносин в суспільстві.
- 2) політична свідомість – сукупність політичних ідей, поглядів, визначених в законах держави, документах правлячої партії, громадських організацій. Політична свідомість відображає найбільш суттєві, корінні економічні зміни та класово-політичні інтереси. Своє об'єктивне відбиття політична свідомість знаходить в політичній діяльності, яка проявляється у високій соціально-політичній активності усього суспільства;
- 3) політична культура-це ідейний і моральний стан суспільства, яке уміє об'єктивно оцінити суспільні явища, події, бачити їх можливу перспективу в умовах демократії, гласності і політичного плюралізму;
- 4) політичні та правові норми-це партійні і державні директиви, норми Конституції, уставні норми громадських організацій, політичні принципи, Політичні і правові норми найбільш пов'язані з державою, за допомогою якої

воля класу, народу в цілому перетворюється в загальнообов'язкові розпорядження, нормативні акти, правила. Політичні і правові норми регулюють політичні відносини, надають їм упорядкованість, окреслюють бажане і небажане, дозволене і недозволене з точки зору укріплення політичної системи;

5) політична організація-це сукупність політичних інститутів, конкретних організацій і установ, включаючи державу, політичні партії, громадські організації, за допомогою яких здійснюється управління та керівництво суспільством. Деякі автори в політичну організацію, крім названих, включають також засоби масової інформації, церкву, неформальні організації і рухи і т. ін.

До функції політичної системи відносяться наступні.:

- визначення цілей та завдань суспільства;
- вироблення програм життєдіяльності суспільства відповідно з інтересами правлячих верств;
- мобілізація ресурсів суспільства для досягнення поставлених цілей та інтересів;
- контроль за розподілом цінностей;
- забезпечення відповідності політичного життя політико-правовим нормам;
- інтеграція суспільства навколо загальних соціально-політичних цілей і цінностей .

Класифікація політичних систем різноманітна і, базується на значній кількості критеріїв. Деякі автори розподіляють всі політичні системи світу на п'ять типів:

- 1) ліберальні демократії з опорою на лібералізм в прийнятті рішень;
- 2) комуністичні системи з пріоритетом на рівність соціальних благ і зневагою до ліберальних засобів їх здобуття;
- 3) традиційна держава, яка управляється олігархією і консервативна по своїй суті і характеру, де розподіл соціальних і економічних благ здійснюється не рівномірно;
- 4) популістські системи, які склалися в країнах, що розвиваються. Вони часто є авторитарними, тому що для здобуття більшої рівності потрібні авторитарні засоби;
- 5) авторитарно-консервативна система, характерною рисою її є проведення активної політики для збереження тієї нерівності, що вже склалася.

Достатньо поширений розподіл систем на тоталітарні, авторитарні і демократичні. Критерієм їх розмежування постає політичний режим, як сукупність засобів і методів здійснення політичної влади.

Життєдіяльність будь-якої політичної системи залежить від її спроможності змінюватися, відповідно з новими суспільними процесами, формувати згуртоване суспільство, реальну єдність інтересів і цілей держави і громадян.

Під політичною системою України розуміють сукупність політичних

відносин, правових і політичних норм, інститутів та ідей, пов'язаних з формуванням і здійсненням влади та управлінням суспільством. Україна обрала демократичний тип політичної системи. Сьогодні в нашій державі відбувається активний процес становлення нового типу політичної системи, що відображається у формуванні системи органів місцевого самоврядування, запровадженні інституту президентської влади, поділі політичної влади та наявності механізму стримувань і противаг.

Політична система України характеризується як:

- відносно стабільна система, яка спроможна легко трансформуватися в нестабільну внаслідок поглиблення конфліктів між основними політичними блоками, у т. ч. й усередині державного механізму;
- система з відносно низьким темпом соціальних процесів та недостатньо сприйнятлива до соціальних новацій;
- молода самостійна система, яка фактично не має достатньо ефективних сучасних традицій та досвіду самостійного функціонування;
- централізована, з деякими елементами регіоналізації та децентралізації;
- система, що здійснює не весь комплекс функцій, які є необхідними для забезпечення нормального функціонування цивілізованого суспільства;
- перехідна від закритої до відкритої;
- система, що діє в умовах надзвичайної, а не нормальної ситуації.

Основними напрямками формування і розвитку нової політичної системи України є:

- побудова демократичної, соціальної, правової держави;
- утвердження громадянського суспільства;
- подальший розвиток і вдосконалення політичних відносин, політичних принципів та норм;
- зростання політичної свідомості та політичної культури суспільства й особи;
- удосконалення діяльності засобів масової інформації.

2. Держава як стрижневий елемент суспільства.

Основним компонентом політичної системи є держава, якій належить особливе місце в політичному житті суспільства. Саме держава є головним носієм політичної влади, головним знаряддям реалізації класових інтересів, головним суб'єктом і водночас головним об'єктом політичної діяльності та політичних відносин у суспільстві.

Тільки держава як головний інститут влади володіє правом на суверенність, тобто верховенство всередині країни, та на зовнішню незалежність. Таке становище державної влади в суспільстві впливає, по-перше, з того, що вона володіє таким засобом охорони влади, як державний апарат і, по-друге, реалізує свою волю в нормах права. Специфічна ознака державної влади виявляється в існуванні спеціальних державних службовців, у функціонуванні армії, адміністрації, судів, служби безпеки тощо. Держава – це всеосяжна організація в суспільстві і його офіційний представник. Саме держава володіє виключним правом на нав'язування своєї волі за допомогою

апарату насильства –армії, поліції, служби безпеки тощо. Якщо влада неефективно використовує легітимне насильство, це може за певних умов призвести до поширення думки про право на використання насильства приватними особами та окремими організаціями. Така ситуація в суспільстві може підірвати державну монополію на насильство і призвести до неконтрольованого поширення насильницьких дій, що стане загрозою державній безпеці

Як політичний інститут, держава виникає в період розкладу родоплемінного ладу. В первісному суспільстві держава не існувала. З виникненням приватної власності, а разом з нею і класів, виникає потреба охороняти приватну власність, владу і спокій її володарів. Існують різні теорії виникнення і розвитку держави: теологічна, патріархальна, суспільного договору, насилля, марксистська, тощо.

До основних ознак держави належать:

- наявність адміністративного і правового порядку;
- примусовий характер дій;
- поширення їх на певну територію;
- монополія законного застосування насильства.
- територія, яка визначена кордонами і на яку поширюється юрисдикція даної держави;
- населення, на котре поширюється її влада;
- наявність ідеологічної програми політичної влади;
- державний апарат, за допомогою якого держава функціонує, розвивається, здійснює свою владу;
- матеріальне забезпечення влади (збройні сили, органи примусу, грошово-фінансова база, податкова система).

Історичний досвід людства свідчить, що держава - це величезна цінність, здобута людьми. Без держави і її діяльності суспільство, як система, як цілісність функціонувати не може. Для виконання функцій управління необхідні певні органи: адміністративно-урядовий апарат, суди, збройні сили, поліція, органи примусу і т. ін. Все це в сукупності являє собою державу. «Держава утворюється не для того, щоб запровадити на землі рай, – говорив М. Бердяєв, - а для того, щоб не допустити пекла».

Держава – це складне і суперечливе явище, основний інститут політичної організації класового суспільства, що здійснює управління суспільством, охорону його економічної і соціальної структури.

Сучасній історії відомі декілька типів держави: рабовласницька, буржуазна, соціалістична, а також держави перехідного періоду від капіталізму до соціалізму (держава диктатури пролетаріату) і навпаки - від соціалізму до капіталізму.

Існують також різні форми правління – організація верховної державної влади, яка і визначає структуру вищих державних органів, порядок їх утворення, взаємодію між собою та громадянами. Історія знає дві форми правління: монархію та республіку.

Монархія – це перша історична форма правління. Вона характеризується

тим,, що верховна влада в державі здійснюється однією особою. Глава держави - монарх - отримує свій престол у спадщину і його влада вважається незалежною від будь-якої іншої влади, її органів чи виборців. Існує два різновиди монархії: абсолютна (необмежена) і обмежена конституцією і парламентом (Великобританія, Норвегія, Данія, Іспанія).

Республіка – відрізняється від монархії тим, що глава держави являється виборним, періодично змінюється, а його влада залежить від представницького органу або виборців. Людство знає три різновиди республіки: парламентську, президентську і змішану.

В парламентській республіці уряд формується законодавчим органом і формально відповідає перед ним. Парламент коли завгодно зможе виразити свою недовіру йому, або недовіру діяльності того чи іншого міністра, канцлер - офіційно не є главою держави, але реально він - перша посадова особа в політичній ієрархії республіки. Глава держави в республіці вибирається або парламентом, або прямим голосуванням громадян. В системі органів влади він займає скромне місце (Австрія, Німеччина, Італія).

Президентська республіка характеризується чітким розподілом влади, коли органи державної влади володіють значною самостійністю по відношенню один до одного. Президент тут водночас є главою держави і уряду. Він вибирається незалежно від парламенту громадянами держави або колегією виборців. Він сам призначає уряд і керує його діяльністю. В президентській республіці уряд відрізняється своєю стабільністю, а сам президент може бути усунутий від влади лише при порушенні ним Конституції або скоєнні злочину.

Змішана (напівпрезидентська) республіка не має типових рис перших двох форм правління. За такої форми уряд несе подвійну відповідальність перед президентом і перед парламентом. Тут президент і парламент вибираються безпосередньо народом (Ірландія, Ісландія, Фінляндія, Болгарія, Польща).

Основні форми державного устрою:

Унітарними є такі держави, для яких характерна висока ступінь централізації політичної влади, адміністративно-територіальні утворення унітарних держав не володіють ознаками державності, суверенітету.

До **федеративних** відносяться ті держави, територіальні частки котрих в тій чи, інший мірі мають ознаки державності. Кожний суб'єкт федерації має свою Конституцію, а також органи законодавчої, виконавчої та судової влади. Повноваження між федерацією і державними утвореннями, які входять до її складу, визначаються єдиною Конституцією. З більш ніж 230 держав світу - 53 федерації (Австрія, Індія, Канада, Росія, Німеччина).

Конфедеративні держави – це союзи суверенних держав, які утворюються для вирішення певних завдань економічного, військового, соціального характеру. В таких державах відсутні єдині органи влади і управління, а утворюються спеціальні заклади для координації дій засновників союзу. Такі союзи були утворені в Нідерландах (1579 - 1795р.р.), Германський Союз (1815 - 1866р.р.). Швейцарський Союз. Зараз «чистих» конфедерацій в

світі не існує.

Імперія – це державні утворення, характерними ознаками котрих є великі території, дуже централізована влада, різноманітний етнічний і культурний склад населення. Вони виникають за рахунок територіальної експансії.

Функції будь-якої держави розподіляються на внутрішні і зовнішні. Серед внутрішніх слід виділити такі: захист існуючого суспільно-політичного ладу; угамування, стримання класових супротивників; управління суспільством; регулювання громадських відносин; культурно-виховна, ідеологічна діяльність.

Серед зовнішніх функцій виділяються: оборона країни від зовнішніх ворогів (або навпаки - загарбницькі війни); захист своїх інтересів на світовій арені; розвиток взаємовигідного співробітництва з іншими країнами на основі загального визначення принципів міжнародного права та інше.

Розглядаючи питання про громадянське суспільство, слід пам'ятати, що ідеї громадянського суспільства поставлені ще в Античній Греції (Платон, Аристотель), мислителями Європи (Монтеск'є, Локк, Гегель) і знайшли своє практичне втілення в наслідках французької буржуазної революції XVIII ст., яка проголосила Декларацію прав людини і громадянина.

Початковим моментом сучасних уявлень про громадянське суспільство стали ідеї Г. Гегеля про розмежування суспільства і держави.

Суспільство, в якому постійно розширюються горизонти вільного волевиявлення людей, де втручання держави в їх діяльність обмежена і суворо визначена, називається громадянським суспільством. Таке суспільство складає комплекс соціальних груп, приватних осіб, їх асоціацій і інститутів (включаючи сім'ю, церкву, засоби масової інформації, творчі і інші об'єднання, політичні партії, суспільно-політичні організації), взаємодія яких регулюється громадським правом і які не залежать від самої держави.

Таким чином, *громадянське суспільство* - це таке суспільство, де головною дійовою особою, суб'єктом розвитку є людина з її системою потреб і інтересів.

Основами громадянського суспільства є:

- в економічному житті - багатоукладна економіка з різними формами власності;
- в політичному житті - громадянське суспільство забезпечує принципи демократії і правової держави;
- в духовному житті - громадянське суспільство припускає свободу самовизначення людини в її світогляді, ідеології, релігії.

Цементуючою основою громадянського суспільства є консенсус, згода громадян на базі загальнолюдських цінностей, переборювання конфронтації між різними соціальними верствами населення, політичними силами.

З метою захисту, регулювання прав і свобод всіх громадян суспільства формується правова держава. Три найважливіші умови характеризують правову державу:

- безумовне верховенство законів;
- розвинута система прав і свобод громадян;

- механізм захисту прав і свобод.

Формування правової держави потребує послідовного втілення в життя його основних принципів розподілу влади. Кожна з трьох гілок влади (законодавча, виконавча і судова) самостійна і врівноважує одна одну; пріоритет права над державою, високий рівень захисту людини; суверенитет народу і високорозвинуте громадянське почуття, незалежність від держави; взаємовідповідальність особистості і держави; ефективні форми контролю і нагляду за здійсненням законів і інших нормативно-юридичних актів.

Таким чином, **правова держава** - це політична організація, яка створює умови для життєдіяльності людини, груп людей, інститутів громадянського суспільства на основі права. Формування правової держави - один з найважливіших напрямків демократизації політичної системи, необхідна гарантія її прогресивного розвитку. До правової держави треба рухатись не від закону і навіть не від права взагалі, а від громадянського суспільства.

З метою удосконалення правової держави і забезпечення кожному громадянину матеріальної свободи, налагодження в суспільстві соціальної справедливості і рівності, розробляється теорія соціальної держави (держава загального добра і блага).

Соціальна держава - це держава, яка прагне забезпечити кожному громадянину належні умови існування, соціальну захищеність, співучасть в управлінні виробництвом, а в ідеалі - приблизно однакових стартових можливостей для реалізації життєвих цілей, розвитку особистості.

Діяльність такої держави спрямована на загальне благо, затвердження в суспільстві соціальної справедливості. Основними напрямками його діяльності можна вважати: перерозподіл соціального прибутку на користь менше забезпечених верств населення; здійснення політики зайнятості і забезпечення; соціальне страхування; турбота про безробітних, людей похилого віку, інвалідів, молодь, дітей, розвиток доступної для всіх освіти, медичного обслуговування; підтримка сім'ї і материнства і та ін.

Державний устрій України — це її територіальна організація, яка характеризується певною формою конституційно-правових відносин між державою в цілому та її складовими частинами.

Державний устрій (лад) України включає такі складові:

- форму держави та її конституційне закріплення;
- характеристику України як демократичної держави;
- визначення України як суверенної незалежної держави;
- конституційне закріплення України як правової держави;
- характеристику України як соціальної держави.

‘За формою правління Україна є республікою (ст. 5 Конституції). Її головною ознакою, на відміну від монархії, є виборність і змінюваність глави держави. До інших ознак слід віднести:

відмова від здійснення державної влади на підставі спадкування;
утворення державних органів на основі поєднання інтересів державної влади та непорушності громадянських свобод;

формування цих органів шляхом вільних виборів на обмежений строкдії, визначений Конституцією.

У ст. 1 Конституції Україна характеризується як *демократична держава*, тобто держава народу, його влади. У ч. 1 ст. 5 Конституції зазначається, що *єдиним джерелом державної влади є народ*. Проте державна влада не єдина форма влади народу. Другою її формою є місьцеве самоврядування, органи якого не входять до системи органів державної влади. Тому народ України здійснює належну йому владу як безпосередньо, так і через органи державної влади і органи місцевого самоврядування (ч. 1 ст. 5 Конституції).

Основоположним принципом демократичної організації держави, найважливішою передумовою здійснення іншого принципу — верховенства права, є *принцип розподілу влади*. Згідно зі ст. 6 Конституції України єдина державна влада здійснюється на засадах її поділу на **законодавчу, виконавчу та судову**. Цей принцип передбачає не лише монополізацію влади, а й взаємозалежність і взаємодію всіх гілок влади, за яких жодна з них не у змозі підкорити собі іншу. Це можливо на підставі впровадження в життя системи стримувань і противаг, спрямованої на виключення можливості превалювання однієї влади над іншою.

Україна є *унітарною державою*, що підтверджується наступними основними ознаками цієї форми державного устрою:

- Україна має власну територію, яка є єдиною, неподільною, недоторканою і цілісною (ст. 2 Конституції);
- Україна має свої державні кордони, зміна яких, як і зміна території України, без згоди народу України не дозволяється (ч. 3 ст. 3 і ст. 17 Конституції);
- Україна як незалежна держава розробляє і приймає свою Конституцію (Преамбула Конституції);
- Україна має власну систему законодавства, на її території забезпечується верховенство права (ст. 8 Конституції);
- Україна має власні законодавчі, виконавчі і судові органи (ст. 6 Конституції);
- в Україні існує єдине громадянство (ст. 4 Конституції);
- в Україні визнається і гарантується місьцеве самоврядування (ст. 7 Конституції);
- державною мовою України є українська мова (ст. 10 Конституції);
- Україна має власні державні символи (ст. 20 Конституції).

Тема 7. ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ І ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ.

1. Політичні партії і партійні системи.

2. Громадські організації, об'єднання і рухи.

1. Політичні партії і партійні системи.

Політичне життя в сучасному суспільстві не мислиме без партій. Партії надають йому динаміки, оскільки вони є ареною змагання політичних курсів, ідей, які виражають інтереси різних суспільних груп. Знання про партії як суспільний інститут, їх місце і роль у суспільно-політичному житті мають не лише теоретичне, а й практичне значення.

Політичні партії активно впливають на діяльність органів державної влади, економіку, соціальні процеси, відносини між країнами. Вони є одним із базових інститутів сучасного суспільства, без якого не можливе функціонування представницької демократії, яка потребує розвинутих і добре організованих партій. За їх відсутності посилюється загроза виникнення авторитарного режиму.

Демократія забезпечується участю партій у виборах, тому що на багатопартійних виборах зіштовхуються не амбіції особистостей, а інтереси суспільних груп. Партії нині є невід'ємною частиною всієї демократичної системи, особливо парламентської демократії, оскільки парламентська робота здійснюється переважно через партії.

Термін "партія" (від лат. *partio* – ділю, розділяю) у перекладі з латини означає частину великої спільноти. Сучасним політичним партіям передували їх прообрази — протопартії. Існує думка, що партії виникли водночас із політикою, тобто в рабовласницькому суспільстві. З розвитком рабовласницьких відносин, поглибленням соціальної диференціації суспільства, в тому числі й самого панівного класу, для здійснення влади вже було недостатньо державних політичних структур.

На сучасному етапі політичні партії в тому чи іншому вигляді існують майже в усіх країнах світу і є одним з найважливіших елементів політичної організації суспільства.

Політична партія— складова частина надбудови суспільства. Але, на відміну від держави, яка володіє владою і засобами примусу, партія, як правило, діє в основному силою переконання, об'єднуючи однодумців, розповсюджуючи свої погляди в суспільстві.

Політична партія володіє також певною матеріальною силою - організацією, коштами, засобами масової інформації. Таким чином, політична партія - це добровільна організація громадян, утворена з метою захисту соціальних, класових, групових і інших інтересів політичними методами, націленими на завоювання влади в державі, або участі у ній.

Політичні партії мають такі риси, як загальна мета, соціальна база, постійний склад, єдина ідеологія, стійка організація. В той же час, специфічними рисами партії є політична поведінка (стратегія і тактика), організаційні принципи, норми партійного життя, стиль і методи діяльності. Деякі партії мають свою символіку.

Політичні партії, об'єднуючи прихильників якої-небудь ідеї, мети, організуючи їх певним чином, спрямовують їх зусилля в напрямку вибраного курсу, накладають на них певні обов'язки при виконанні прийнятих рішень.

В зв'язку з цим партії виконують такі функції:

- ідеологічну - визначення, формулювання і обґрунтування цілей,

завдань, принципів і засобів їх досягнення;

- пропагандистську - формування суспільної думки;
- агітаційну - збудження інтересу громадян до виборів, агітація за вибори кандидата від своєї партії; боротьба за державну владу на всіх рівнях, або можливість впливати на неї; участь у формуванні всіх ланок державного апарату;
- формування і відбір політичних лідерів, державних діячів; участь у розробці і здійсненні внутрішнього і зовнішнього курсу;
- політичне виховання всього суспільства та інші.

Саме через функції проявляється сутність, соціальне призначення і роль партій в суспільстві. Не випадково одним з аспектів наукової методології є вимога робити висновки про партії не по її словам і гаслам, а по їх діяльності. Сьогодні майже в усіх країнах світу сформувалась і діє велика кількість політичних партій. Між ними виникають ті чи інші відносини. В різних країнах утверджуються певні партійні системи. На утворення партійних систем впливають різні фактори: рівень економічного розвитку суспільства, співвідношення соціально-класових сил; ступінь зрілості суспільних відносин; національний склад населення та інші.

Залежно від багатьох обставин, а надто від політичного режиму, в кожній країні формується певна партійна система.

Партійна система – це сукупність політичних партій, характер їх взаємодії, а також місце і вплив у державному механізмі.

Демократичному політичному режиму притаманна багатопартійність, відповідно з якою діяльність партій формально не обмежується

Авторитарному режиму властивий, як правило, принцип однопартійності, коли законодавчо закріплено за однією партією статус правлячої.

Тоталітарному режиму притаманна своя партійна система. Тут діє тільки одна партія і вона стоїть над державою, займає домінуюче положення.

Партійні системи репрезентують механізм міжпартійних взаємодій, а також партії з державою і іншими елементами політичної системи. Існують різні класифікації партійних систем: по критерію соціально-класової належності партійні системи розподіляються на буржуазні і соціалістичні; з точки зору кількісного підходу - однопартійні, двопартійні, багатопартійні.

Однопартійна система характеризується існуванням в державі тільки однієї легальної партії і заборонаю діяльності інших; домінуючою роллю цієї партії в державі зі зрощуванням партійного апарату з державним тоталітарним режимом. Однопартійна система існувала у 20-40р.р. в Італії, у 30-40 р.р. у Німеччині, у 20-80р.р. у Радянському Союзі. Сьогодні існує у КНДР, Греції, на Кубі, Сомалі, Кенії та ін.

Домінантна система (з переважаючою партією, яка за підсумками виборів незмінно залишається при владі протягом десятків років; уряд формується лише домінуючою партією).

Двопартійній системі притаманна наявність двох найбільш значних партій, які мають майже однаковий вплив у суспільстві. Двопартійна система не виключає наявність інших партій, але означає, що право на формування

органів влади мають тільки ці дві партії (у Великобританії -лейбористська і консервативна, у США - демократична і республіканська партії).

Трипартійна, яку ще називають двох-з-половинною (2,5) партійною системою (характеризується тим, що жодна з двох найбільших партій країни самостійно не може сформувати уряд, а тому потребує для цього підтримки третьої партії, значно меншої від них, але яка постійно представлена в парламенті).

Чотирипартійна, або двоблокова (відзначається наявністю правого та лівого блоків партій, що змагаються між собою за владу).

Партійна система **обмеженого (поміркованого) плюралізму** (відсутні анти системні партії двосторонньої опозиції; притаманна орієнтованість на участь в уряді, коаліційних кабінетах, незначна ідеологічна різниця між партіями);

Партійна система **крайнього (поляризованого) плюралізму** (їй властиві наявність антисистемних партій, двосторонньої опозиції зліва і справа, стан перманентного конфлікту між опозицією зліва і справа, сильне ідеологічне розмежування між ними).

Атомізована партійна система (не передбачає необхідності точного підрахунку числа партій, всі вони не впливові; тут виникає поріг, за яким кількість партій не має значення; уряд формується на позапартійній основі, або на засадах широкої коаліції).

Багатопартійна система характеризується наявністю багатьох політичних партій і створенням певних можливостей вибору, демократизмом політичного ладу. Разом з тим, більшість цих партій мало чим відрізняються одна від одної і відображають прагнення тих чи інших груп безпосередньо здійснювати управління державою. В багатьох державах світу багатопартійність стала реальністю. Мінюстом України зареєстровано і діють понад 125 політичних партій. Всі вони відбивають політичну поляризацію суспільства

Процес становлення партійної системи України значною мірою схожий на відповідні процеси у пострадянських недемократичних режимах, що відзначалися спробами формування системи представництва інтересів електорату «згори». Звичайно, такий крок потребує консолідації еліт на основі їхньої силової деавтономізації («політична раціоналізація згори») чи революційний сценарій (тобто «силова раціоналізація знизу»). Однак ні перший, ні другий сценарій не були реалізовані повною мірою, а у даному процесі взяли участь автономізовані еліти, що не призвело до розбудови повноцінної партійної системи. На політичному просторі стихійно формувалися партійні утворення, що могли за певних умов стати повноцінними політичними партіями. Але процес їхнього формування було заміщено субституванням партійного поля через те, що фінансово-промислові групи, які потребували стійкої владної підтримки власного бізнесу, намагалися отримати певні преференції незалежно від електоральних циклів. Це стало можливим шляхом підтримки бізнесом де-факто неінституціоналізованих політичних сил, вписаних у систему неформального розподілу впливів і привілеїв.

Дострокові парламентські вибори 2019р. зафіксували кардинальні зміни в партійній системі України. Головним рушієм її переформатування став успіх партійного бренду “Слуга Народу” на фоні кризи електоральної довіри до політичних сил, які здобули владу раніше, у 2014р. Одна з двох правлячих партій 2014-2019рр., БПП “Солідарність” (після ребредингу – “Європейська Солідарність”), скоротила своє представництво в Парламенті зі 127 до 25 місць, а інша – “Народний Фронт” – зовсім відмовилася від активної участі в кампанії. “Самопоміч”, Радикальна партія О.Ляшка та “Опозиційний блок” не змогли подолати 5% виборчий бар’єр (при цьому остання партія все ж зберегла обмежене представництво в Парламенті завдяки тому, що її висуванці перемогли на шести мажоритарних округах). Загалом, як уже зазначалося, після виборів склад Парламенту “оновився” на 80%.

2.Громадські організації, об’єднання і рухи.

Громадські організації – об’єднання, створені з метою реалізації та захисту громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав, інтересів людини, які сприяють розвитку творчої активності й самостійності громадян, їх участі в управлінні державними та громадськими справами.

Громадська організація це самодіяльне, організаційно оформлене на основі добровільного членства об’єднання громадян, утворене по їх бажанню для задоволення їх інтересів у відповідності із завданням і метою, закріпленими в її уставі. До таких організацій перш за все треба віднести профспілкові, кооперативні, молодіжні, оборонні, релігійні та інші.

За останні роки разом з розвитком і удосконаленням демократії у всіх регіонах світу піднялась політична активність громадян, утворилось безліч не тільки політичних партій, а й громадських організацій, об’єднань і рухів. Серед причин і обставин їх утворення і активізації діяльності можна виділити:

- наростання кризових явищ в різних сферах людської діяльності;
- загроза війни з використанням зброї масового знищення людей;
- зростання загрози екологічної катастрофи;
- необхідність відстоювати права, свободи і рівень життя людей;
- зростання освітнього і культурного рівня різних верств населення;
- подолання воєнних, міжнаціональних і регіональних конфліктів;

вступ людства в інформаційну еру, що в свою чергу, привело до розширення різних видів спілкування.

Мета громадських організацій:

- брати участь у формуванні державної влади й управління;
- реалізовувати законодавчу ініціативу;
- брати участь у виробленні рішень органів державної влади і управління;
- представляти й захищати інтереси своїх членів (учасників) у державних і

громадських органах.

Поняття «громадська організація» та «громадське об’єднання», тісно пов’язані між собою і фактично є різними рівнями громадських об’єднань.

Громадські об’єднання – це такі добровільні організаційні структури, які утворені на основі їх самодіяльності, для вираження і захисту різних інтересів.

Вони представляють собою певну визначену систему: громадські рухи, масові громадські організації, громадські самодіяльні органи.

Найбільш відомими громадськими рухами є антивоєнний, антифашистський, природоохоронний, екологічний, за мир та інші. На відміну від громадських організацій, вони не мають строгої формальної структури. Як тільки з'являється чітка структура, вони переростають в масові громадські організації або політичні партії.

Політичні рухи— особлива форма діяльності політичних сил, які представляють політичні інтереси і прагнення різних соціальних спільностей і їх організації, спрямованих на зміну соціально-політичних і економічних умов шляхом впливу на структури влади, з метою удосконалення або зміни її.

До політичних рухів належать народні фронти.

Народний фронт—це масовий громадсько-політичний рух в тих чи інших державах, регіонах, які охоплюють широкі верстви населення, їх масові організації, політичні партії для досягнення тих чи інших політичних цілей. Народний фронт, як політичне явище, виник у 30р.р. Так, у Франції (1935 р.), в Іспанії (1936 р.); народні фронти одержали перемогу на парламентських виборах. Особливу роль Народні фронти зіграли в процесі утвердження політичних режимів після другої світової війни у ряді держав Східної і Центральної Європи. Народний Рух України сприяв становленню національної державності. Діяльність Руху стала поштовхом для формування ряду політичних партій.

Таким чином, політичні рухи - важлива політична сила, яка має об'єктивну основу для всього розвитку суспільства і є однією з форм активізації демократичних зрушень.

Громадсько-політичні рухи, об'єднання і організації виступають формою колективної діяльності в умовах демократичної держави. Вони користуються широкими правами і можуть брати участь у формуванні органів державної влади і управління; виступати з законодавчою ініціативою; брати участь у розробках рішень органів державної влади; представляти і захищати законні інтереси членів у державних і громадських органах.

В Україні громадянами створена велика кількість інститутів громадянського суспільства (громадські організації, благодійні організації, профспілки і організації роботодавців, друковані засоби масової інформації тощо). Через фіксацію зростання чи зменшення кількості утворених і легалізованих об'єднань громадян, інших громадських формувань можна оцінити стан формування громадянського суспільства в Україні.

Органами юстиції в Україні легалізовано(зареєстровано) близько 50 тис. громадських формувань. Із загальної кількості легалізованих(зареєстрованих) в Україні громадських формувань 66 % становлять місцеві, всеукраїнські та міжнародні громадські організації, 0,3 % політичні партії, 31 % місцеві, всеукраїнські, та міжнародні благодійні організації.

Очевидно, що найвагоміша питома частка загалу легалізованих(зареєстрованих) громадських формувань належить громадським організаціям. Із року в рік збільшується їх кількість.

Об'єднання громадян створюються для задоволення та захисту законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів їх членів.

З розширенням демократії і зростанням рівня політичної культури посилюється тенденція до урізноманітнення громадських об'єднань у соціально-політичному житті, їх впливовості в конкретно-історичних ситуаціях. Найбільш поширеними різновидами громадських організацій у сучасній Україні є: фізкультурно-спортивні (18%), професійного спрямування (15%), молодіжні (11%), ветеранів та інвалідів (9%), культурно-просвітницькі (7%), організації, створені на етнічній основі (5%), та правозахисні організації (5%).

Громадські формування мають різну мету, завдання, рівень повноважень, територію діяльності, проте їх соціально-політичне призначення полягає насамперед у тому, що вони допомагають людям у розв'язанні проблем повсякденного життя, відкривають широкі можливості для виявлення суспільно-політичної ініціативи, здійснення функцій самоврядування.

Отже, громадські організації і рухи почали грати все більшу роль в житті суспільства. Дякуючи різноманітності поставлених цілей і форм участі, діяльність людей у громадських організаціях веде до задоволення ними потреб, інтересів, що й формує їх активну позицію.

Тема 8. ВИБОРЧЕ ПРАВО ТА ВИБОРЧІ СИСТЕМИ

1. Виборче право, його основні принципи.
2. Етапи виборчого процесу.
3. Виборчі системи та їх різновиди.

1. Виборче право, його основні принципи.

Сутність виборчого процесу найбільш повно виражає поняття «виборче право».

Виборче право - це сукупність юридичних норм, які регулюють участь громадян в виборах представницьких органів влади, організацію і проведення виборів, взаємовідносини між виборцями і представницькими установами, а також право громадян обирати ці органи і бути обраними до них.

Прийнято розрізняти активне і пасивне виборче право. Активне виборче право - це право обирати і брати участь в референдумах, відкликати представників виборних державних органів влади. Пасивне виборче право - це право бути обраним до державних органів влади.

Сучасне виборче право більшості країн включає в себе принципи загальних, прямих, таємних і рівних виборів. Всі ці принципи знайшли відображення в Конституції України та Законі про вибори. Тобто, всі громадяни країни, незалежно від віку, статі, національної приналежності, віросповідання, місця проживання, обирають всю вертикаль влади.

Виборче право припускає, що вибори можуть бути прямими і опосередкованими (непрямими). Прямі вибори означають, що кандидати

обираються безпосередньо громадянами, які голосують «за» або «проти» кандидата (списку кандидатів). Непрямі вибори - це багатоступінчате голосування.

Таємне голосування - це голосування, при якому виборець віддає свій голос особисто, чи не оповіщаючи інших громадян за кого він буде голосувати. При таємному голосуванні виключається можливість будь-якого контролю над волевиявленням виборців. Це одна з гарантій дійсно вільних виборів.

Принцип добровільності означає, що ніхто не в праві чинити на громадянина вплив з метою примусити його до участі чи неучасті у виборах, а також на його вільне волевиявлення.

2. Етапи виборчого процесу.

Будь-яка виборча кампанія має декілька етапів:

Етап призначення виборів. Виборча кампанія починається з дня офіційного опублікування рішення про призначення виборів.

Етап фінансування діяльності виборчих комісій. В Україні витрати, пов'язані з підготовкою і проведенням виборів відбуваються за рахунок коштів, виділених на ці цілі з відповідного бюджету (державного або місцевого).

Етап інформування виборців спрямований на доведення до виборців інформації про майбутні вибори, законодавство про вибори, про стадії і етапи виборчого процесу, його учасників. Інформування проводиться з метою привернути увагу виборців до виборчої кампанії, сприяти усвідомленій участі виборців у виборах, підвищити виборчу активність.

Етап висунення і реєстрації кандидатів (списків кандидатів). Безпосереднє висунення кандидатів може бути здійснено шляхом самовисунення, висунення виборчим об'єднанням.

Етап формування та витрачання коштів виборчих фондів. З метою здійснення фінансування своєї виборчої кампанії кандидати, а також виборчі об'єднання, зобов'язані створити виборчі фонди. Кошти виборчих фондів мають цільове призначення та можуть використовуватися кандидатами, виборчими об'єднаннями тільки на покриття витрат, пов'язаних з проведенням своєї виборчої кампанії.

Етап передвиборчої агітації. Передвиборча агітація є діяльністю, здійснюваною в період виборчої кампанії і має на меті спонукання виборців до голосування за кандидата, кандидатів, список, списки кандидатів або проти нього (них). Забороняється агітація поза встановленим законодавством агітаційного періоду, тобто до його початку і після його закінчення.

Етап складання та уточнення списків виборців. Списки виборців складаються окремо по кожній виборчій дільниці. Виборець може бути включений до списку тільки на одній виборчій дільниці.

Етап голосування. Голосування здійснюється громадянами в спеціально відведених та обладнаних приміщеннях. Кожен виборець голосує тільки особисто, голосування за інших виборців не припускається.

Бюлетень заповнюється виборцем у спеціально спеціально обладнаному місці, де не допускається присутність інших осіб.

Етап встановлення підсумків голосування і визначення результатів виборів. Підрахунок голосів виборців починається відразу після закінчення часу голосування і проводиться без перерви до встановлення підсумків голосування, про які повинні бути сповіщені всі члени дільничної комісії, а також спостерігачі. Рішення дільничної комісії про підсумки голосування на відповідній виборчій дільниці приймається на підсумковому засіданні дільничної виборчої комісії та оформляється протоколом про підсумки голосування.

Етап розгляду виборчих спорів. Законодавство про вибори встановлює скорочені строки розгляду виборчих спорів як в адміністративному, так і в судовому порядку. Це обумовлено, перш за все, швидкоплинністю виборчого процесу і необхідністю забезпечення можливості швидкого відновлення порушених виборчих прав громадян.

Після підведення і опублікування підсумків виборів слідує або процедура передачі повноважень, або призначення нових виборів.

Якісною стороною виборів виступає участь в них громадян. Неучасть громадян у виборах отримало назву «абсентеїзм». Причини неучасті можуть бути різні - від байдужості до політики до протесту через неможливість висловити свою волю.

3. Виборчі системи та їх різновиди.

Важливою характеристикою політичного режиму є наявність виборчої системи. У широкому розумінні поняття "виборча система" - вся сукупність суспільних відносин, що виникають у зв'язку з виборами органів влади або посадових осіб держави. У вузькому розумінні поняття "виборча система" означає той чи інший спосіб розподілу депутатських мандатів між кандидатами в залежності від результатів голосування.

Виборча система є важливим громадянським інститутом, пов'язаним з політичною культурою, традиціями країни, її історією та характером суспільства і його потреб. Вона є сукупністю правил, принципів, встановлених законом, за допомогою яких визначаються результати виборів і розподіляються депутатські мандати. Основними системами визначення результатів виборів є мажоритарна, пропорційна і змішана.

Мажоритарна виборча система - найбільш відома і давня, найпростіша, але в той же час не дуже поширена в світі система. При цій системі, країна ділиться на стільки округів, скільки потрібно обрати депутатів в органи влади. Ці округи називаються одномандатними, оскільки кожний округ дає один мандат. Обраним вважається кандидат, який набрав передбачену законом більшість голосів виборців.

В залежності від того, яка це більшість - відносна, абсолютна або кваліфікована, - система має декілька різновидів.

Мажоритарна система відносної більшості - це такий спосіб визначення результатів голосування, при якому обраним вважається той

кандидат, який отримав найбільшу кількість голосів, (тобто більше голосів, ніж будь-який з його суперників). Ця система проста і завжди результативна, її перевагою є відсутність другого туру голосування. При цій системі зазвичай не встановлюється і обов'язковий мінімум участі виборців у голосуванні. Мажоритарну систему відносної більшості називають ще "системою першого прийшов до фінішу".

Мажоритарна система абсолютної більшості потребує для обрання простої більшості голосів, тобто більше половини загального їх числа (50% голосів + один голос). При цій системі зазвичай встановлюється нижній поріг участі виборців у голосуванні. Перевагою даної системи є те, що обраними вважаються кандидати, підтримані реальною більшістю виборців, які прийняли участь у голосуванні, навіть якщо ця більшість становила один голос. Однак дана система часто є нерезультативною, оскільки нерідко трапляється, що жоден з кандидатів не отримує абсолютної більшості голосів. У таких випадках використовується метод перебалотування, коли до другого туру голосування проходять тільки двоє кандидатів, які набрали більше голосів, ніж всі інші. При цьому обраним вважається той кандидат, який у другому турі набрав абсолютну більшість голосів. Оскільки в другому турі голосування активність виборців зазвичай нижче, ніж в першому, законодавство, як правило, помітно знижує поріг явки виборців, або взагалі не встановлює такий мінімум.

При *мажоритарній системі кваліфікованої більшості* обраним вважається кандидат, який отримав більшість в $\frac{3}{5}$, $\frac{2}{3}$ або $\frac{3}{4}$ голосів. Значення кваліфікованої більшості встановлюється законом і воно завжди більше абсолютного. Дана система на практиці застосовується надзвичайно рідко, оскільки вона ще менш результативна, ніж система абсолютної більшості.

Пропорційна виборча система використовується в більшості країн з багатопартійним державним устроєм. При цій системі виборці голосують не за конкретного депутата, а за конкретну партію, за її платформу, політичний курс, за її ідеї. Пропорційна виборча система передбачає голосування за партійними списками і розподіл депутатських мандатів між партіями пропорційно до числа поданих голосів за кожну партію. Звичайно, партії прагнуть включити в свої списки найбільш відомих і авторитетних людей, але сам принцип розподілу мандатів від цього не змінюється. Пропорційна система має два різновиди: 1) коли вся країна представляє собою єдиний виборчий округ - в цьому випадку виборці голосують за політичні партії в масштабі всієї країни; 2) коли країна ділиться на виборчі округи (депутатські мандати розподіляються на основі впливу партій у виборчих округах). Пропорційна виборча система - досить широко поширена в сучасному світі. Вона, як і мажоритарна, має свої переваги і недоліки. До її переваг насамперед відноситься те, що вона забезпечує представництво в органах влади навіть для відносно дрібних партій, дає реальну картину розстановки політичних сил в країні, сприяє розвитку політичного плюралізму та багатопартійності. Однак, ця ж обставина може негативно відбитися на

формуванні уряду за умови, що жодна партія чи партійна коаліція не матиме абсолютної більшості в парламенті.

Треба зазначити, що головна відмінність мажоритарної та пропорційної систем не в формі, не в способах підрахунку голосів, а в політичних цілях. Метою мажоритарної системи є формування стабільного уряду; мета пропорційної системи - максимально повне представництво інтересів різних соціальних груп.

Змішані виборчі системи будуються на основі поєднання мажоритарної та пропорційної систем, мають на меті поєднати позитивні елементи однієї та іншої. При змішаній системі виборець отримує два бюлетені (він має два голоси). Перший він подає за конкретного кандидата по виборчому округу, другий - за ту чи іншу партію за загальнодержавним списком. Бюлетені, подані за конкретних кандидатів підраховуються і міста розподіляються за мажоритарною системою, бюлетені, подані за партії, розподіляються за пропорційною системою.

У практичному виконанні різних виборчих систем велику роль грає політична культура громадян, погляди, які склалися про місце і роль народного депутата та його функції. Слід знати, що політик в парламенті повинен виходити з інтересів усієї держави, об'єднувати інтереси країни і свого виборчого округу.

Тема9. ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ ТА ЇХ ВПЛИВ НА СИСТЕМУ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

1. Глобальні проблеми сучасності: класифікація та особливості.
2. Глобалізація та її вплив на міжнародні відносини.

1.Глобальні проблеми сучасності: класифікація та особливості

Глобалізація історичне явище і феномен, а також об'єктивна закономірність розвитку людства. Цей термін було введено у науковий обіг в середині 80-х рр. ХХ століття американськими авторами, походить від англ. globalization і позначає процес всесвітньої економічної, політичної і культурної інтеграції та уніфікації.

Енциклопедичний словник з глобалістики дає таке визначення глобалізації Глобалізація - процес універсалізації, становлення єдиних для всієї планети Земля структур, зв'язків та відносин у різних сферах життя суспільства. Феномен глобалізації, що сприймається як об'єктивна реальність, заявляє про себе замкненістю глобального простору, єдиним світовим господарством, спільною екологічною взаємозалежністю, глобальними комунікаціями та ін.

Незважаючи на те, що «глобалізація» є одним з найбільш широко використовуваним терміном у науковій літературі, публіцистиці, політиці, його універсальне трактування не вироблене як зарубіжними, так і

вітчизняними вченими. У найбільш широкому розумінні будемо трактувати глобалізацію як процес, що виводить міжнародну економіку на вищий рівень розвитку із системною інтернаціоналізацією умов і сфер людської життєдіяльності. Він включає в себе політичні, економічні, соціальні, екологічні і науково-технологічні та інші складові.

Останнім часом помітно набирає сили тенденція до критичного сприйняття глобалізації внаслідок явного розмивання суверенітету національної держави. Окрім того, так звані "антиглобалісти" наголошують на негативних наслідках домінування у світовому масштабі ТНК (транснаціональних корпорацій) та єдиної на сьогодні "наддержави", а також на численних недоліках та проблемах, що супроводжують цей процес: різке зростання безробіття, посилення соціальної напруги, тенденція до популяризації світового співтовариства і маргіналізації на планетарному рівні, тероризм, "кримінальна глобалізація" тощо.

Проблеми, які стоять перед людством, можна розділити на глобальні та локальні. Глобальні - це проблеми, які існують в масштабах всієї земної кулі. Локальні - існуючі в межах регіону.

Глобальними називають проблеми, які охоплюють весь світ, все людство, створюють загрозу для його сьогодення і майбутнього і вимагають для свого рішення об'єднаних зусиль, спільних дій всіх держав і народів.

Факторами, що сприяють появі та загостренню глобальних проблем:

- різке збільшення витрачання природних ресурсів;
- негативний антропогенний вплив на природне середовище, погіршення екологічних умов життя людей;
- посилення нерівномірності в рівнях соціально - економічного розвитку, між промислово розвиненими і країнами, що розвиваються;
- створення зброї масового знищення.

Ознаки глобальних проблем:

- глобальні масштаби прояву
- гострота прояви
- комплексний характер
- загальнолюдська сутність
- особливість визначати перебіг подальшого історії людства
- можливість їх вирішення зусиллями всієї світової спільноти.

Глобальні проблеми – це всезагальні проблеми, що відзначаються загальнопланетарним за своїми масштабами і значенням характером, пов'язані з життєвими інтересами народів усіх країн, становлять загрозу життю для всього людства і можуть бути вирішені спільними діями всіх країн світу.

Існують різні класифікації глобальних проблем, але будь-яка з них умовна, так як всі проблеми знаходяться в тісному взаємозв'язку, не мають чітких меж і переплетені.

Сьогодні існують різні варіанти класифікації глобальних проблем. Так, одна з них ґрунтується на зв'язку суспільства з іншими феноменами. З цієї точки зору виділяють: – проблеми інтерсоціальні: створення та збереження мирних відносин між державами, новий міжнародний економічний порядок,

подолання нерівномірності економічного розвитку, подолання міжнародної дестабілізації; – проблеми взаємодії суспільства та природи: природні ресурси (паливо, енергія, сировина, вода), вивчення та використання Світового океану та космосу; – проблеми взаємодії суспільства та людини: демографічні, охорони здоров'я, освіти.

Окрім вищеназваних, які стали вже традиційними глобальними проблемами, до їх переліку останніми роками додалися такі як: запобігання поширенню наркотиків; проблеми науки і наукотехнічного прогресу; розвиток самої людини, соціально-політичних змін глобального масштабу і цілий ряд інших

Інша класифікація ґрунтується на прийнятті активної або пасивної позиції людини щодо глобальних проблем. Ця проблема знаходить свою конкретизацію у так званих «алармістських» ситуаціях (від фр. «alarme» – тривога): – сучасні тенденції світового розвитку орієнтуються на принцип кількісного зростання і ведуть до катастрофічних наслідків. Обмежені деякі види ресурсів, вичерпання їх по регіонах. Але розвиток ринкової економіки неможливий без зростання капіталу, а це потребує все нових і нових ресурсів. ООН констатує, що процеси економічного зростання, які породжують безпрецедентний рівень благополуччя та міцності багатой меншості, ведуть одночасно до ризиків та до дисбалансів. – друга проблема алармістського характеру пов'язана з виникненням загрозливих тенденцій у використанні

різноманітних ресурсів. Адже у процесі їх переробки та використання відбувається колосальне навантаження на екологічну сферу (знищення лісів, потепління, зменшення озонового шару). Не вирішена проблема нерівномірного економічного зростання на ґрунті індустріалізації. Проблема голоду, відставання країн, що розвиваються, не дозволяють призупинити різнохарактерне економічне зростання. Значить ця проблема буде поглиблюватися.

Отже, весь комплекс глобальних проблем можна згрупувати і навколо трьох фундаментальних напрямків розвитку, що описують спосіб існування індивідів у світі. Це взаємозв'язки: «людина – техніка», «людина – культура», «людина – природа».

Полярні точки зору такі як абсолютизація глобальних проблем і фаталізм, що зводиться до думки про неможливість вирішити глобальні проблеми, проповідь ідей катастрофізму і неминучості загибелі людства. Чи повне заперечення існування глобальних проблем і визнання лише проблем локальних заведуть людство в глухий кут. Істина полягає в необхідності пошуку шляхів розв'язання глобальних проблем людства і породжена тими реальними загрозами, які виникли перед світовим співтовариством, їх небезпечний характер для подальшого існування людства. Вирішення таких глобальних проблем як екологічна, паливно-енергетична та сировинна пов'язуються зі швидким розвитком і використанням основних видів відновлюваної енергії (сонячна, вітрова, океанічна та гідроенергія річок); структурними змінами у використанні існуючих невідновлюваних видів енергії: зростання частки вугілля в енергобалансі національних економік та зменшення газу і нафти, адже запасів останніх на планеті значна менше, а їх цінність для хімічної промисловості набагато більша.

2. Глобалізація та її вплив на міжнародні відносини

Глобальні проблеми неможливо вирішити швидко на рівні окремих країн. Потрібен єдиний міжнародний механізм їх розв'язання і регулювання, визначення міжнародних правових та економічних норм. Великі надії у вирішенні глобальних проблем покладаються на ООН, МВФ, ВТО, регіональні і галузеві організації, котрі мають великий досвід координації міжнародних зусиль, використання ресурсів, регулювання міжнародних економічних зусиль. Серед шляхів розв'язання цих проблем доцільними є розробка усіма країнами світу сукупності конкретних заходів дотримання екологічних стандартів. Йдеться про стандарти чистоти повітря, водних басейнів, раціонального споживання енергії, підвищення ефективності енергетичних систем; необхідне також вивчення запасів усіх ресурсів у країнах світу з використанням найновітніших досягнень НТР.

Сучасний політичний стан міжнародного середовища визначається процесами глобалізації, що виявляться у поширенні економічних, політичних і культурних процесів за межі держав і формування на цій основі нової цілісності світового простору.

Глобалізація визначається кількома факторами:

- процесами інтернаціоналізації економічного життя: вільним змішанням капіталів, товарів, взаємодією національних економік у господарській діяльності. Основними провідниками цього процесу є ТНК, міжнародні банки та інші фінансові організації;
- проблемами довкілля, які вийшли за державні кордони. В той же час вичерпання ресурсів і екосистем народило новий феномен "біженців довкілля" і зробило вірогідно можливим зіткнення між державами і народами за джерела прісної води, енергетичні та інші ресурси. Вирішення цих проблем вимагає координації зусиль світового співтовариства;
- проблемами безпеки перед загрозою ядерної війни, міжнародного тероризму і злочинності;
- революцією у засобах комунікацій: створенням всесвітньої сітки телебачення, Інтернету, розвитком туризму, інформаційно-культурних обмінів. Нові засоби комунікації зробили державні кордони прозорими. Наприклад, ЗМІ сформували спільний інформаційний простір і зробили надбанням світової спільноти події у будь-якому регіоні світу. Тим самим виникає можливість притягти до "суду" громадської думки будь-яку країну, що завинила, або політичного лідера.

Наслідки глобалізації дуже суперечливі. Ось деякі з них:

- протиріччя між універсалізацією (гомогенізацією) суспільного життя і прагненням народів зберегти свою самобутність. Утвердження єдиних ринкових моделей, демократичних інститутів та цінностей поширюється на культуру і стиль життя. Люди споживають одні і ті самі товари та інформацію. Наприклад, відомо, що три четверти фільмів, які дивляться у різних країнах світу у кінотеатрах та на відеокасетах - американського виробництва. Символом гомогенізації культури став "Макдональдс", який має філії більше, ніж у ста країнах. Не всі згодні з подібною культурною експансією Заходу. Тому багато народів, в цілому прийнявши ринкову модель, намагаються зберегти свою самобутність і геоекономічне розмежування світу: поглиблення розриву за культурну ідентичність;
- техніко-економічними показниками і рівнем життя Півночі (розвинуті країни) і Півдня (країни "периферії")- Про поляризацію світового співтовариства говорять такі цифри: у середині 90-х років ХХ ст. 80% світового ВВП присвоювалося двадцятьма чотирма країнами, в яких проживало 14,5% населення. Якщо багато країн Заходу орієнтуються на дохід в три тисячі доларів у рік на душу населення, то в іншій частині світу цей дохід не перевищує дев'ятсот п'ятдесяти доларів. Нерівність, яка ділить світ, проявляється і у сфері освіти, наприклад, 78% населення Ефіопії, Танзанії, Бангладеш, Конго неграмотні або напівграмотні. Для деяких дослідників і політиків країн, що розвиваються, подібна маргіналізація "периферії" світової системи є безпосереднім наслідком глобалізації. З їх боку звучать протести подібною моделі міжнародних економічних зв'язків і передбачення конфлікту між "бідним" Півднем і "багатою" Північчю. Хоча з такою радикальною оцінкою глобалізації згодні далеко не всі, необхідно

визнати, що подібна економічна поляризація небезпечна міжнародною нестабільністю і можливими вибухами націоналізму;

- складовою частиною глобалізації є міграція, яка має суперечливі наслідки як для "приймаючих", так і для країн, що "віддають". Західний капітал буває зацікавлений у притоці двох груп іммігрантів: високопрофесійних спеціалістів та низькокваліфікованої дешевої робочої сили. Країни, що "віддають", таким чином вирішують проблему зниження безробіття, але в той же час їх економіка і наука страждають від втрати інтелектуальної еліти. Але й "приймаючі" країни стикаються з немалими проблемами. Міграційні процеси трансформують соціальну структуру цих суспільств, створюючи нові етнічні общини, породжують нові дискусії про громадянські права етнічних меншин і про культурну ідентичність народу. В деяких країнах серйозною проблемою став ріст антимиграційних виступів, що нерідко мають під собою расове забарвлення, загострення протиріч між різними етнічними діаспорами.

Це змушує уряди багатьох країн зробити більш жорстким імміграційний контроль, що суперечить логіці глобалізації, яка передбачає не тільки вільне пересування капіталів і товарів, але й робочої сили;

- посилення взаємозалежності у світі йде паралельно з процесами регіоналізації міжнародного простору і дезинтеграції окремих територій. Процеси регіональної господарської і політичної інтеграції спостерігаються не тільки у Європі, але й у Латинській і Північній Америці (Андська угода, Північноамериканська зона вільної торгівлі - MERCOSUR), в Азії і Африці. В той же час спостерігається фрагментація деяких регіонів світу: пострадянського простору, Югославії тощо. На думку С.Хантінгтона, дезинтеграція сучасного світового простору здійснюється не стільки за економічними, скільки за цивілізаційними кордонами. Мова йде про виділення різних культурних суперрегіонів (ісламського, християнського тощо), між якими, згідно з позицією ученого, і спостерігаються головні конфлікти сучасності;

- посилення неконтрольованих процесів у міжнародній сфері, що пов'язано з фрагментацією світу, ростом релігійного фундаменталізму та націоналізму, поширенням зброї масового знищення і звичайного озброєння, формуванням центрів міжнародного тероризму й організованої злочинності. Ці процеси стали "другою стороною медалі" процесу глобалізації;

- одним з наслідків сучасних глобальних змін стало формування асиметричної багатополярності. Це свого роду перехідний етап від однополярної моделі з домінуванням США до нового перерозподілу влади і можливого формування нових центрів сили і стратегічних союзів, покликаних стримувати цю державу. До традиційного суперництва у трикутнику США - Західна Європа - Японія приєднується суперництво з Китаєм, Індією та Росією, які намагаються утвердити свій вплив в окремих регіонах.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК З ПОЛІТОЛОГІЇ

А

Аболіціонізм – суспільний рух, який вимагає відміни, заборони якогось закону

Абсентеїзм – байдуже ставлення населення до здійснення своїх громадянських прав, ухиляння від участі у виборах, зборах, від голосування на них

Абсолютизм – необмежена, деспотична форма державного правління, що ґрунтується на сваволі правителя. В умовах абсолютної політичної влади (усі її гілки) цілковито контролюються однією особою.

Автократія – система управління державою (суспільством), за якої одній особі належить виключна й необмежена верховна влада, яка не контролюється представницькими органами.

Авторитаризм – державний устрій, характерними рисами якого є режим особистої влади, відсутність демократичних інститутів, диктаторські методи правління.

Альянс – союз, об'єднання держав, організацій, окремих осіб на підставі договірних зобов'язань.

Анархізм – ідейно-теоретична і суспільно-політична теорія, в основу якої покладено заперечення інституціонального, державного управління суспільства.

Апатриди – особи, що не мають статусу громадянина чи підданого жодної держави.

Аристократія – форма правління, за якої державна влада належить привілейованій меншості, найвищій прошарок, знань, привілейована верхівка певної соціальної групи.

Б

Багатопартійна система – форма суспільного управління, за якої боротьба політичних партій за державну владу виступає як механізм використання розбіжностей у політичних програмах, які відображають реальні соціальні інтереси і цілі суспільного прогресу, для політичного прогресу суспільства.

Безпека національна – безпека нації з усіма її етнічними групами, системою суспільних відносин, зв'язків, установ.

Блок політичний – об'єднання політичних сил або партій, що створюються у ході політичної боротьби з метою досягнення спільних цілей (перемоги на виборах, захисту певних ідей, законів тощо).

Бюрократія – 1) Специфічна форма організації управління в суспільстві, яка характеризується надмірною самостійністю виконавчої влади щодо решти

суспільства. 2)Верства адміністративних чиновників у державі, які вважають, що вони вирішують головні організаційні питання, утримуючи владу власноруч.

В

Великодержавний шовінізм – політична ідеологія і практика правлячих кіл панівної нації, спрямовані на поневолення інших народів, позбавлення їх суверенітету, етнічну та культуру дискримінацію, різновид націоналізму.

Влада – 1) Спроможність права і можливість суб'єкта політики нав'язувати власну волю, розпоряджатися іншими людьми, суспільними групами, державами за допомогою авторитету закону, примусу тощо. 2)Система керівних (державних) органів.

Вождізм – тип владних відносин, заснований на особистій відданості особі, що має верховну владу. Поширений в ідеологізованих, жорстоко централізованих суспільствах як ієрархія владних установ корпоративного характеру.

Волюнтаризм – напрям політичної свідомості, який розглядає людську волю, суб'єктивізм як головний чинник політики. Тут волюнтаризм - синонім «гри без правил» або «суб'єктивізму», коли одна особа нав'язує іншим свою волю, не враховуючи реалії суспільного життя і не надаючи значення об'єктивним законам історії та природи.

Г

Гегемонія – керівна роль певної групи, партії, класу, держави щодо населення чи суспільства в цілому, а також щодо інших держав і народів.

Геноцид – діяльність з метою повного або часткового знищення будь-якої національності, етнічної спільноти або релігійних груп. Конвенцією ООН (1998) – Г. оголошено злочином.

Геополітика – політична доктрина, яка надає переважного значення в обґрунтуванні політики зовнішнім чинникам. Конкретно-історичні форми впливу територіально-географічних особливостей розташування країни чи групи держав на локальні, регіональні й глобальні міжнародні процеси, а також політику якоїсь держави.

Громадянство – 1) формально зафіксований правовий зв'язок людини з державою, який передбачає певну сукупність взаємних прав і обов'язків; 2) підпорядкованість життєдіяльності особи законам і порядкам певної країни.

Д

Демографічна політика – складова соціальної політики, що регулює народонаселення країни, створюючи відповідні умови і законодавчу базу. Основні її напрямки: відтворення і міграція населення; формування його освітнього потенціалу; склад і структура трудових ресурсів; професійна орієнтація; працевлаштування; зайнятість населення.

Демократизація – втілення демократичних принципів у організації суспільства.

Демократія – форма політичної організації суспільства, яка виявляє джерелом влади народ, його право вирішувати державні справи, водночас захищаючи громадянські права і свободи.

Держава – форма політичної організації суспільства, головною функцією якої є управління і керівництво суспільними процесами.

Диктатура – необмежена політична, економічна, ідеологічна влада, здійснювана певною групою людей на чолі з лідером, ім'я чи головна ідея якого дає назву тому чи іншому виду диктаторського правління.

Дипломатія – сукупність, засобів, методів, прийомів та правових форм здійснення мирним шляхом зовнішньої функції держави, тобто її діяльність у міжнародних відносинах, спрямована на досягнення цілей і виконання завдань захисту прав та інтересів держави за кордоном.

Доктрина – система поглядів, ідей, принципів, що лежать в основі політичної діяльності окремої особи, чи політичної організації.

Е

Екстремізм – схильність до надзвичайних поглядів та дій у політиці, ідеологічному протиборстві. Недемократичний спосіб розв'язування суспільних проблем, який суперечить принципу плюралізму. Полягає у нав'язуванні всім однієї позиції з допомогою крайніх, надзвичайних заходів (бойкот, блокада, насильство, теракт)

Електорат – коло осіб, які мають право брати участь у виборах до органів влади

Еліта – привілейована частина суспільства, партії, класу, угруповання, яка характеризується надзвичайними здібностями і найкращими показниками в основних сферах діяльності держави. Панівне становище еліти відповідає інтересам усього суспільства, оскільки еліта є найбільш продуктивною його частиною.

Етнічна група – спільнота людей, споріднених або близьких за історичним походженням, мовою спілкування, нинішньою або минулою територією проживання, рисами матеріальної і духовної культури, побутовими звичками та іншими ознаками етнічна група – один з елементів національної структури політичного суспільства.

Етнос – вид історично складеної спільності людей, яку представляють плем'я, народність, нація, що мають спільні риси, стабільні особливості культури як психологічного складу, а також усвідомлення своєї єдності й відмінності від інших.

З

Закон – нормативно-правовий акт, що приймається з ключових питань суспільного, державного життя і має вищу юридичну силу.

Заколот – збройний виступ ворожих державній владі сил. На відміну від путчу, який при захопленні влади спирається на частину армії, у заколоту ширша соціальна база. За розмахом і рівнем залучення мас він не досягає масштабів збройного повстання, хоча в умовах всебічної кризи суспільства

може в нього перерости

І

Ідеологія – система концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичне життя, яка відображає інтереси, світогляд, ідеали, уявлень людей, класів, націй, суспільства, політичних партій, громадських рухів та інших суб'єктів політики.

Імпічмент – особливий порядок і встановлена законом процедура притягнення до відповідальності за грубі порушення закону вищих посадових осіб до завершення терміну одержаних в наслідок виборів повноважень

Інтеграція політична – згуртування, злиття громадських, державних структур у межах країни або у ширшу міждержавну спільність (СНД). Міждержавна інтеграція відбувається шляхом створення нових інституцій влади з делегуванням їм частини суверенітету прав національних політичних органів.

К

Квота - мінімум голосів, необхідних для отримання на виборах депутатського мандату

Клерикалізм – політична течія, спрямована на посилення впливу релігії та церкви на всі сфери суспільного життя

Консенсус – згода між суб'єктами політики з певних питань на основі базових цінностей і норм, спільних для всіх основних соціальних та політичних груп суспільства, прийняття рішень для голосування за виявленням всезагальної згоди.

Конфедерація – союз суверенних держав, які, зберігаючи свою незалежність, об'єднуються на певний час задля досягнення певних спільних цілей

Конфлікт політичний – зіткнення, протиставлення різних соціально-політичних сил, суб'єктів політики в їх прагненні реалізувати свої інтереси і цілі, пов'язані за здобуття влади, її перерозподіл, зміну свого політичного статусу.

Корупція – підкупність, продажність, хабарництво державних посадових осіб, політичних і громадських діячів, урядовців та високопоставлених чиновників.

Культ особи – єдиновладдя тоталітарного типу, часто релігійного характеру, що означає раболіпство, сліпе поклоніння божеству.

Л

Латентні відносини – приховані відносини.

Легітимність – (законний, правомірний) – здатність політичного режиму досягти суспільного визнання і виправдання обраного політичного курсу, винесених тип політичних рішень.

Лідер політичний – глава, керівник держави, партії, громадської організації, руху тощо; популярний і впливовий учасник суспільного життя,

який визначально впливає на нього, консолідує зусилля людей для досягнення спільної мети.

Люмпени – декласовані і деморалізовані верстви населення, які опинилися на “дні” суспільства і нездатні до самостійного організованого руху, хоча висувають завищені соціальні вимоги й претензії

М

Менталітет – склад розуму, світосприймання – своєрідний стан, рівень розвитку і спрямованості індивідуальної та групової свідомості, здатність до засвоєння норм, принципів, життєвих орієнтацій та адаптації до умов соціального середовища, можливостей впливу на нього, відтворення досвіду попередніх поколінь.

Монархія – форма правління, за якої верховна влада повністю або частково зосереджена в руках однієї особи і передається у спадок. Розділяють М.-необмежену (абсолютну), обмежену (конституційну) виборчу та теократичну.

Муніципалітет – виборчий орган місцевого самоврядування.

Н

Народ – історично змінна спільність соціальних груп, яка включає в себе на різних етапах історії класи і прошарки що беруть участь у і вирішенні проблем суспільного розвитку, все населення певного політико-географічного середовища (країни).

Нація – 1) історична, соціальноетнічна, політична, духовна спільнота людей з певною психологією, самосвідомістю, спільною територією, економічним життям, культурою, мовою 2) сукупність громадян однієї держави.

Націоналізм – 1) світогляд і система політичних поглядів, яка проголошує пріоритет національних (етнічних) цінностей щодо усіх інших 2) один з основних принципів державного устрою, коли нація розуміється як одержавлений етнос

Національна ідея – акумулятор прогресивних національних програм, політичних ідей, гасел, цінностей, рушій національного прогресу, основа національно-визвольних рухів, національної самосуверенізації

Номенклатура – коло посадових осіб, призначення та затвердження яких відноситься до компетенцій вищестоящих органів

Нувориш – людина, яка розбагатіла на спекуляції і махінація, пробилася завдяки цьому до вищих верств населення.

О

Обскурантизм – мракобісся, вороже ставлення до науки, освіти, прогресу, захист реакційних ідей

Обструкція – спосіб висловлення протесту, один з методів політичної боротьби, який полягає у спонуканні до зриву засідань або зборів, щоб не допустити або затримати прийняття незбажаного для опозиції рішення, законопроекту тощо.

Олігархія – політичне та економічне панування, правління невеликої групи людей, а також сама ця група

Опозиція – протидія, опір певній політиці, політичній лінії, політичній дії, організація, партія, група, особа, які виступають проти панівної думки, уряду, системи влади, конституції тощо.

Охлократія – 1) домінування у політичному житті суспільства впливу натовпу, юрби, “маси”; 2) один із способів здійснення політичної влади, що суттєво доповнює кризові політичні режими

П

Парламент – виборний повністю або частково найвищий законодавчий орган у ряді держав, найвищий представницький орган певної країни: однопалатний чи двопалатний.

Партійна система – складова політичної системи суспільства. П.с структурує соціальні інтереси, політичні погляди, сприяє їх реалізації на місцевому та загальнонаціональному рівнях, організує суспільно-політичні сили виборців; другий найважливіший канал здійснення влади. Існують одно- дво- та багатопартійні системи.

Партія політична – добровільне об’єднання людей, які прагнуть домогтися здійснення ідей шляхом завоювання влади; організована група людей, які мають спільні політичні інтереси, ідеологію, програму і беруть участь в боротьбі за утримання або зміну політичної влади

Пацифізм – антивоєнний рух, представники якого виступають проти будь-яких воєн незалежно від їх характеру і мети, стоять на позиціях морально-етичного засудження збройної боротьби, яка несе людські жертви.

Плутократія – політичний устрій, за якого державна влада належить представникам найзаможніших верств суспільства.

Політика – сфера людської діяльності, що пов’язана з відносинами між суспільними групами, партіями, державами з приводу завоювання, утримання і використання влади .

Політична культура – рівень засвоєння людиною й суспільством політичних ідей, поглядів, концепцій, програм досягнень суспільно-політичної думки; зрілість і компетентність в оцінках політичних явищ; форма політичної етики, поведінки, вчинків, дій.

Політична свідомість – домінуючі у даному суспільстві або найпоширеніші типові уявлення про різні аспекти політичного життя, політичну систему та її інституції, політичну діяльність, місце і роль людини в політиці.

Політична система – сукупність державних і недержавних соціально-політичних інститутів, які здійснюють владу, управління справами суспільства, регулювання політичних процесів, взаємовідносини між соціальними групами, націями, державами та забезпечують політичну стабільність і прогресивний розвиток

Політичне життя – сукупність практичних і духовних форм політичного буття людини й суспільства, яка характеризує їх ставлення до

політики і участь у ній.

Політичний режим – сукупність засобів і методів здійснення політичної влади, яка відображає характер взаємовідносин громадян і держави. Розрізняють демократичні, авторитарні, тоталітарні, ліберальні, диктаторські, фашистські, екстремістські, парламентські, президентські, монархічні, республіканські, надзвичайного правління, абсолютистські та інші

Політологія – наука, об'єктом якої є політика та її взаємовідносини з людиною й суспільством.

Права людини – визнані міжнародним правом норми забезпечення людині прав на вільне життя і розвиток, захист громадянських, економічних, культурних прав і політичних свобод з боку державних, судових органів і громадських організацій.

Правова держава – форма організації державної влади, де верховенство в усіх сферах життя належить закону, здійснено розподіл влади, реалізовано всі права людини

Путч – одна з форм державного перевороту як раптової неконституційної, нелегальної зміни правлячої політичної сили за допомогою військових чи карально-репресивних органів.

Р

Расизм – політична теорія і практика, що ґрунтується на концепціях про фізичну і психічну неповноцінність окремих рас та народів і вирішальний вплив расових відмінностей на історію і культуру людства.

Ренегат – особа, що зрадила колишнім політичним поглядам, зреклася своїх однодумців.

Ретроград – противник прогресу, людина з відсталими поглядами, реакціонер.

Реформація — церковно-релігійні й суспільно-політичні течії, спрямовані проти католицької церкви, на повернення до біблійних джерел християнства. Набували форми релігійної боротьби проти католицької церкви і папської влади. Реформацію пов'язують з іменами Мартіна Лютера, Жана Кальвіна та Ульріха Цвінглі — і відповідно називають лютеранською, протестантською або євангелічною.

С

Самоврядування – надане законом і державною владою право місцевих органів самостійно вирішувати коло питань, що входять до їх компетенції, діяльність щодо реалізації цього права.

Соборність – об'єднаність цілісність території держави, духовне об'єднання людей на основі спільної віри, взаємної поваги і любові, шанобливе ставлення до спільних духовних цінностей.

Соціалізм – вчення і теорії які стверджують ідеал суспільного устрою, заснованого на суспільній власності в різноманітних формах, відсутності експлуатації, справедливому розподілу матеріальних благ і духовних цінностей від затраченої праці, на основі соціально забезпеченої свободи

особистості, перша фаза комуністичної формації.

Соціальна держава – демократична держава, що спирається на широку соціальну основу і здійснює активну соціальну політику, спрямовану на підвищення, стабільне забезпечення життєвого рівня населення, захист і реалізацію прав і свобод громадян, на створення сучасних систем охорони здоров'я, освіти і соціального забезпечення.

Т

Теократія – форма державного правління, за якої політична влада належить духовенству або главі церкви.

Толерантність - терпиме ставлення політичних сил до думок і діяльності політичної опозиції, вміння визнавати свою поразку в боротьбі.

Тоталітаризм – політичний режим і система державної влади з використанням насильницьких засобів у процесі управління суспільством, відсутністю політичного плюралізму і демократичних свобод.

У

Унітарна держава – єдина, неподільна держава, яка не має у своєму складі інших державних утворень (автономій тощо), в якій функціонують єдині система прав, конституція, збройні сили і т. ін.

Управління політичне – вплив суб'єкта політики на політичну ситуацію з метою забезпечення своїх інтересів, основна ланка будь-якої політичної системи, спрямована на здійснення політичної влади

Ф

Фашизм – крайня, антидемократична, радикально-екстремістська політична течія, яка тяжіє до встановлення терористичної диктатури. Ідеологія, заснована на войовничому расизмі, шовінізмі, доведених до істерії, різновид націоналізму.

Федерація – держава, яка складається з кількох самостійних державних утворень, об'єднаних центральною владою і спільними законами. Федеральна Конституція встановлює межі прав центральної і місцевої влади.

Фракція - організована група членів певної політичної партії, створена з метою проведення власної лінії у парламенті, органах місцевого самоврядування тощо.

Х,Ц,Ш

Харизма – особливий тип легітимності, організації влади і лідерства, заснований на виняткових якостях тієї чи іншої особливості, головним чином релігійного або політичного діяча, що дозволяють йому здійснювати в суспільстві функції пророка, вождя чи реформатора.

Хартія – назва деяких документів, декларацій та ін.актів суспільно-політичного значення.

Централізм – система управління (або організації), що ґрунтується на принципі і підпорядкування місцевих установ вищестоящим.

Цивілізація – форма спільного життя людей, якій притаманне відтворення власної матеріальної та соціально-політичної структури відносин на основі пріоритету властивих їй духовних норм, цінностей та ідеалів.

Шовінізм – роздутий до ідеологічних крайнощів націоналізм, що проявляється у надмірному звеличенні своєї нації, наданні їй винятковості, робить ставку на силу для гноблення “малих” народів, поневолення їх, таврування за їх прихильність до своєї культури.

Список літератури. Тематичний блок «Політологія».

1. Баранівський В.Ф. Політологія: Підручник/ В.Ф.Баранівський. – Київ: Національна академія управління. 2016. – 236 с.
2. Даховник Л.Л. Сучасні політичні системи / Л.Л. Даховник, О.М. Максимова, О.В. Скребець. – Севастополь: Вид-во СНТУ, 2010. – 132 с.
3. Зайончковский Ю.В. Политика, политическая система, государство. Актуальные проблемы политической науки для иностранных студентов технических вузов. Учебное пособие. – Х.: Парус, 2007. – 232.
4. Кельман М. Десять засад демократії.//Право України.-1996, №8. – С.7–10.
5. Кирилюк Ф.М. Історія політології. – К.: Знання України, 2002. – 426 с.
6. Кужелюк Ю.Українські політичні партії.//Український варіант.-1998, №3,4
7. Лімаров А.І., Маркозова О.О., Прохоренко Т.Г., Сук Є.М., Чаплигін О.К. Соціологія і політологія. Конспект лекцій. – Х.: ХНАДУ, 2003. – 160 с.
8. Лісничий В.В. Політичні та адміністративні системи зарубіжних країн. – К.: Либідь, 2007. – 416 с.
9. Локальні та регіональні конфлікти: загроза миру / Сост. О.В. Семіков, В.М. Фурашев. – К.: Знання України, 2007. – 135 с.
10. Малкин Е. Основы избирательных технологий и партийного строительства / Е. Малкин, Е. Сучков. – К.: Основні цінності, 2005. – 528 с.
11. Малышенко В.С.(ред) Лекции по курсу «Политология» для студентов всех специальностей. Харьков НТУ «ХПИ» 2010. — 93 с.
12. Мирончук В.Д. Хромов В.О. Основы політології-К.,2000
13. Новітні засоби масової інформації змінюють суспільство: пер. з англ. / Держ. департамент США. Бюро міжнарод. інформ. программ. – Вашингтон, 2007. – 32 с.
14. Оцінка загрози ядерного тероризму: проектна загроза / Ред. В.П. Горбулін. – К.: Євроатлантикінформ, 2006. – 74 с.
15. Піча В.М., Хома Н.М. Політологія. Навч. посібн.-К.,2001
16. Політологія. Наука о политике. Учебник.-Киев.-Харьков,1999
17. Політологія: підручник / за ред. М.П.Требіна. – Х.: Право, 2013. – 416 с.

18. Політологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів . – Х.: Фоліо, 2012.– 410 с.
19. Політологія: Учебное пособие. Издание пятое с изменениями и дополнениями / Под ред. С.А. Матвеева. – Х.: «Одиссей», 2006. – 320 с.
20. Рябов С. Державна влада: проблема авторитету і легітимності.-К.,1996
21. Сілепко А. Структурні особливості соціальної держави.//Нова політика.– 1999, №4. – С.49–53.
22. Соціологія і політологія. Конспект лекцій. / Під ред. О.К. Чаплигіна. – Харків: ХНАДУ, 2003. – 160 с.
23. Творення громадянського суспільства за посередництвом самоврядування та місцевої влади в Україні - польський досвід / Ін-т Стратег. Дослідж. – Краків: Вид-во Ін-ту Стратег. дослідж., 2005. – 90с.
24. Теорія і практика політичного аналізу і прогнозування / Ред. М.М. Розумний. – Київ : Вид-во Нац. ін-ту стратег. дослідж., 2007. – 94 с.
25. Якушик В. Різновиди політичних режимів.//Віче. –1995, №9. – С– 129–133.

Запитання до заліку. Тематичний блок «Політологія».

1. Політика як соціальне явище, її зміст і роль в житті суспільства.
2. Співвідношення приватних і загальних інтересів у політиці.
3. Політологія: предмет, структура і задачі курсу.
4. Місце політології в системі суспільних наук.
5. Підвищення ролі і значення науки про політику на сучасному етапі соціального розвитку.
6. Основні функції політології.
7. Політика і право, політика і економіка.
8. Політична влада, її сутність і основні функції.
9. Сутність і співвідношення політичної і державної влади.
10. Конституція України про структуру і функції виконавчої влади.
11. Конституція України про структуру і функції законодавчої влади в країні.
12. Політичний режим: поняття і основні форми.
13. Демократія: її сутність і основні риси.
14. Особливості становлення демократії в Україні.
15. Основні принципи демократії.
16. Ваємозв'язок свободи і відповідальності як принцип демократії. Конституція України про свободу і відповідальність.
17. Політичне життя, його сутність і закономірності.
18. Політична система суспільства, її сутність і структура.
19. Типи політичних систем.
20. Походження і сутність держави.
21. Правова держава та громадянське суспільство.
22. Форми національно-територіального устрою держави (унітарна, федерація, конфедерація).
23. Різновиди держав за формою правління, їх характерні риси і особливості.
24. Проблеми становлення і розвитку України як незалежної, суверенної держави.
25. Політичні партії, їх типологія, місце і роль в політичному житті суспільства.
26. Основні політичні партії України, їх роль в політичному житті суспільства.
27. Партійні системи, їх сутність і класифікація
28. Громадські організації в політичному житті сучасного світу
29. Виборче право і його основні принципи.
30. Виборчі системи та їх різновиди.
30. Порядок формування центральних та місцевих органів влади з України.
31. Людина як суб'єкт і об'єкт політики.
32. Політичне лідерство. Формальне і неформальне лідерство.
33. Типологія політичного лідерства.
34. Соціальні групи як суб'єкти політики. Соціальна структура сучасного

суспільства.

35. Етнонаціональні спільності як суб'єкти політики.

36. Політична культура: поняття і структура.

37. Політична свідомість як форма суспільної свідомості.

38. Глобальні проблеми людства і основні політичні шляхи їх вирішення.

39. Україна в геополітичній стратегії світового співтовариства.